

UPPSALA UNIVERSITET
Institutionen för nordiska språk

Masteruppsats 30 hp
Masterprogram i skandinavistik
VT 2015

Mareike Zoege

**Tilltalsformer och personbeteckningar
i skönlitterära översättningar
mellan svenska och tyska**

Handledare: Ulf Norberg
Institutionen för nordiska språk

Sammandrag [sv]

Tilltalsformer och personbeteckningar används olika i svenskan och tyskan och kan därför skapa kulturrelaterade översättningsproblem. I tyskan används idag *du* i informella och *Sie* i distanserade relationer medan nästan alla *duar* varandra i svenskan. I kombination med *Sie* används *Herr/Frau* samt efternamn på tyska; på svenska används nästan alltid förnamn. Personbeteckningar skiljer sig åt genom att personens kön oftast specificeras på tyska; på svenska används oftast neutrala beteckningar. Översättaren måste välja mellan att använda tilltalsformer och personbeteckningar som de är brukliga i källspråket eller som de är brukliga i målspråket.

I den här uppsatsen undersöktes 16 svenska och 16 tyska skönlitterära verk och deras översättningar till det andra språket med fokus på om tilltal och personbeteckningar översätts enligt en källtextorienterad eller en målspråksorienterad översättningsstrategi. Dessutom analyserades tio av skribenten genomförda expertintervjuer med tyska och svenska översättare.

Textundersökningen visar att de tyska översättningarna oftast anpassas till de tyska tilltalskonventionerna och därmed är målspråksnära. I de svenska översättningarna däremot behålls det tyska tilltalsbruket genom att *Sie* översätts till det idag ovanliga *ni*, de är därmed källspråksnära. Vad som gäller namn riktar sig både tyska och svenska översättningar oftast efter källtexten; förnamn används i tyska översättningar även där efternamnet skulle vara brukligt i tyskan och *herr/fru* samt efternamn används i svenska översättningar fastän detta inte förekommer i svenskan längre. Vid könsneutrala svenska personbeteckningar där personens kön inte definieras genom namn eller pronomen måste tyska översättare välja ett kön. Då väljs antingen det stereotypa könet (t.ex. vid yrkesbeteckningar) eller, i de fall då sannolikheten om vilket kön det handlar om är lika stor (t.ex. vid ord som ”granne”), väljs en manlig beteckning. I översättningar från tyska till svenska används i många fall beteckningar med kvinnliga suffix såsom i originaltexten, även om dessa suffix är förlegade i svenskan. Intervjuerna kompletterar textanalysen med översättarnas praktiska erfarenheter och personliga åsikter. Dessutom blev det tydligt att översättningar även påverkas av förlagens önskemål och föreställningar gällande marknadsföring.

Uppsatsen visar att tilltalsformer och personbeteckningar är språkliga uttryck för sin kultur och tid och att dessa kulturspecifika aspekter överförs mer målspråksnära i tyska översättningar och mer källspråksnära i svenska översättningar.

Nyckelord:

översättning, översättningsstrategi, kulturspecifika referenser, tilltal, personbeteckningar, tyska

Abstract [ty]

Anredeformen und Personenbezeichnungen werden im Schwedischen und im Deutschen unterschiedlich angewandt und verursachen daher kulturbezogene Übersetzungsprobleme. Im Deutschen ist das *du* in informellen und das *Sie* in distanzierten Beziehungen üblich, im Schwedischen dagegen duzen sich fast alle. In Kombination mit *Sie* wird im Deutschen *Herr/Frau* und Nachname benutzt, im Schwedischen wird fast ausschließlich der Vorname verwendet. Personenbezeichnungen (z.B. für Angehörige bestimmter Berufe) unterscheiden sich darin, dass im Deutschen meist das Geschlecht der Person eindeutig ausgedrückt wird; im Schwedischen werden meist geschlechtsneutrale Bezeichnungen angewandt. Beim Übersetzen stellt sich die Wahl, Anredeformen und Personenbezeichnungen so zu übersetzen, wie es in der Ausgangssprache oder wie es in der Zielsprache üblich ist.

In der vorliegenden Arbeit wurden 16 schwedische und 16 deutsche Bücher verschiedener belletristischer Literaturgattungen sowie deren Übersetzungen in die jeweils andere Sprache im Hinblick auf Anrede und Personenbezeichnungen untersucht. Außerdem wurden zehn von der Verfasserin durchgeführte, Leitfaden-gestützte Interviews mit deutschen und schwedischen Übersetzerinnen und Übersetzern analysiert.

Die Textanalyse zeigte, dass die Übersetzungen ins Deutsche meist an die deutschen Anredekonventionen angepasst werden; sie richten sich also nach der Zielsprache. Bei den schwedischen Übersetzungen hingegen bleibt die deutsche Anrede oft erhalten, indem *Sie* mit dem heute ungewöhnlichen *ni* übersetzt wird; sie richten sich also nach der Ausgangssprache. Was Namen angeht, orientieren sich sowohl die deutschen als auch die schwedischen Übersetzungen meist am Ausgangstext, so werden in deutschen Übersetzungen Vornamen benutzt, auch wenn auf Deutsch der Nachname üblich wäre, und in den schwedischen Übersetzungen *herr/fru* und Nachname, obwohl dies im Schwedischen heute nicht mehr vorkommt. Bei schwedischen Personenbezeichnungen, bei denen das Geschlecht im übrigen Text nicht durch Name oder Pronomen definiert wird, muss in der deutschen Übersetzung ein Geschlecht gewählt werden. Hier fällt die Wahl entweder (z.B. bei Berufen) auf das stereotype Geschlecht oder, bei gleicher Wahrscheinlichkeit, um welches Geschlecht es sich handelt (z.B. bei Nachbar/Nachbarin), auf die männliche Bezeichnung. In Übersetzungen vom Deutschen ins Schwedische wird bei der Beschreibung von Personen mit unterschiedlichem Geschlecht oft neben den heute üblichen neutralen Bezeichnungen die altmodische weibliche Endung zur Unterscheidung genutzt. Die Interviews ergänzen die Textanalyse durch praktische Erfahrungen und persönliche Meinungen. Außerdem wurde in den Gesprächen deutlich dass Übersetzungen auch von den Wünschen und Vermarktungsvorstellungen der Verlage geprägt werden.

Mit der vorliegenden Arbeit konnte gezeigt werden, dass Anredeformen und Personenbezeichnungen sprachlicher Ausdruck von der jeweiligen Kultur, dem Zeitgeist und den gesellschaftlichen Umgangsformen sind und dass diese kulturspezifischen Aspekte in deutschen Übersetzungen eher an die Zielsprache und in schwedischen Übersetzungen eher an die Ausgangssprache angepasst werden.

Keywords: Übersetzung, Übersetzungsstrategie, kulturspezifische Referenz, Anrede, Personenbezeichnungen, Deutsch-Schwedisch, Schwedisch-Deutsch

Innehållsförteckning

1 Inledning 6

2 Syfte, frågeställningar och disposition 7

3 Bakgrund 7

- 3.1 Det svenska tilltalet fram till du-reformen 8
- 3.2 Den svenska du-reformen och tilltalet idag 9
- 3.3 Det tyska tilltalets historia 10
- 3.4 Det tyska tilltalet idag 11
- 3.5 Genus i personbeteckningar 12
- 3.6 Svensk litteratur i Tyskland 13
- 3.7 Tysk litteratur i Sverige 15

4 Tidigare forskning och teori 16

- 4.1 Roman Jakobson: vad språk måste uttrycka 16
- 4.2 Översättningsteorins utveckling från struktur till kultur 17
- 4.3 Kulturspecifika referenser 18
- 4.4 Tilltal som kulturspecifik aspekt inom översättning 19
- 4.5 Gideon Toury: översättningsnormer och -strategier 20
- 4.6 Deskriptiv analys 21

5 Metod för textundersökningen 22

6 Textundersökning del 1: svenska till tyska 22

- 6.1 Material 23
- 6.2 Att översätta tilltalsformer 24
- 6.3 Att byta från *Sie* till *du* 26
- 6.4 Tilltal i böcker där handlingen utspelas före den svenska du-reformen 27
- 6.5 Tilltal i böcker där handlingen utspelas kort efter den svenska du-reformen 28
- 6.6 Att översätta för- och efternamn 30
- 6.7 Genusperspektiv på översättning av personbeteckningar 31
- 6.8 Diskussion del 1 32

7 Textundersökning del 2: tyska till svenska 33

- 7.1 Material 33
- 7.2 Att översätta *Sie* till svenska 34
 - 7.2.1 Att översätta *Sie* till *ni* 35
 - 7.2.2 Att översätta *Sie* till *du* 36
 - 7.2.3 Att översätta *Sie* till titel 37
- 7.3 Att översätta äldre tyska tilltalsformer 37
- 7.4 Formuleringar utan tilltalsord 38
- 7.5 Att översätta textställen där tilltal tematiseras explicit 39

- 7.6 Att översätta för- och efternamn 41
- 7.7 Genusperspektiv på översättning av personbeteckningar 42
- 7.8 Att översätta släktskapsbeteckningar 44
- 7.9 Diskussion del 2 46

8 Metod för intervjustudien 47

9 Intervjuer med översättare 48

- 9.1 Presentation av översättarna 48
- 9.2 Resultat av intervjuerna med tyska översättare 49
 - 9.2.1 Att översätta från svenska till tyska 49
 - 9.2.2 Kulturspecifika aspekter 49
 - 9.2.3 Tilltal 51
 - 9.2.4 Namn 54
 - 9.2.5 Personbeteckningar 55
 - 9.2.6 Svårighetsgrad och förlagets påverkan 57
- 9.3 Resultat av intervjuerna med svenska översättare 57
 - 9.3.1 Att översätta från tyska till svenska 57
 - 9.3.2 Kulturspecifika aspekter 58
 - 9.3.3 Tilltal 61
 - 9.3.4 Namn 63
 - 9.3.5 Personbeteckningar 64
 - 9.3.6 Otydliga släktskapsbeteckningar 65
 - 9.3.7 Svårighetsgrad och förlagets påverkan 66
- 9.4 Diskussion av intervjustudien 67

10 Sammanfattande diskussion 68

Litteratur 71

Undersökningsmaterial del ett 72

Undersökningsmaterial del två 73

Bilaga: Intervjufrågor 75

1. Inledning

Översatta böcker berikar litteraturvärlden. De ger inblick i ett annat lands samhälle och visar hur dess människor lever och tänker. För att göra en text tillgänglig för alla som inte kan läsa den i originalversionen behövs det översättningar till andra språk. Men för att översätta från ett källspråk till ett målspråk räcker inte tjocka ordböcker och grammatiska kunskaper. Alla språk är djupt förankrade i sin kultur och vid varje översättning dyker det upp många små och stora frågor som: Hur ska maträtter förklaras som inte är bekanta i målkulturen? Hur översätts ett yrke som inte finns i målspråkets land? Hur förklaras en fest som inte firas i målkulturen?

Den här uppsatsen behandlar översättning av kulturspecifika referenser. Jag jämför översättningar mellan svenska och tyska. Det är två språk med två kulturer som ligger relativt nära varandra, men även här finns det kulturspecifika aspekter som skapar översättningsproblem. Eftersom det finns många olika kulturspecifika referenser inriktar jag mig på tilltal och personbeteckningar. De olika traditionerna kring tilltal har mycket att göra med kultur och hur språket uttrycker hierarki och respekt. Vid personbeteckningar är en genusanalys spännande, eftersom svenska och tyska har olika sätt att markera eller dölja kön i personbeteckningar.

Tilltalet i svenska och tyska skiljer sig främst genom att man nuförtiden oftast använder *du* i svenskan, medan tyskan har formerna *du* och *Sie* för nära respektive distanserade tilltal. Översättaren måste välja att antingen följa tilltalskonventionerna i källkulturen eller de i målkulturen. Om en tysk översättare anpassar sig till den svenska källkulturen låter den alla personer *du* varandra, även om det på tyska låter ovanligt och kanske till och med stötande. Om hen anpassar sig till den tyska målkulturen använder hen *du* och *Sie* och måste själv avgöra vilka relationer i boken som kräver ett *du* och vilka som kräver ett *Sie*. Detta är ett aktivt ingrepp i texten, eftersom tilltalet säger mycket om personernas relation och attityd mot varandra. Intressant är då även om och när översättare bestämmer att personerna byter från *Sie* till *du*, beroende på handlingen. Om en svensk översättare anpassar sig till den tyska källkulturen kan *Sie* översättas med en svensk artighetsform som *ni* eller tilltal med titel, som ger vissa konnotationer i svenskan som kanske inte fanns i originaltexten. Om hen anpassar sig till den svenska målkulturen översätts både *du* och *Sie* till *du*, så att tilltalet avviker från originalet. Spännande är även hur översättarna löser textpassager där tilltalet explicit tas upp i den tyska texten, t.ex. genom att en person frågar en annan om den får säga *du*. Stryks dessa ställen, eller ersätts de med något annat? Dessa olika möjligheter utgår från moderna texter. Vid översättning av äldre böcker som utspelas i tider där tilltalsbruket var annorlunda från dagens tilltalsbruk i både käll- och målkulturen finns det ännu andra skäl för hur dessa äldre tilltalsformer bör översättas.

Tilltalet handlar dock inte bara om pronomen. Jag analyserar även om personer tilltalar varandra med för- eller efternamn eller vissa titlar. Dessutom undersöker jag omtal, alltså namn, titlar och personbeteckningar som yrkesbeteckningar eller andra attribut som förekommer även utanför direkt tal. Både tilltal och personbeteckningar kan framstå som enkla översättningsproblem, men är vid närmare analys komplexa aspekter och en del av strategin att översätta nära källtexten alternativt måltextern, att förmedla den främmande kulturen eller att göra anpassningar. Det är viktigt att ta hänsyn till att inte bara översättaren som enskild individ bestämmer över översättningen, utan även att det finns översättningsnormer och andra aktörer i bokbranschen som påverkar.

2. Syfte, frågeställningar och disposition

Syftet med studien är att undersöka vilka översättningsproblem som finns kring tilltal och personbeteckningar, hur olika översättare hanterade dessa problem och vilka motiveringar och översättningsstrategier som står bakom översättarnas val.

Mina frågeställningar är:

- Hur översätts det svenska tilltalet med allmän *du* till tyska?
- Hur översätts det tyska tilltalet med *du* och *Sie* till svenska?
- Hur översätts äldre tilltalsformer?
- Bibehålls den svenska användningen av förnamn i de tyska översättningarna?
- Bibehålls de tyska tilltalsformer *Herr/Frau* samt efternamn i de svenska översättningarna?
- Hur översätts de tyska könsspecifika och de svenska könsneutrala personbeteckningarna?
- Hur översätts tyskans oklara släktskapsbeteckningar till svenska?
- Vilka översättningsstrategier följs i undersökningsmaterialet?
- Hur resonerar översättare själva kring översättning av tilltalsformer och personbeteckningar?

Jag inleder uppsatsen med att ge en bakgrund till ämnet (kap. 3). Det handlar om tilltalsbruket i Sverige och i tyskspråkiga länder, hur det utvecklade sig historiskt och hur det är idag. Sedan förklarar jag hur genusmarkörer används olika vid personbeteckningar. Jag går även kort in på den svenska litteraturens ställning i Tyskland och den tyska litteraturens ställning i Sverige, som kan vara relevant för valet av översättningsstrategier. Sedan presenterar jag teorier och tidigare forskning inom översättningsvetenskapen (kap. 4). Roman Jakobsons syn på hur språk skiljer sig åt i vad de *måste* uttrycka och Gideon Tourys teori om översättningsnormer är relevanta för uppsatsen. Dessutom beskriver jag definitioner och aspekter av kulturspecifika referenser. Sedan beskriver jag metoden för min textundersökning (kap. 5). Textundersökningen baseras på skönlitterära översättningar från svenska till tyska (kap. 6) och från tyska till svenska (kap. 7) där handlingen utspelas mellan 1920-talet och idag. Min undersökning är kvalitativ, det vill säga att den visar på vilka former av översättning av tilltalsformer och personbeteckningar som förekommer i mitt material och framhäver intressanta aspekter. Tabellerna är till för att ge en överblick över hur det ser ut i mitt material, inte för att generalisera för hela fältet. Som komplement till min analys har jag dessutom intervjuat tio översättare, varav hälften översätter från svenska till tyska och hälften tvärtom. Jag beskriver metoden för intervjustudien (kap. 8) och presenterar översättarnas syn på översättningsproblemen gällande tilltal och personbeteckningar (kap. 9). Uppsatsen avslutas med en sammanfattande diskussion (kap. 10).

3. Bakgrund

”Goddag fru direktör”, ”Hej farbror” eller ”Tjenare grabben”. Hur människor tilltalar varandra avslöjar en hel del om vem som talar och vem som blir tilltalad, om deras individuella relation och om konventioner i samhället. Tilltalet sker till vardags mest automatiskt, men om tilltal används på ett oväntat sätt eller om någon vill ändra tilltalsskicket framkallar det starka åsikter och

emotioner. Du-reformen i Sverige under 1960-talet väckte mycket debatt. I de tysktalande länderna, dvs. Tyskland, Österrike och Schweiz, är distinktionen mellan *du* och *Sie* än i dag en självklarhet och många personer skulle t.ex. i officiella sammanhang reagera starkt på att tilltalas med *du*, medan ett *Sie* bland vänner skulle kunna uppfattas som ett skämt eller en förolämpning.

Som bakgrund till min studie ger jag en översikt över tilltalsformer i svenskan och tyskan, både historiskt och idag. Jag skildrar även de olika sätten i svenskan och tyskan att specificera eller neutralisera personens kön i personbeteckningar. För att ge en bakgrund av skönlitterär översättning mellan svenskan och tyskan beskriver jag ländernas förhållande med fokus på status och litterärt utbyte, faktorer som kan påverka översättningsarbetet.

3.1 Det svenska tilltalet fram till du-reformen

Det har förekommit en rad olika tilltalsformer i svenskan. Under äldre medeltiden började högt uppsatta personer tilltalas i plural, en tradition som kom från det medeltida romarriket över Tyskland till Sverige. Det tyska *Ihr* blev på svenska till *I*. Kungligheterna i sin tur svarade i ”majestätisk plural” med *vi*. Under 1500- och början av 1600-talet var *I* enbart ett ”utpräglat hövlighetspronomen”, men utvecklade sig under 1600- och 1700-talet till ett allmänt tilltalsord och alternativ till *du* (Bergman 1959:3). *I* blev till *ni* genom att verbens slutande *n* som i *han I* missuppfattats som *ha ni* osv. Ordet *ni* förlorade under 1800-talet sitt värde eftersom det bara användes ensidigt i tilltal till underordnade eller socialt lägre stående personer och av ämbetsmän till allmänheten, medan högre stående personer tilltalades med sin titel (jfr Bergman 1959:3f., 13). Pronomenet *ni* fick så sin ”sociala mindervärdighetsstämpel” (Bergman 1959:13). Tilltalet i tredje person med *han* eller *hon* till en lägre person uttryckte till och med mer hövlighet än *ni*, fast mindre förtrolighet än *du* (jfr Bergman 1959:4). Även tilltalet i tredje persons pronomen kom från Tyskland till Sverige:

Det hade gått till på det viset att man från början använt artiga substantiv, såsom *herren* och *frun*, *Ers nåd* o.d., men för att undvika alltför tät upprepning ersatte man så substantiven med pronomen. I både tyskan och svenskan kom emellertid bruket av *er*, *sie* och *han*, *hon* huvudsakligen att användas till socialt lägre stående. (Bergman 1959:5)

Det asymmetriska tilltalet efter social bakgrund hänger ihop med ståndssamhället. Personer av högre stånd tilltalades med sin titel, såsom adels titel, militärgrad eller yrkestitel. Hustrur tilltalades med den kvinnliga formen av sina mäns titlar. Man använder även orden *herr*, *fru*, *fröken* och *dam* (jfr Tandefelt 2011). Personer av lägre stånd tilltalades med *ni* och det uppfattades som grovt oartigt att tilltala en högre stående med *ni*. Detta tilltalssystem speglade den sociala ojämlikheten. När folket revolterade alltmer mot denna ordning uppfattades *ni* också av lägre stående som nedläggande och kränkande. Samtidigt blev tilltalet med titel allt mer komplicerat. Både under 1800-talet och på 1920- och 30-talen fanns det försök att införa *ni* som allmän tilltalsform, men dessa *ni*-reformer fick aldrig brett genomslag, på grund av ordets nedläggande karaktär och att *du* redan börjat användas alltmer t.ex. i arbetarkretsar (jfr Mårtensson 1986:41f.).

Tilltalet i tredje person och med titel var i Sverige brukligt ända fram till 1950- och 60-talet. Språkvetaren Gösta Bergman publicerade år 1959 en artikel om det dåvarande tilltalsbruket. Tilltal med *ni* var då ytterst ovanligt. Det hade kvar sin negativa konnotation och uppfattades som oartigt. Ibland användes det i brev och av personer som var vana vid att prata andra språk med en motsvarighet till *ni* (jfr Bergman 1959:15f.). Annars tilltalades personer med titlar, egennamn

(personnamn eller släktnamn), vissa släktskapsord (t.ex. mamma, tant), eller *herr* eller *fru* och släktnamnet (jfr Bergman 1959:5,19). Även titeln *fröken* var fortfarande bruklig till en ogift kvinna; dessutom används *fröken* som yrkestitel för kvinnliga lärare och för kvinnlig personal i butiker, på kontor och restauranger, även om de var gifta. Däremot användes inte längre enbart orden *herrn* eller *frun* utan namnet (jfr Bergman 1959:20). Som ”svensk specialitet” betecknar Bergman ”att *tant* och *farbror* i barnspråk används om och till äldre damer och herrar i största allmänhet” (Bergman 1959:21). Andra tilltalsformer var *vi* och *man*, ”i synnerhet förr i bruk bland lärare och läkare” (Bergman 1959:5).

Tilltalet med *du* var dock redan på 1950-talet vanligast. *Du* sades till Gud, inom familj och bland vänner och emellan barn och ungdomar. Barn sa antingen *du* till sina föräldrar eller tilltalade dem i tredje person med släktskapsord, t.ex. ”Ska mamma följa med?”. Även till andra äldre släktingar användes släktskapsord, men de äldre duade de yngre. Bara de yngsta sa *du* till alla. Lärarna sa *du* till barnen, på gymnasiet förekom både *du* och *ni*. Studenterna på universitetet duade varandra ”utan den föregående titelbortläggning, som ännu på 1930-talet var vanlig” (Bergman 1959:6). Också på arbetsplatser inom alla yrken hade ett allmänt *du* blivit till norm, oftast dock med undantag av de högsta cheferna som sa *du* till de andra, men själva tilltalades med titel eller titel och namn (jfr Bergman 1959:7). Ett allmänt *du* gällde dessutom inom organisationer och föreningar. Bergman resumerar att ”beredskapen under andra världskriget bidrog till ökat bruk av *du* mellan obekanta människor och över sociala gränser. Det är inget tvivel om att *du* alltjämt går stadigt framåt, gynnat av att umgängesformerna i det hela blivit mindre stela” (1959:8).

3.2 Den svenska du-reformen och tilltalet idag

Kring år 1970 etablerade sig ett allmänt *du* i Sverige. Den så kallade du-reformen var inget politiskt beslut utan en följd av förändringar i samhället. Tilltalet med titel hade blivit komplicerat i de anonyma storstäderna och med nya klädstilar som inte avslöjade personers rang och yrke (jfr Melin 2007). Det sägs att det var den ”dåvarande generaldirektören för Medicinalstyrelsen, Bror Rexed, [...] som gick i bräschen 1967” och ville bli duad av alla (Melin 2007). Språkvetaren Lars Melin ser detta dock bara som sista droppen i duandets framgång. Tilltalsformer avgörs av en vertikal version (status) och en horisontell dimension (distans eller närhet). Enligt Melin blev den vertikala dimensionen alltmer oviktig och oönskad i det jämlikhetssträvande samhället, och tilltalet med titel blev föråldrat. Ändå skulle det ha kunnat bildas en vertikal distinktion i tilltalet genom att dua familj och vänner och nia främmande och ytliga bekantar, som det är i andra språk som tyskan eller franskan: ”Men så har *ni* aldrig fungerat i svenska. *Ni* har varit fastklibbat vid den vertikala dimensionen, och det har använts neråt [...]. Det blev alltså *du* i båda dimensionerna” (Melin 2007). Samtidigt med det allmänna *du* ökade användningen av förnamn och den universella hälsningsfrasen ”hej” (jfr Melin 2007).

Liknande du-reformer spred sig under 1970-talet i hela Norden, dvs. Finland, Danmark, Norge och Island (jfr Besch 1998:129 f.). Bland svensktalande i Finland används dock än idag *ni* i högre utsträckning än i Sverige, eftersom ordet inte har samma negativa konnotation där. Dessutom påverkar språkkontakten med finskan, som är mer formell och indirekt (jfr Clyne och Norrby och Warren 2009:23). I engelskan har hövlighetsformen *You*, ursprungligen andra person plural, blivit allmängiltig, medan *Thou* som andra person singular redan försvann på 1600-talet

(jfr Besch 1998:124 f.). Till skillnad från svenskan används i engelskan dock beroende på relationen antingen förnamn eller titel och efternamn.

Idag gäller i Sverige tilltalet med *du* till alla förutom kungafamiljen. *Ni* används sällan: ”Det är lite gammaldags, lite stelt, opersonligt och – i äldre personers öron – nedlåtande” (Melin 2007). *Ni* har dock inte försvunnit helt. 1986 publicerade språkvetaren Eva Mårtensson en artikel om ”Det nya niandet”. Hon iakttog att framför allt yngre använder *ni* och ställde sig frågan om *ni* som tilltal till en enda person är tillbaka i svenskan (jfr Mårtensson 1986:36). Hon studerade insändare i tidningar, gjorde en enkät med gymnasieelever och ett konnotationstest med universitetsstudenter (jfr Mårtensson 1986:38). I insändarna är diskussionen om användandet av *ni* färgat av politiska åsikter, ideal och känslor. Några uppfattar *ni* som tydligt nedlåtande medan andra ser ett *du* som intrång i integriteten (jfr Mårtensson 1986:49ff.). Enkäten med gymnasieelever visade att eleverna i hög grad accepterar *ni* som tilltalsform och använder det framför allt gentemot äldre personer. De tror att *du* innebär en större risk att uppfattas som oartig än *ni* (jfr Mårtensson 1986:53f.). Orsaker till ungdomars uppfattning kan å ena sidan vara att det var mode med ”vett och etikett” och å andra sidan att de påverkades av främmande språk och anpassade bruket av *ni* till franska eller tyska mönster (jfr Mårtensson 1986:55). Mårtensson tror dock att bruket av tilltalsformer även är kopplat till en större social och samhällelig utveckling. Såsom *du* varit ett uttryck för ideal som jämlikhet och solidaritet så är *ni* ”ett utslag av ökad individualism och svårare konkurrensförhållanden”; *ni* markerar både distans och används för att göra gott intryck på andra (Mårtensson 1986:56). Den yngre generationen känner inte till niandets bakgrund i svenskan: ”de negativa konnotationerna till *ni*, som följt av konflikten till titulerandet, har ungdomarna ingen uppfattning om” (Mårtensson 1986:67). Till skillnad från förr då även personer som man träffade ofta kunde tilltalas med *ni*, t.ex. på arbetsplatsen, verkar det nya niandet dock vara ”helt reserverat för rena främlingar” (Mårtensson 1986:67). Mårtensson resonerar: ”Uppenbarligen kan ’det nya niandet’ kollidera med ’det gamla’. Ett *ni*, menat som en artighet från en ung person, kan uppfattas som en oförskämdhet av den som är äldre” (1986:68f.). Detta mönster visar sig än idag. Språkvetaren Marika Tandefelt påpekar år 2011 att ”unga vuxna, speciellt i serviceyrken, gör försök att återgå till att nia äldre personer”, vilket inte alltid uppskattas (Tandefelt 2011).

3.3 Det tyska tilltalets historia

Tilltalsformen *du* förekommer i de äldsta bevarade tyska skriftdokumenterna. På 800-talet uppkom i det tyska språkområdet tilltalet med *Ihr*; andra person plural, först till kungligheter och sedan även inom borgarståndet. Under hela medeltiden användes ett tvådelat tilltalssystem med *du* och *Ihr*. I slutet av 1500-talet tillkom formen att tilltala i tredje person singular, med *Er* eller *Sie* och med titel. Detta ansågs som ännu hövligare och mer distanserat eftersom direkt tilltal undveks (jfr Besch 1998:91ff.). Tilltalet i tredje person plural, med *Sie*, dök upp i slutet av 1600-talet och var en ännu hövligare form där tredje-persons-tilltalet flyttades till plural, i ett slags modern majestätisk plural (jfr Besch 1998:94). På 1700-talet och in till 1800-talet användes förutom de fyra olika tilltalspronomenen (*Du*, *Er/Sie*, *Ihr*, *Sie*) även en lång rad olika titlar. Det komplicerade tilltalssystemet speglade även här ståndssamhället med sina många steg i hierarkin. Under 1800-talet förändrades ståndssamhället till ett borgerligt samhälle och tilltalet med *Sie* och titlarna

Herr/Frau/Fräulein etablerades till alla medborgare. Så småningom utvecklades alltså det tvådelade systemet med *du* och *Sie* som används än idag (jfr Besch 1998: 94f.).

Fram till 1960-talet gällde strikta tilltalskonventioner, liknande de svenska. *Du* sades till djur och Gud, inom familjen, emellan släktingar, vänner och ungdomar, och vuxna duade barn. En lång tradition att dua fanns inom arbetarklassen, socialdemokratin och fackföreningar, samt inom andra föreningar, sporten, emellan soldater och emellan studenter. I alla övriga situationer gällde tilltalet med *Sie*. Om personer lärde känna varandra närmare och ville skapa mer förtrolighet kunde de byta från *Sie* till *du*. Oskrivna regler bestämde vem som fick ta initiativet att säga *du*; den äldre personen gentemot den yngre, den socialt högre gentemot den socialt lägre och män gentemot kvinnor. Det kunde ske väldigt formellt och kallades då "Brüderschaft trinken" (att "dricka broderskap"), eller helt enkelt i en passande situation (jfr Besch 1998:14ff.).

Nya förändringar skedde kring år 1968. Studentrörelsen i slutet av 1960-talet bröt upp många gamla konventioner i samhället och ledde till en bredare användning av *du* (jfr Besch 1998:20 f.). *Du* kunde nu användas även i halvprivata relationer, t.ex. med ytligt bekanta grannar. Också några professorer gillade solidaritetstanken och ville tilltalas med *du* av alla sina studenter (jfr Besch 1998:25). Detta förekommer idag ytterst sällan, utan lärare och professorer tilltalas med *Sie*. Från och med slutet av 60-talet ville dessutom en del föräldrar att deras barn skulle tilltala dem med förnamn i stället för med *Mama/Papa* eller det då vanliga *Mutti/Vati* (jfr Besch 1998:71f.). Även detta har dock under senare årtionden mestadels försvunnit.

Tilltalet med *Sie* har aldrig varit hotat, trots att situationer där *du* används ökat. Ett *du* vid fel tillfälle kan fortfarande polisanmälas som förolämpning. År 1976 dömdes en marknadsförsäljare till böter för att ha duat en poliskommissarie (jfr Besch 1998:15). År 1987 duade en bilist en polis och dömdes till böter (jfr Besch 1998:57). En busschaufför dömdes för att ha duat en student, han hade dessutom beskyllt honom för att åka gratis vilket inte stämde (jfr Besch 1998:58). År 1998 vann en anställd på en tysk H&M-filial i domstol, han var emot att cheferna bestämde att alla skulle duas (jfr Grimm 2011).

3.4 Det tyska tilltalet idag

Idag gäller i tyskspråkiga länder tilltalet med *du* eller *Sie*. *Du* förknippas med närhet och förtrolighet och *Sie* med formalitet, distans och respekt. Det finns nuförtiden nästan aldrig ett asymmetriskt tilltal, alltså att en person duar den andra, som i sin tur niar, förutom att barn från och med ungefär åtta eller tio år förväntas nia främmande vuxna, men blir duade av vuxna tills de når 16-årsåldern (jfr Besch 1998:15ff.). Reglerna kring vem som får erbjuda vem att säga *du* är inte heller så stränga längre. Väldigt ovanligt är det att byta tillbaka från *du* till *Sie*, något som kan uppfattas som närmast fientligt. *Du* används oftast tillsammans med förnamn och *Sie* med *Herr/Frau* och efternamn. Det finns undantag, t.ex. att ungdomar kan tilltalas med *Sie* men samtidigt fortfarande med förnamn av vuxna som har känt dem sen tidigare (jfr Besch 1998:16f.).

Generellt finns i tyskan idag en tendens att använda *du* i allt högre utsträckning, t.ex. bland personer under 30, i många caféer, på internetfora och i reklam. En *du*-reform som i svenskan framstår ändå som avlägsen eftersom *Sie* används i så många sammanhang, är så självklart och uppskattas av många som ett uttryck för respekt och professionalitet. Ett problem är dock att det även för modersmålstalare finns situationer där det är oklart vilket tilltal som passar och då kan

det uppstå obekväma, pinsamma situationer. Att tilltala en person med *du* fast den förväntar sig ett *Sie* kan framstå som oartigt, oförskämt och klumpigt. Att säga *Sie* kan däremot uppfattas som stelt, konstigt eller distanstagande. Att fråga rakt ut om man ska säga *du* eller *Sie* kan också vara känsligt och pinsamt. Den andre förväns kanske över frågan eller vet inte vad den ska svara. Dessutom är det komplicerat att tilltala två personer i plural om man brukar *du* den ena och *ni* den andra. I dessa oklara fall skulle olika modersmålstalare välja olika eller använda en indirekt formulering utan tilltal. Denna osäkerhet kan uppfattas som en barriär i den mellanmänniska relationen.

3.5 Genus i personbeteckningar

Personbeteckningar i svenskan och tyskan kan jämföras ur ett genusperspektiv. Många personbeteckningar är könsneutrala på svenska, men inte på tyska. I båda språken finns det kvinnliga suffix, *-in* på tyska och *-inna*, *-(er)ska* m.fl. på svenska (jfr Jobin 2004:50), men de används idag på olika sätt och har olika konnotationer. I tyskspråkiga länder är det självklart att använda de kvinnliga formerna. I singular betecknas kvinnor nästan alltid med en explicit kvinnlig beteckning, som ”Nachbarin”, ”Lehrerin”, ”Kundin” (”kvinnlig granne”, ”lärarinna”, ”kvinnlig kund”)¹. Medan tyskan alltså skiljer mellan ”Freund” eller ”Freundin”, ”Student” eller ”Studentin” osv., kan det svenska ”vän” och ”student” beteckna personer av båda könen. Om en beteckning inte syftar på en konkret person utan förekommer i ett generellt uttalande, eller om personens kön är okänt, används på tyska den manliga beteckningen (som i meningar som ”läsaren vill ha spänning i boken” eller ”vilken elev har klottrat på bänken?”). I plural används ofta den manliga pluralformen även om den betecknar eller tilltalar en blandad grupp, som ”die Nachbarn” eller ”die Lehrer” (”grannarna”, ”lärarna”). Bara om det handlar om en grupp av enbart kvinnor används det kvinnliga suffixet *-innen*, t.ex. ”Lehrerinnen”. Många förespråkar att i plural använda båda formerna, t.ex. ”Lehrerinnen und Lehrer”², så att båda könen ska känna sig tilltalade. Dessa politiskt korrekta former är idag vanliga i brev, informationstexter, tal m.m., men inte i skönlitteratur.

Språkvetaren Bettina Jobin påpekar i sin avhandling om genus och personbeteckningar att den feministiska synen på språk i Tyskland går ut på att kvinnor ska synliggöras genom de kvinnliga personbeteckningarna. Denna syn är konsensus bland tyska feminister och gäller även i allmänhet som politiskt korrekt. Detta trots invändningen att det är problematiskt att kvinnors kön hela tiden markeras, medan mäns beteckningar gäller som allmänmänniska (jfr Jobin 2004:64f.). Men kravet på synliggörande dominerar och har tagits upp även från officiellt håll. Regeringen avsatte en arbetsgrupp som år 1991 argumenterade för att man skulle undvika att använda maskulina former som könsneutrala. Så småningom skapades hos alla offentliga instanser samt på många företag riktlinjer för en ur ett genusperspektiv korrekt språkanvändning (jfr Jobin 2004:68).

¹ Personer som inte vill tilldelas sig något kön har det svårt i tyska språket, eftersom inte bara pronomen utan även nästan alla personbeteckningar är könsspecifika. Några väljer i skriftspråk former som t.ex. ”Student*”, ”Student*in” eller ”Student_in” där stjärnan eller understreck symboliserar alla könsidentiteter förutom den entydigt kvinnliga respektive manliga. Dessa former är dock än så länge inte del av någon officiell språkpolitik och används inte i officiellt skriftspråk.

² Det finns även varianten att skriva ”LehrerInnen” med stort ”I” som förkortning av den långa varianten ”Lehrer und Lehrerinnen”.

För att nå lingvistisk jämlikhet har tyskspråkiga länder valt en strategi av genus-specifiering eller genus-feminisering. Det sker både genom att använda redan existerande feminina yrkesbeteckningar och genom att bilda nya kvinnliga ekvivalenter där det än så länge bara finns en manlig form, förklarar språkvetaren Anne Pauwels. Den motsatta strategin är genus-neutralisering, som minimerar det lingvistiska uttrycket av genus genom genus-neutrala termer (jfr Pauwels 1997:265). Tanken är här att uppmärksamheten ska föras bort från kategorin kön, med målet att kön inte ska ha någon relevans för en persons yrkesstatus eller roll. Man menar även att feminina former har negativa, stigmatiserande konnotationer, medan förespråkare för genus-feminisering argumenterar att denna konnotation försvinner om feminina former används mer (jfr Pauwels 1997:268f., 272). Det har även framförts kritik mot att dessa ”generiskt maskulina former”, ursprungligen manliga former som nu används som könsneutrala, inte uppfattas som neutrala. Språkvetarna Hadumod Bußmann och Marlis Hellinger hänvisar till olika studier som alla kommit fram till samma resultat om att generiskt maskulina beteckningar inte uppfattas som neutrala utan associeras i större utsträckning med män: ”For English and other languages, numerous studies have provided empirical evidence challenging the assumption that masculine/male expressions are in fact interpreted generically” (Bußmann och Hellinger 2003:160f.).

Sverige valde på 1970-talet strategin genus-neutralisering. De feminina suffixen har nästan försvunnit helt. Om personbeteckningar debatteras idag handlar det oftast om att ändra beteckningar som inte uppfattas som neutrala än, t.ex. ”talesman” till ”talesperson”, ”riksdagsman” till ”riksdagsledamot” etc., påstår språkvetaren Lann Hornscheidt (2003:354f.). Tyskan och svenskan tog därmed olika vägar gällande genusformer för personbeteckningar, trots samma morfologiska strukturer. För den här undersökningen är det intressant att se hur översättarna har löst de fall där personens kön förblir odefinierat i den svenska texten; vilken beteckning väljs då på tyska? Åt andra hållet är frågan om det finns manliga och kvinnliga beteckningar i den tyska texten som blir neutrala i den svenska översättningen, så att informationen om personens kön försvinner.

3.6 Svensk litteratur i Tyskland

Svensk litteratur har en stark position i Tyskland. Särskilt svenska barnböcker är mycket populära. Astrid Lindgrens verk finns nog i de allra flesta hem, men även Sven Nordqvists Pettson och Findus eller Gunilla Bergströms Alfons Åberg är kända figurer. Även svenska deckare av bl.a. Henning Mankell, Stieg Larsson och Liza Marklund är stora bästsäljare i Tyskland. Stämpeln ”Schwedenkrimi” (”Sverigedekare”) anses som en kvalitetsstämpel.

Svenska titlar översätts i allra mest utsträckning till danska och på andra plats till tyska, både på 1960-talet och idag. Omkring hälften av alla svenska översatta titlar i världen är barn- och ungdomsböcker, med Astrid Lindgren i spetsen (jfr Svedjedal 2012:233). Redan på 1960-talet var även deckarförfattare bland de mest översatta böckerna. Sedan kom litterära klassiker, nobelpristagare, autodidakter och arbetarförfattare. August Strindberg intog under 60-talet fortfarande andra platsen på listan, men på 2000-talet kommer efter Astrid Lindgren en lång rad kriminalförfattare och bara få klassiker (jfr Svedjedal 2012:241f.). Den svenska kriminalfiktions framgång kallas till och med ”det svenska deckarundret” (jfr Svedjedal 2012:233).

Svenska befinner sig internationellt sett bland de tio viktigaste litterära källspråken. Det dominerande källspråket är engelska, följt av franska, tyska och ryska, enligt siffror från Unescos

Index Translationum (Unesco 2014). Sedan följer italienska, spanska, svenska, japanska, danska och latin. Att svenska översätts så mycket till tyska och även mer och mer till engelska bidrar till den svenska litteraturens framgång i hela världen, hävdar litteraturvetaren Johan Svedjedal: ”Först när ett verk från ett mindre språkområde har översatts till något av de fyra centrala språken [engelska, franska, tyska och ryska], tors förläggare från andra mindre språkområden i större omfattning satsa på att översätta verket” (Svedjedal 2012:239). Den svenska litteraturens genomslag utomlands har aldrig varit så stort som idag, men redan under de senaste två århundraden blev många svenska författare internationellt kända, som Esaias Tegnér, Fredrika Bremer, August Strindberg och Selma Lagerlöf (jfr Svedjedal 2012:233). Svedjedal summerar: ”Även om svenskan statistiskt sett tillhör de mindre språkområdena, hävdar sig svenskan alltså väl som litterärt källspråk inom världslitteraturen” (2012:241).

Att svensk litteratur är så populär just i Tyskland hänger ihop med den positiva bilden som många tyskar har av Sverige. Språkvetaren Jenny Mazur hänvisar till den tyska bilden av Norden med sin friska vackra natur, sitt ljus, sina vackra, trevliga människor, sin välfärd och jämställdhet mellan könen, sin individuella frihet, livskvalitet och avslappnade livsstil. Sverige är i Tyskland ett förebildsland. Tyska politiker hänvisar till den svenska familjepolitiken och människorna lyssnar på svenska musiker, läser svensk litteratur och åker på semester till den idylliska svenska naturen (jfr Mazur 2012:101). Mazur framhäver att Sverige och Tyskland har stereotypa föreställningar både om det egna landet och om varandra (jfr Mazur 2012:102). Historiskt går detta tillbaka till 1800-talet där det nationella betonades överallt i Europa. Sverige ansågs redan då som det ursprungliga, traditionella, naturliga, men samtidigt moderna. Under nationalromantiken spreds idylliska bilder av röda stugor, kohagar och vita stenkyrkor i tidningar och böcker, som genom konstnärer och författare som Carl Larsson och Selma Lagerlöf även blev kända i Tyskland (jfr Mazur 2012:104f.). Egentligen var Sverige fram till mitten av 1800-talet ett av de fattigaste länderna i Europa. Den industriella revolutionen började senare än i Tyskland, men följdes snart av sociala och politiska reformer och starka fackföreningar (jfr Mazur 2012:103). Sverige utvecklades till en av de främsta välfärdsstaterna och förknippades utomlands med begrepp som reformpolitik, folkhemmet, neutralitet, jämställdhet och demokrati (jfr Mazur 2012:105f.).

År 2007 införde tysken Berthold Franke, dåvarande direktör vid *Goethe Institut* i Stockholm, begreppet *Bullerbü-syndrom*. I en artikel i Svenska Dagbladet analyserar han tyskarnas kärlek till Sverige. Han hävdar att deras ”omätliga begär efter Astrid Lindgren och svenska deckare bottnar i en längtan efter den egna förlorade verkligheten” (Franke 2007). Astrid Lindgren hade i Tyskland sina överlägset största framgångar, ”nästan en fjärdedel av sin världsupplaga” och det finns ”nästan 200 skolor som bär hennes namn”. Hennes böcker bidrog till att många tyskar ser Sverige som ”ett slags imaginärt ’Storbullerby’”. Men just denna tyska dröm om Sverige betraktar Franke som en utopi som grundar sig på en stor längtan. Sverige bilden handlar om den egna, tyska verkligheten som har gått förlorad. Därför älskar tyskarna älgarna, som fördrevs från de tyska skogarna för hundratals år sedan, och landskapet som i Sverige finns kvar ”i sitt, av industrialisering och trångt sammangyttrad mänsklig bosättning och infrastruktur ännu orörda idealtillstånd”. Därtill kommer föreställningen om humanitet och solidaritet bland människorna. Sverige ses som landet Tyskland kunde blivit med en annan historia, utan naturförstörelse, utan de många anonyma storstäderna och utan krig, med ett geografiskt mer perifert läge, färre invånare och utan den inre splittringen genom reformationen: ”då kunde vi kanske ha blivit något i stil med

Sverige” (Franke 2007). Denna längtan ligger bakom populariteten för Astrid Lindgren, tyska TV-såpor som *Inga Lindström* där en svensk skärgårdsidyll marknadsförs, och den svenska kriminallitteraturen. De svenska deckarnas framgång i Tyskland härleder Franke till begreppet *Ystadssyndromet* som handlar om ”fallhöjden mellan gällande norm och kriminell gärning”; framför en idyllisk och moralisk kuliss är skräckskildringarna mycket verkningsfulla (Franke 2007).

3.7 Tysk litteratur i Sverige

Sverige har alltid importerat mycket skönlitteratur. Böcker på franska, tyska och engelska lästes under de senaste seklerna ofta i originalspråk (jfr Svedjedal 2012:237f.). Dessutom utgör översatt litteratur sedan 1830-talet mellan 50 och 75 procent av allt utgiven romanlitteratur. Engelska dominerar sedan 1870-talet som originalspråk och har ökat kontinuerligt, däri allt fler böcker från USA (jfr Svedjedal 2012:238). Tysk litteratur har i Sverige en mindre självklar ställning. Kända är framför allt klassiska författare som Goethe, Schiller, Rilke eller Thomas Mann. Under 1700- och 1800-talet var tysk kultur och vetenskap tongivande, skriver litteraturvetaren Fredrik Agell:

Tysk upplysning, nyklassicism, idealism och romantik blev världsledande och vid mitten av 1800-talet hade tyska utvecklats till det dominerande språket på vetenskapens och kulturens område [...]. Akademiska avhandlingar avfattades överallt i världen på tyska, mer sällan på engelska eller latin. (Agell 2013)

Även inom skönlitteraturen var en stor del av översättningarna i Sverige under 1800-talet från tyskan. Detta förändrades under 1900-talet. Under mellankrigstiden blev anglosaxisk kultur med bl.a. jazz och hollywoodfilmer populär. Tysk översatt litteratur hade fortfarande en stark ställning men förlorade denna efter andra världskriget: ”de första åren efter 1945 var allt tyskt förhatligt” (Agell 2013). Engelskan utvecklade sig till internationellt lingua franca. I svenska skolor ersatte engelskan tyskan som första främmande språk och som andra främmande språk väljs idag allt oftare spanska istället för tyska och franska.

Nyutgivningen av böcker i Sverige ökade mellan 1953 och 2012 med 350 procent. Därmed ökar översättningarna från tyska i absoluta tal, men medan tyska titlar hade år 1960 en andel på elva procent inom översättningslitteraturen var det på 2000-talet bara mellan tre och fem procent. Omkring 70 procent översätts från engelskan, därav mestadels ”lättare underhållningsromaner” (Agell 2013). Tysk litteratur översätts fortfarande lite mer än fransk, dansk och norsk, en stor del är dock facklitteratur. Framför allt tyskspråkiga filosofer som Kant, Heidegger, Nietzsche och Freud är kända namn och deras verk ges ut i nya upplagor. Dessutom är facklitteratur om andra världskriget storsäljare (jfr Agell 2013).

Det är en allmän uppfattning att tysk litteratur är svår, hävdar Fredrik Agell. Fördomen har att göra med de tyska författarna som getts ut i Sverige de senaste årtiondena. Under 1960-talet utkom i Västtyskland en rad framgångsrika böcker ”som problematiserar den tyska samtiden, den tyska skulden, tyskarnas vilja till glömska” (Agell 2013). Dessa passade in i Sveriges period av kulturradikalism. De få författarskap som översatts till svenska efter kriget, som Heinrich Böll, Martin Walser, Günter Grass eller Siegfried Lenz, hade ofta en ”äldre, bildningsborgerlig publik” (Agell 2013). Även nyare översättningar från tyskan är mestadels kvalitetsförfattare som bekräftar ”bilden av tyskspråkig litteratur som svår, tyngd av historia” (Agell 2013). Andra hinder är minskande kunskaper i tyska språket och att den tyska litteraturen blivit oöverskådlig. Tysk litteratur

utges mest av små förlag som tar ekonomiska risker. Dessutom ges den ut med större tidsförskjutning än tidigare: ”Råder minsta tveksamhet vill förläggarna gärna invänta försäljningssiffrorna och helst se om boken köpts in i USA eller England” (Agell 2013). Det är de tyska klassikerna som fortfarande ges ut i flest upplagor. Dessutom finns det några tyskspråkiga barn- och ungdomsförfattare som är och länge har varit populära i Sverige, som Karl May, Erich Kästner, Michael Ende och Kerstin Gier. Annars är översättningar av lättare tysk litteratur undantag (jfr Agell 2013).

4. Tidigare forskning och teori

Översättning i sig är en urgammal företeelse. Även forskning och teorier kring översättning går många hundra år tillbaka och har ofta kretsat kring nyckeldebatten ”word-for-word” eller ”sense-for-sense”, alltså om varje ord i källtexten ska ersättas med närmaste grammatiska ekvivalent på målspråket, eller om det hellre ska översättas mer fritt, med hänsyn till betydelsen och mottagaren (jfr Munday 2008:7, 19 f.). I det här teoretiska kapitlet presenterar jag några forskare och teorier som är relevanta för min undersökning. Först nämns Roman Jakobson och hans ekvivalensbegrepp, som ger en bakgrund till språkstrukturella problem med att översätta tilltalsformer och personbeteckningar. Mer än grammatik skiljer sig dock de kulturella konventionerna och konnotationerna, därför presenteras olika teorier och studier kring kulturspecifika översättningsproblem. Jag nämner även andras undersökningar kring översättning av tilltalsformer. Till slut ger jag en sammanfattning av Gideon Tourys teori av översättningsnormer och översättningsstrategier.

4.1 Roman Jakobson: vad språk måste uttrycka

Språk skiljer sig inte bara åt vad de *kan* uttrycka, utan framför allt i vad de *måste* uttrycka. Detta påstående av Roman Jakobson är en viktig inspiration för den här uppsatsen om tilltalsformer och personbeteckningar. Även tilltalsformer och utformningen av personbeteckningar är en oundviklig grammatisk kategori.

Lingvisten Roman Jakobson var en av de som på 1950- och 60-talet utarbetade mer systematiska och lingvistiska översättningsteorier (jfr Munday 2008:36). I en inflytelserik artikel från 1959 påpekar Jakobson att ”betydelsen hos varje språkligt tecken [ligger] i dess översättning till något annat och vidare tecken” (Jakobson 1959:148). Han urskiljer tre sätt att tolka verbala tecken: 1) *inomspråkligt*, genom en omformulering inom ett och samma språk, 2) *mellanspråkligt*, genom egentlig översättning från ett till ett annat språk, och 3) *intersemiotiskt*, där verbala tecken tolkas genom transmutation till ett icke-verbalt tecken (jfr Jakobson 1959:148).

1) att äta – att få i sig mat (inomspråkligt)

2) att äta – to eat (mellanspråkligt)

3) rökning ej tillåten – [symbol som visar en överkryssad cigarett] (intersemiotisk)

De tre tolkningssätten möjliggör olika former av ekvivalens. Att nå exakt samma betydelse är bara möjligt inom ett språkssystem. Även synonymer inom samma språk är dock sällan exakt ekviva-

lenta. Oftast behövs det en längre omskrivning för att nå ekvivalens (jfr Jakobson 1959:148). Texter eller textdelar från olika språk kan enligt Jakobson aldrig ha exakt samma betydelse, men de kan vara ekvivalenta eller ”adekvata tolkningar av främmande kodenheter eller meddelanden” (Jakobson 1959:148 f.). I praktiken översätts dock oftast inte enstaka koder, utan hela meddelanden: ”En sådan översättning är ett indirekt tal; översättaren omkodar och avsänder ett meddelande som mottagits från en annan källa. Därmed handlar översättning om två ekvivalenta meddelanden i två olika koder” (Jakobson 1959:149).

Jakobson hävdar att all kognitiv erfarenhet kan uttryckas på varje språk och ”om en brist uppträder kan terminologin förfinas och förstärkas med lånord eller översättningslån, neologismer eller semantiska glidningar, och slutligen med omskrivningar”. Det innebär att ”inga brister på grammatiska figurer i målspråket gör det omöjligt att åstadkomma en exakt översättning av hela det begreppsliga innehållet i originalet” (Jakobson 1959:150). Han tar som exempel att det i vissa språk finns förutom konjunktionerna *och* och *eller* även en tredje, som betyder ”och/eller”. I språk som saknar denna grammatiska kategori används istället just nybildningen *och/eller*, eller så förklaras dess innebörd med de traditionella lexikala medlen.

Svårigheter att förbli trogen mot originalet uppstår framför allt om målspråket har en viss grammatisk kategori som inte finns i källspråket. Ett språks grammatiska struktur närmare än dess ordförråd avgör vilka aspekter som måste uttryckas: ”I huvudsak skiljer sig språk åt genom vad de *måste* uttrycka och inte genom vad de kan uttrycka” (Jakobson 1959:151). Som ett exempel nämner han genusformer, att engelska yrkesbeteckningar ofta är könsneutrala och därför svåra att översätta till ryska om det saknas information om det handlar om en man eller en kvinna. Samma översättningsproblem gäller från svenska till tyska, eftersom många personbeteckningar är könsneutrala på svenska, men inte på tyska. En grammatisk kategori som orsakar översättningsproblem är även tilltalsformer. Där det på svenska idag gäller ett allmänt *du* måste översättaren till tyska bestämma sig för om *du* eller *Sie* är lämpligt och tvärtom måste översättaren till svenska bestämma sig om originalets tilltal med *du* och *Sie* ska vara kvar på något sätt.

4.2 Översättningsteorins utveckling från struktur till kultur

Efter att översättningsvetenskapen länge hade fokuserat på språket och dess formella, grammatiska förutsättningar riktade sig intresset så småningom mot kulturella aspekter. Översättningsvetaren Radegundis Stolze framhäver att översättning överför både ett kulturellt och ett fackmässigt budskap från ett språk till ett annat. Även författare och översättare som personer är inbundna i en viss kultur, precis som mottagaren som ska förstå måltexten (jfr Stolze 2013:18).

Översättningsteorin följde under 1900-talet i stort sätt språkvetenskapens utveckling. Under 1960- och 70-talet handlade forskningen mest om jämförelser av original och översättning, med fokus på hur originaltexten lyckades återskapas i översättningen. I mitten av 1970-talet skiftade fokus till måltexten och dennes mottagande. Inom litteraturvetenskapen grundades de *Descriptive Translation Studies* (DTS) som undersöker översättningar som produkter, kulturella fakta och historiska objekt inom målkulturen. Inom lingvistikens skedde parallellt det s.k. *pragmatic turn* som såg på översättning som kommunikation och handling. Det följde dock återigen en motreaktion. Att helt utelämna originalet ansågs inte hållbart och originalet integrerades mer i forskningen

igen, med historisk-deskriptiva översättningsanalyser (jfr Rosell Steuer 2004:10; Stolze 2013:19ff.).

Lingvisten Eugene Nida forskade på bibelöversättningar och var en av de första som i sina översättningsstudier på 1960-talet lyfte kulturella skillnader istället för enbart språkstrukturer. Nida och sedan andra teoretiker som Werner Koller och Katharina Reiß vidareutvecklade ekvivalensbegreppet och lade fokus på hela texter, inte bara ord eller meningar. Litteraturvetaren Jíří Levý framhävde på 70-talet även den litterära kvalitén i översättningar och sina kreativa språkformer (jfr Stolze 2013:19f.). På litterära översättningar fokuserade också forskningsprojektet *Göttinger Schule* (1985–96) som ansåg att litterär översättning alltid är en litterär tolkning och ett självständigt litterärt verk (jfr Rosell Steuer 2004:11).

4.3 Kulturspecifika referenser

Kulturspecifika referenser som är okända i målkulturen förorsakar översättningsproblem. Språkvetaren Pernilla Rosell Steuer publicerade 2004 sin avhandling om kulturellt relaterade översättningsproblem i olika översättningar av Günter Grass roman *Ein weites Feld*. Hon påpekar att det finns många teoretiska verk om kultur och kulturöversättning, men än så länge få empiriska undersökningar. Hennes egen undersökning är en deskriptiv analys med hänsyn till både original och översättning, till skillnad från rent målspråkligt orienterade översättningsstudier (jfr Rosell Steuer 2004:9).

Rosell Steuer betecknar forskningsfältet kring kulturrelaterade översättningsproblem som väldigt stort och oöverskådligt och urskiljer fem huvudinriktningar: lingvistiska studier, litteraturvetenskapliga studier, rent empiriska undersökningar, uppsatser av litterära översättare som ger inblick i praktiskt arbete och böcker inom andra ämnen som nämner kulturella översättningsproblem (jfr Rosell Steuer 2004:20). Även begreppet *Kulturspezifika* är väldigt brett och det finns många definitioner; redan Nida beskrev 1945 *local cultural Phenomena*. Alla definitioner kretsar kring ord, fraser och fenomen som är svåröversatta på grund av både kulturella och språkliga skillnader (jfr Rosell Steuer 2004:49). Vissa definitioner har rent lingvistiska kriterier, andra även innehållsmässiga. Lingvistiska kulturspecifika är luckor i målspråkets lexikala system, som språkvetaren Werner Koller kallar *Eins-zu-Null-Äquivalenz* ("ett-mot-noll-ekvivalens"). De förekommer vid *realia*-beteckningar som institutioner, företeelser eller geografiska namn som gäller specifikt för det landet (jfr Koller 2001:232; Rosell Steuer 2004:49f.). Men förutom *realia*-beteckningar finns många kulturspecifika referenser mellan raderna. Det handlar om fenomen som är typiska för källkulturen, t.ex. fester och traditioner, som inte är kända i målkulturen. Peter Newmark indelar kulturspecifika referenser, eller "cultural words" som han kallar dem, i "ecology", "material culture", "social culture", "organisations, customs, activities, procedures, concepts" och "gestures and habits" (Newmark 1988:95; Rosell Steuer 2004:50). De är mindre transparenta än *realia*-beteckningar och kan leda till ännu större översättningsproblem, menar Rosell Steuer (2004:51). Även kontakt mellan språk- och kulturfärer som ligger nära varandra kan leda till kulturella överraskningar (jfr Rosell Steuer 2004:52). Ett sådant fall är tilltalsformer och personbeteckningar i svenskan och tyskan. Orden *du* och *Sie* respektive *du* och *ni* samt kvinnliga suffix finns i båda språken, men i praktiken används de olika och har olika kulturellt relaterad innebörd.

4.4 Tilltal som kulturspecifik aspekt inom översättning

I Rosell Steuers avhandling ingår ett kapitel om tilltalsformer. Hon påpekar att översättningen av tilltalsformer är ett populärt ämne inom översättningsteorin: ”olika kulturspecifika konventioner kan speciellt i litterära översättningar kräva komplicerade överväganden” (Rosell Steuer 2004:357; min översättning). I hennes material utmärker sig den amerikanska översättningen som bibehåller en rad tyska tilltalsformer som ”Herr Wuttke” och ”Herr Hauptkommissar” (”herr huvudkommissarie”), som förefaller som ”exotiska” fraser. I den svenska översättningen som hon undersökte förekommer några få sådana exotismer som ”Jawoll, Herr Oberst!”. Hon hänvisar till litteraturvetaren Anke Detken som ser en lång tradition i att bevara det främmande i översättningar genom bland annat sådana fraser (jfr Rosell Steuer 2004:358).

Rosell Steuer understryker att en analys av tilltalsformer inte bara ska ta hänsyn till rent lingvistiska, utan framför allt till sociolingvistiska aspekter. Även om de skandinaviska språken har orden *herr* och *fru* så skiljer sig konventionerna kring deras användning starkt från den tysk- och fransktalande kultursfären. Det är därför lättare att byta ut de tyska och franska tilltalsformerna med varandra, trots att de skiljer sig språkligt mer (jfr Rosell Steuer 2004:359). En person som ber om att bli tilltalad med *herr* kan på svenska, norska och danska uppfattas som betydligt mer gammalmodig än i det tyska originalets kontext. Fraser som ”Dein Herr Fritsch” verkar i de skandinaviska översättningarna inte särskilt exotiskt, men genom det gammalmodiga intrycket ändå främmande (jfr Rosell Steuer 2004:359f.).

Förutom olika tilltalsord och -fraser skiljer sig språk åt i bruket av tilltalspronomen. Ett pronominalt tilltalssystem som skiljer mellan nära och distanserat tilltal beskrivs med det latinska *tu/vos* eller *T/V*, på tyska *du/Sie* (jfr Brown och Gilman 1960:154; Schultze 2013:34). Språkvetaren Friederike Braun som har forskat kring tilltalsformer i olika språk hävdar att ett språk med *T/V*-distinktion inte automatiskt är artigare. Artigt blir tilltalet i kulturer med *T/V*-distinktion bara om *tu* och *vos* används passande till situationen, enligt de mer eller mindre klara reglerna när lingvistisk artighet förväntas. Annars kan även ett *vos* framstå som konstigt eller som ett skämt (jfr Braun 1988: 45–49).

Litteraturvetaren Brigitte Schultze anser att språk och kultur möts i tilltalssystemet, särskilt om det används för att skapa en viss betydelse (jfr 2013:53). Tilltalsformer uttrycker mellanmänskliga relationer, en aspekt som faller bort i översättningar från ryska till engelska (jfr Schultze 2013:34f.):

Hela det språkbaseade, kulturspecifika tilltalssystemet går inte att reproducera på samma sätt på engelska. [...] I översättning från ryska till engelska förloras därmed grundläggande textinnehåll (hänvisningen till ett samhälle som bedriver mänskliga relationer som en lek) och teatralisk effekt (bytet från *du* till *Sie* som påverkar intrycket). (Schultze 2013:36; min översättning)

Litteraturvetaren och översättaren Fritz Güttinger (1963:143) avhandlar tilltalsformer i sin översättningshandbok inom kapitlet ”Wo übersetzen dasselbe ist wie schreiben” (”där att översätta är lika med att skriva”). Han hänvisar till att språk utan distinktionen *T/V* ibland anses vara mindre fina, eftersom de inte ska vara kapabla att uttrycka nyanser i människors förhållande till varandra. Själv håller han inte med och tycker att det tvärtom kan förefalla som klumpigt att indela människor i antingen de som ska tilltalas med *tu* och de som tilltalas med *vos*. I engelskan däremot finns det flera steg av förtrolighet som uttrycks på ett finkänsligt sätt utan att vara formellt synligt (jfr Güttinger 1963:151).

Güttinger anser att valet av tilltalsformer är betydande eftersom de har en effekt på tyska och används som stilmedel (jfr Güttinger 1963:87). Han lyfter problemet i översättningar från engelska till tyska (vilket också gäller på liknande sätt från svenska till tyska) att översättaren är tvungen att bestämma sig för en tilltalsform: ”Man skulle tro att det är enkelt att bestämma om två figurer i en roman säger *du* eller *Sie* till varandra, men det är inte alls alltid enkelt” (Güttinger 1963:151; min översättning). Både Güttinger och Schultze hänvisar till strategin att använda formuleringar helt utan tilltal, t.ex. genom att använda *man*, ofullständiga meningar eller indirekt istället för direkt tal (jfr Güttinger 1963:153; Schultze 2013:36). Särskilt knepigt är det också att bestämma när personerna i berättelsens gång har blivit så förtroliga med varandra att de borde byta från *Sie* till *du* (jfr Güttinger 1963:151f.). Detta uppstår också mellan svenska och tyska. Svenskan har med formerna *du* och *ni* de språkliga förutsättningarna för en direktöversättning, men det finns en sociolingvistisk differens till tyskan eftersom svenskan inte längre använder distinktionen mellan formell och förtroligt tilltal. Därmed kan tilltalet betraktas som en ”osynlig kulturspecifik referens” (jfr Rosell Steuer 2004:360).

4.5 Gideon Toury: översättningsnormer och -strategier

Översättare kan hantera kulturspecifika referenser på olika sätt. De väljer t.ex. att direktöversätta tilltalsformer i högsta möjliga grad eller att anpassa tilltalet till målkulturen. Dessa val kan ha olika bevekelsegrunder. Översättare har sina personliga åsikter och sin egen smak vad gäller källspråksorienterad eller målspråksorienterad översättning, men de följer också vissa normer, medvetet eller omedvetet.

Översättningsvetaren Gideon Toury införde 1995 en modell för olika översättningsnormer i sitt centrala verk *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Han bygger på Itamar Even-Zohars polysystemteori om att ett lands litteratur betraktas som polysystem där litterära produkter kämpar om socialt anseende och därmed om en primär position. Översättningar kan inta en innovativ roll genom att t.ex. introducera nya tankesätt och stilformer eller påverka den litterära smaken, men oftast har de en sekundär position och underordnar sig rådande normer (jfr Munday 2008:108).

Toury utgår i sina studier från målsystemet. Översättningen definieras som en text som fungerar och är accepterad som översättning i målsystemet. En översättningsprocess styrs av sociala, litterära och språkliga normer inom målsystemet. Toury skiljer på tre olika nivåer av översättningsnormer (jfr Toury 1995:56ff.). För det första är det *preliminära normer* eller så kallade *urvalsnormer* som påverkar vilka böcker som översätts till vilket språk. Bokförlag bestämmer vilka utländska böcker de vill ge ut och tar vanligtvis stor kommersiell hänsyn. Ofta är det bara mindre bokförlag som är mer idealistiska i sina val. I Sverige anses framför allt engelskspråkiga böcker som värda att översätta.

Den andra nivån är *initiala normer*, som avgör översättningens övergripande strategi. Den är antingen *adekvansinriktad* och följer källspråkets och källkulturens normer, eller *acceptansinriktad* och följer målkulturens normer. Höglitterära böcker översätts oftast adekvansinriktat, medan t.ex. populärlitteratur översätts acceptansinriktat. De initiala normerna hänger ihop med källspråkets status i målkulturen. Eftersom engelskan har hög status i Sverige är det vanligt med adekvansinriktade översättningar som framhäver textens ursprung och förankring i en engelskspråkig kultur.

Den tredje nivån är *operationella normer*. Både en adekvansinriktad och en acceptansinriktad strategi följs av särskilda *matrisnormer* och *språkeformsnormer*. Matrisnormer påverkar helheten, t.ex. om hela avsnitt i en bok får tas bort eller hur mycket som får förändras i textens struktur. Språkeformsnormer gäller förändringar i själva språket, t.ex. huruvida meningar får omformuleras eller om metaforer direktöversatts trots att de är okända i målspråket.

För att rekonstruera dessa översättningsnormer föreslår Toury två metoder; antingen att jämföra översatta texter med deskriptiva metoder eller att betrakta hur översättare eller andra aktörer i en boks utgivningsprocess yttrat sig om sitt arbete och sina val (jfr Toury 1995:65). Den systematiska deskriptiva analysen bör beakta vilken plats texten har i målkulturens system (nivå 1), vilka stora förändringar som finns från källtext till måltext (nivå 2), och vilka förändringar som finns på detaljnivå i texten, t.ex. generaliseringar (nivå 3). I den här undersökningen ligger fokus på den andra och tredje nivån, om översättningen av tilltalsformer och personbeteckningar följer en adekvans- eller acceptansinriktad strategi.

4.6 Deskriptiv analys

Min undersökning är en deskriptiv analys av både käll- och måltexter, i likhet med den undersökning som litteraturvetaren Dorothea Hygrell genomförde i sin avhandling. Hon undersökte översättningen av komiska element i tyska översättningar av svensk skönlitteratur. Att ta hänsyn till källtexten är enligt henne särskilt viktigt i analysen av skönlitterära översättningar, eftersom de väcker speciella förväntningar hos läsaren och anses som präglade av författaren, dennas idéer och konstnärliga gestaltning (jfr Hygrell 1997:9f.). Hygrells syfte är att ”dokumentera vad som händer med litterära texter under översättningsprocessen” (1997:71). Hon hänvisar till att både litterära källtexter och översättningar skapas i en kreativ process och inte följer fasta regler. Hennes mål är därför inte att abstrahera allmängiltiga regler. Däremot vill hon ”påvisa tendenser till förändring av texter i samband med översättning vilka har giltighet även utanför materialet för undersökningen” (Hygrell 1997:71).

För att kunna visa allmängiltiga slutsatser analyserar Hygrell ett relativt stort texturval (jfr Hygrell 1997:10). Hennes material omfattar textpassager ur 65 skönlitterära böcker och deras tyska översättningar. Eftersom översättningskonventionerna förändras med tiden är materialet begränsat till böcker från 1900-talet (jfr Hygrell 1997:13). Hon analyserar böcker av olika kategorier, romaner som räknas som kvalitetslitteratur såväl som populärlitteratur, barnböcker och kriminallitteratur: ”Det relativt stora antalet böcker [...] ur olika kategorier torde motverka ensidighet” (Hygrell 1997:13f.). Hygrells mål är att visa på olika översättningsstrategier. Hon använder sig inte av någon analysmodell som utvecklats inom översättningsvetenskapen; dessa ”tar hänsyn till så många textfaktorer att de är för tidskrävande för att användas på ett så stort analysmaterial” (Hygrell 1997:12). En poäng som jag också ansluter mig till är att det i texten inte är synligt om det är själva översättaren som bestämt om en aspekt i översättningen, eller om det är andra aktörer som originalets författare eller förlaget. Hygrell anser att detta inte heller är särskilt relevant i hennes undersökning: ”Begreppet ’översättare’ skall i denna undersökning sammanfattningsvis beteckna alla personer och institutioner som med utgångspunkt i källtexten formar måltexten. Allt det som ligger mellan källtexten och måltexten betraktas således som översättarens arbete” (1997:13).

5. Metod för textundersökningen

Som jag visade i kapitel 4 kan tilltalsformer och personbeteckningar anses vara en oundviklig grammatisk kategori. Detta är dock inte huvudproblemet i översättning mellan svenska och tyska, eftersom båda språken innehåller ett ekvivalent pronominalt system och möjligheten att använda kvinnliga suffix. Däremot används tilltalsformerna och personbeteckningarna enligt olika kulturella konventioner och har olika konnotationer. De kan därför betraktas som kulturspecifika referenser som leder till kulturellerade översättningsproblem. I sin översättningsstrategi kan översättaren eftersträva adekvans eller acceptans.

Den här undersökningen bygger på en deskriptiv analys av översatta texter, som Toury rekommenderar, men betraktar både käll- och måltext, som Pernilla Rosell Steuer och Dorothea Hygrell förespråkar (jfr Rosell Steuer 2004:9; Hygrell 1997:9f.). Min uppsats har särskilt många paralleller till Hygrells studie vilken tjänar som förebild och inspiration. Jag kommer att analysera hur vissa kulturspecifika aspekter i skönlitterära källtexter översätts och använder ett större textmaterial med olika genrer, olika tider och av olika författare och översättare.

Undersökningen är uppdelad i två delar, först analysen av 16 svenska original och deras tyska översättningar och sedan 16 tyska original och deras svenska översättningar. Jag har valt böckerna slumpvis enligt vilka jag fått tillgång till i båda versionerna, framför allt på stadsbiblioteket i Uppsala. Jag var noga med att få en blandning av både barn- och ungdomslitteratur och litteratur för vuxna samt av olika genrer och att alla böcker utspelas på 1900- eller 2000-talet. Detta breda urval möjliggör en allsidig belysning av ämnet.

Jag har snabbläst alla böcker, originalet och översättningen parallellt, och noterat belägg på tilltalsformer och personbeteckningar. Dessa belägg har jag sedan kategoriserat för att visa vilka former av tilltal och personbeteckningar som förekommer i mitt material och vilka lösningar översättarna valt. Resultatet av denna genomgång presenteras i de följande kapitlen. Jag har räknat i hur många böcker i materialet vilka tilltalsformer förekommer, på så sätt kan det begränsade materialet visa en tendens hur tilltalsformerna brukar översättas. Min studie är dock främst en kvalitativ undersökning. Jag analyserar exempel på olika översättningsval och därmed på översättningsstrategier i textens sammanhang. Vad gäller personbeteckningar där könet förblir oklart på svenska har jag räknat alla sådana fall som förekommer i materialet. Men även här ligger fokus på att analysera exempel i sitt sammanhang på ett kvalitativt sätt.

6. Undersökning del 1: svenska till tyska

I de följande avsnitten presenterar jag mitt material av svenska böcker och deras tyska översättningar och visar vilka aspekter kring tilltalsformer och personbeteckningar som förekommer där. Jag presenterar de vanliga, återkommande tilltalsformerna och visar exempel som sticker ut. Dessa sätter jag i samband med de kulturellerade konventionerna kring tilltalsformer i Sverige och i tyskspråkiga länder. Jag visar hur olika översättare hanterat oklara fall kring tilltalet och granskar vilka översättningsstrategier de följt.

6.1 Material

Jag analyserar 16 svenska skönlitterära böcker, både barn-, ungdoms- och vuxenlitteratur, och deras tyska översättningar. Materialet innehåller böcker från åren 1945 till 2011, de flesta är från 1960-talet och framåt. Samtliga böcker utspelar sig i Sverige. Några är explicit lokaliserade i Sverige genom att verkliga städer eller landskap nämns, i andra hänvisar kontexten till en svensk plats. Det finns inga personer i böckerna som inte verkar tala svenska på modersmålsnivå.

Tabell 1. Böcker som ingår i undersökningsmaterialet del ett. Sorterade efter utgivningsår.

Författare	Svensk original	År	Tysk översättning	Översättare	År	Målgrupp	Tiden där berättelsen utspelas
Astrid Lindgren	Pippi Långstrump	1945	Pippi Langstrumpf	Cäcilie Heinig	1949	barn	1930/40-talet
Gunnel Linde	Den vita stenen	1964	Der weiße Stein	Birgitta Kicherer	2004	barn/ ungdom	1930-talet
P.C. Jersild	Babels hus	1978	Das Haus zu Babel	Verena Reichel	1980	vuxna	1980-talet
Inger Brattström	Trollkarlen i tunnelbanan	1985	Solong und der Zauberer	Birgitta Kicherer	1997	barn	1980-talet
Marianne Fredriksson	Simon och ekarna	1985	Simon	Senta Kapoun	1998	ungdom/ vuxna	1940/50-talet
Helena Axelsson	Suck Puck Päck	1995	Wer heißt schon Puck!	Christel Hildebrandt	1998	barn	1990-talet
Monika Björk	Hamburger-Haren	1995	Der Hamburger-Hase	Christel Hildebrandt	1999	barn	1990-talet
Mats Wahl	Emma och Daniel: Mötet	1996	Emma und Daniel	Angelika Kutsch	1997	barn/ ungdom	1990-talet
Viveca Lärn	Midsommarvals	1999	Sommer auf Saltön	Susanne Dahmann	2003	vuxna	1990-talet
Åke Edwardson	Låt det aldrig ta slut	2000	In alle Ewigkeit	Angelika Kutsch	2003	vuxna	omkring år 2000
Mats Wahl	Den osynlige	2000	Der Unsichtbare	Angelika Kutsch	2001	ungdom	omkring år 2000
Sara Kadefors	Sandor slash Ida	2001	Sandor slash Ida	Maike Dörries	2004	ungdom	omkring år 2000
Åsa Lind	Sandvargen	2002	Zackarina und der Sandwolf	Jutta Leukel	2004	barn	omkring år 2000
Annika Thor	Rött hjärta blå fjärl	2002	Ein rotes Herz, ein blauer Schmetterling	Angelika Kutsch	2003	barn	omkring år 2000
Per Nilsson	Aldrig mer Milena?	2002	Verzaubert von Milena	Birgitta Kicherer	2004	barn	omkring år 2000
Liza Marklund	Du gamla, du fria	2011	Weißer Tod	Anne Bubenzer och Dagmar Lendt	2012	vuxna	omkring år 2000

Den äldsta boken är *Pippi Långstrump* från 1945, och förutom en bok från 1960-talet och två från 1970-talet är de flesta från 1980-talet och framåt. Den nyaste kom ut år 2011. Den äldsta översättningen är också den av *Pippi Långstrump*, som kom ut år 1949. Några översättningar i materialet publicerades ett bra tag efter sina original, andra kom ut redan ett eller några få år senare. Också berättelsens tid är relevant, alltså tiden då handlingen utspelas. Denna ligger ibland långt

innan boken skrevs. Ofta nämns inga konkreta årtal i berättelserna, men olika omständigheter antyder en ungefär tidsram. Så utspelas t.ex. Gunnel Lindes *Den vita stenen* redan på 1930-talet, *Pippi Långstrump* kan placeras någonstans under 1900-talets första hälft, och handlingen i *Simon och ekarna* utspelas på 1940- och 50-talet. De andra verkar utspela sig ungefär kring det år de kom ut, vilket betyder från 1980- fram till 2000-talet. Materialet omfattar därmed verk som utspelar sig både före och efter den svenska du-reformen, men inga böcker utspelar sig tidigare än på 1900-talet, eftersom en jämförelse av ännu äldre tilltalsformer skulle blivit för komplex för den här uppsatsens omfattning.

Sju böcker i materialet är barnböcker, fyra är ungdomsböcker och fem är för vuxna. De tillhör olika genrer, utspelar sig i olika miljöer och samhällsklasser och kretsar kring människor i alla åldrar och olika yrken och bakgrund. På det viset borde materialet visa olika aspekter kring tilltalsformer.

6.2 Att översätta tilltalsformer

Analysen visar att de flesta tyska översättningar innehåller tilltal med både *du* och *Sie*, även om det enbart förekommer *du* i det svenska originalet. I 11 av de 16 översättningarna till tyska förekommer tilltal med *Sie*. Tabellen visar fördelningen:

Tabell 2. Antal svenska original med enbart tilltal med *du* respektive med även andra tilltalsformer (som *ni*, titel och/eller *han/hon*), samt antal tyska översättningar med enbart *du*, med både *du* och *Sie*, och tilltal med även andra tilltalsformer än *du* och *Sie*.

	bara <i>du</i> i den tyska översättningen	tilltal med <i>du</i> och <i>Sie</i> i den tyska översättningen	tilltal med <i>du</i> , <i>Sie</i> samt fler tilltalsformer på tyska
bara <i>du</i> på svenska	5	7	0
tilltal med fler tilltalsformer än <i>du</i> på svenska (<i>ni</i> , titel, <i>han/hon</i>)	0	0	4
totalt	5	7	4

12 av de svenska originalen innehåller enbart tilltal med *du*. Bara fem av dem innehåller även i den tyska översättningen enbart *du*. Alla dessa fem är barn- eller ungdomslitteratur där det ändå förekommer få situationer där det enligt tyska konventioner skulle användas *Sie*. I de andra sju översätts tilltalet enligt det tyska tilltalsbruket med *du* och *Sie*. Där fick översättarna själva avgöra vilka personer som skulle nia varandra på tyska. Det finns även fyra böcker i materialet som utspelas före du-reformen och där det på svenska förekommer tilltal med *ni* och titel. I samtliga förekommer även på tyska tilltal med *Sie* och/eller titel, hur detta ser ut i detalj visas senare i avsnitten 6.4 och 6.5.

I de böcker där det enbart används *du* på svenska, men *du* eller *Sie* på tyska, riktar sig översättningen efter de allmänna konventionerna i tyskspråkiga länder, t.ex. att vuxna personer som inte känner varandra tilltalar varandra med *Sie*. Sådana exempel finns det många av i materialet, som i översättningen av deckaren *Den osynlige* där polisen som utreder brottsfallet pratar med en rad vuxna personer som han inte träffat innan och som han genomgående niar (Wahl/Kutsch

2001:24, 43, 54, 135)³. I *Trollkarlen i tunnelbanan* säger även rösten i porttelefonen *Sie* eftersom hon inte vet vem som ringde (Brattström/Kicherer 1997:24).

Det finns andra exempel i materialet där valet av *Sie* är mer av ett gränsfall. Så brukar unga vuxna upp till omkring 30 år idag oftast dua varandra redan från början, lite beroende på sammanhang. Att en ung man som jobbar i en videobutik säger *Sie* till en ung kvinna som i *Midsommarvals* (Lärn/Dahmann 2003:18) verkar därmed något föråldrat, om det inte är helt orimligt. Samma sak gäller för exemplet med två 30-åriga nya grannar som inte känner varandra och säger *Sie* (Lärn/Dahmann 2003:36). Ett speciellt fall är relationen mellan den unga kvinnan Sara och den gamle mannen McFie i *Midsommarvals*. De säger *Sie* till varandra ända till bokens slut (Lärn/Dahmann 2003:181), trots att de utvecklar en privat, rätt så förtrolig relation och t.o.m. flirtar med varandra. En anledning till att behålla *Sie* kunde vara att framhäva att relationen är ojämlig och ovanlig på grund av den stora åldersskillnaden. I ett annat fall har *Sie* en närmast komisk effekt, där en gammal man tilltalar en liten skalbagge i sin trädgård med *Sie*. Formuleringen på svenska låter inte särskilt formell: ”Vänta bara tills stockrosorna kommer”, men på tyska förstärks det konstiga att prata med ett kryp genom niandet: ”Warten Sie mal ab, bis die Stockrosen kommen” (Lärn 1999:63; Lärn/Dahmann 2003:56).

Även om *Sie* anses som den respektfulla tilltalsformen går det att vara väldigt oförskämnd och samtidigt använda *Sie*. I *Den osynlige* niar unga killar sin lärare på tyska i ett väldigt fräckt citat: ”Was glotzen Sie so?” (Wahl/Kutsch 2001:7; ordagrant: Vad glör ni på?). Lika oförskämt tilltalar en elev polisen med *Sie*: ”Geht Sie gar nichts an” (a.a. 32; ordagrant: Det angår er inte ett dugg). Man kan undra varför översättaren behåller *Sie* trots att ungdomarna ändå inte uppför sig som de borde, men för elever kan det vara så inlärt och invariant att tilltala lärare eller andra vuxna med *Sie* att det sker helt automatiskt, även inom ramen för en förolämpning. På så sätt är översättarens val helt lämpligt.

I några tyska översättningar förekommer enbart tilltal med *du*, precis som i det svenska originalet. Dessa är barnböcker med få situationer där ett *du* är ovanligt i tyskspråkiga länder, som att en äldre man och en främmande kvinna duar varandra vid första mötet i översättningen av *Emma och Daniel* (Wahl/Kutsch 1997:23), och att personalen säger *du* till en boende på ett ålderdomshem (a.a. 138). Okonventionellt är även om föräldrar som har barn i samma klass, men inte känner varandra utöver det, duar varandra, som i *Rött hjärta, blå fjäril* (Thor/Kutsch 2003:57).

De flesta böcker följer alltså det tyska tilltalsbruket. I *Sandor slash Ida* förekommer också en dialog mellan vuxna som inte känner varandra, men vars barn känner varandra. Där valdes tilltalet *Sie* (Kadefors/Dörries 2004:99). Vuxna kollegor på jobbet duar oftast varandra i översättningarna, som rektorn och sekreteraren liksom poliskollegorna i *Den osynlige* (Wahl/Kutsch 2001:17,34). Det stämmer överens med konventionerna i tyskspråkiga länder idag, även om ett *du* på jobbet inte är helt självklart. I vissa branscher eller mellan vissa individer kan det absolut förekomma ett *Sie*.

Ett asymmetriskt tilltal kan också förekomma i samtal med barn och ungdomar. Barn brukar fram till en viss ålder få dua alla vuxna oavsett de vuxnas ålder eller rang. Först när barnen är omkring 8–10 år uppmanas de att säga *Sie*. Så är det t.ex. i översättningen av *Trollkarlen i tun-*

³ För att skilja mellan originalen och översättningarna i källhänvisningarna använder jag vid översättningarna mönstret ”författare/översättare” och översättningens utgivningsår, detta tydliggör dessutom att det handlar om både originalförfattarens och översättarens verk.

nelbanan självklart att flickan Solong och trollkarlen, en okänd ung man, duar varandra redan första gången de möts (Brattström/Kicherer 1997:15). Äldre barn och ungdomar förväntas nia äldre vuxna, medan de äldre vuxna fortfarande tilltalar ungdomar med *du* tills dessa har uppnått de övre tonåren. Så är det även i översättningen av *Sandor slash Ida*, där ett gäng unga killar niar busschauffören, som i sin tur duar dem (Kadefors/Dörries 2004:7) och en ung tjej tilltalar en främmande man på gatan med *Sie* medan han svarar med *du* (a.a. 75).

Användningen av *Sie* är i översättningen väldigt idiomatisk. Några gränsfall har att göra med de oklara och föränderliga gränserna mellan *Sie* och *du* i tyskspråkiga länder idag, där olika modersmålstalare skulle välja olika tilltalsformer. Särskilt då är översättaren tvungen att överväga och välja en av formerna. Det finns inget rätt eller fel, men valet av tilltalet har effekter på hur figurernas karaktärer och relationer uppfattas. Översättaren gör därmed en tolkning av texten.

6.3 Att byta från *Sie* till *du*

Om översättare använder det tyska tilltalsbruket måste de själva välja vid vilken punkt i berättelsen personerna ska byta från *Sie* till *du*. Två sådana byten förekommer i *Midsommarvals*. Ragnar och Emily, två äldre vuxna personer som träffar varandra i boken för första gången och inleder en spontan romans byter från *Sie* till *du* efter att ha tillbringat en natt tillsammans (Lärn/Dahmann 2003:83), och de två kvinnorna Johanna och Kristina byter från *Sie* till *du* efter att ha druckit sig berusade tillsammans en kväll (a.a. 84). Byten av tilltalsformen tas inte upp explicit, t.ex. genom en tillagd scen där en av dem föreslår att säga *du*, utan i första citatet i nästa kapitel, där det är morgonen efter, säger de helt enkelt *du*.

Byten från *Sie* till *du* förekommer även i de undersökta deckarna. I Åke Edwardsons *Låt det aldrig ta slut* pratar kommissarien med en ung man som är 21 eller 22 år gammal, alltså en ålder där han i tyskspråkiga länder skulle nias av äldre vuxna. Det gör också kommissarien i den tyska versionen, då han sitter med honom i ett slags förhör. Mitt i samtalet byter han dock till *du*, samtidigt med att han byter från sakliga frågor till stränga ord och verbala hot:

»Jetzt reißen Sie sich mal zusammen.«

»Ach?«

Halders Hand schnellte hoch und packte den Jungen am Kragen.

»Tu nicht so verdammt selbstsicher, Junge!«

»Himm...«

»Ich schmeiß dich ins Wasser, du kleiner Dreckskerl, wenn du mir jetzt nicht hilfst.« (Edwardson/Kutsch 2003:173)

I den svenska versionen sker samma förändring från lugnt samtal till utbrott, dock givetvis utan tilltalsformsbyte:

”Skärp dig.”

”Jaha?”

Halders hand flög ut och grep pojken i kragen.

”Spela inte skitstöddig mot mig, grabben.”

”Herregu...”

”Jag slänger dig i sjön din lilla skit om du inte hjälper till här.”

(Edwardson 2000:170)

En förklaring till översättarens val kan vara att kommissarien först försöker att prata i en seriös ton och understryker med *Sie*-tilltalet att han tar honom på allvar, medan bytet till *du* därefter tydliggör att han är den vuxna som har makten och auktoriteten.

I den tyska översättningen av Liza Marklunds *Du gamla, du fria* byter två vuxna efter många sidor från *Sie* till *du*. Den ena är journalisten Annika, gift med en man som kidnappades i Afrika. Den andra är statssekreteraren Jimmy Halenius som ska hjälpa henne att förhandla med kidnapparna och därför flyttar in i hennes lägenhet. De har känt varandra som barn, men har aldrig träffat varandra som vuxna och tilltalar varandra med *Sie* i den tyska versionen, trots närheten som uppstår under den svåra situationen. Först på sida 193 byter Jimmy till *du* när han erkänner att han som barn har avgudat Annika: ”Ich bin mit dir aufgewachsen’, sagte er. ’Du warst eine Utopie, eine Fata Morgana, das unerreichbare Traumädchen’” (Marklund/Bubenzer och Lendt 2012:193). Efter denna replik duar de varandra. I svenskan visas ingen stilmässig förändring, bara det innehållsmässiga bytet från affärsrelation till intimt samtal: ”Jag har vuxit upp med dig, sa han. Du var en utopi, en hägring, drömtjejen man aldrig kunde få” (Marklund 2011:201).

I det undersökta materialet förekommer därmed flera byten från *Sie* till *du*. Om en översättare använder det tyska *T/V*-systemet är dessa byten nödvändiga om personernas relation till varandra förändras. När exakt detta sker beror på översättarens val och tolkning. Ingen översättare i materialet har tagit friheten att lägga till meningar där man tar upp tilltalet explicit genom t.ex. att en person frågar den andra om de ska säga *du* nu.

6.4 Tilltal i böcker där handlingen utspelas före den svenska du-reformen

Några böcker i materialet utspelar sig före den svenska du-reformen. En av dem är *Den vita stenen*, som utspelar sig på 1930-talet. I det svenska originalet förekommer tilltalet med *du* och med titel, enligt det dåvarande tilltalsskicket. Så tilltalar häradshövdingen av sin hushållerska: ”jag hann inte med det den dan när häradshövdingen var på cirkus” (Linde 1964:74). Även Malin och fru Peterson, två vuxna på samma nivå i hierarkin, tilltalar varandra i tredje person, antingen med titel eller vid få tillfällen med pronomenet *hon*: ”Jo tack, det kan hon inbilla mig!” (a.a. 74). I den tyska översättningen används istället *Sie*: ”An dem Tag, als Sie im Zirkus waren” (Linde/Kicherer 2004:106) och ”Das können Sie mir nicht einreden!” (aa. 105). Vid några ställen används dock även på tyska tilltalet med titel, så blir ”Häradshövdingen får ursäkta” till ”Amtsrichter müssen entschuldigen” (71; 101). Tilltalet i översättningen är därmed inte helt konsekvent, det översätts delvis till det tyska *T/V*-tilltalet, delvis används det svenska tilltalet med titel.

På svenska förekommer det även att direkt tilltal undviks, som när pojken Hampus tilltalar handelsmannen: ”jag har inte lovat att vara springpojke här” (Linde 1964:15). På tyska säger han *Sie*, trots att han är oförskämd: ”ich hab nie vorgehabt, Ihr Laufbursche zu werden” (Linde/Kicherer 2004:21). Handelsmannen i sin tur duar Hampus i båda versionerna, såsom det även då var brukligt i tilltal från vuxna till barn i både svenska och tyska. Även i bruket av titeln *fröken* på svenska och *Fräulein* på tyska (Linde 1964:27; Linde/Kicherer 2004:35) harmoniserar språken under den berättade tiden i boken. I båda versioner kombineras det distanserade tilltalet med formella hälsningar som ”God middag” och ”Guten Tag” (a.a. 41; 57).

En annan bok som utspelas på tidigt 1900-tal är *Pippi Långstrump*. Pippi duar både i svenskan och tyskan genomgående alla främmande vuxna: polisen (Lindgren 1945:38; Lindgren/Heinig 1967:36), läraren (a.a. 52; 48), cirkusdirektören (a.a. 101; 90), tjuvarna (a.a. 116; 99) och främmande damer (a.a. 129; 113). Vid den tiden förväntades svenska skolbarn egentligen att tilltala vuxna med titel, och i tyskan sa de *Sie*; Pippis *du* förstärker därmed hennes fräcka och utmanande attityd emot vuxna. Detta tas i boken t.o.m. upp explicit, där läraren uppmanar Pippi att använda titeln *fröken*:

– Ja, vet du det inte själv, så inte må du tro, att jag tänker tala om det för dig!
Alla barnen stirrade förfärade på Pippi. Och fröken förklarade för henne, att på det viset fick man inte svara i skolan. Man skulle inte kalla fröken för ”du”, utan man skulle kalla fröken för ”fröken”. (Lindgren 1945:52)

På tyska uppmanas Pippi både till att säga *Sie* och använda titeln *Fräulein*:

”Ja, wenn du das nicht selbst weißt, denk ja nicht, daß ich es dir sage.”
Alla Kinder starrten Pippi entsetzt an. Und die Lehrerin erklärte ihr, daß man in der Schule solche Antworten nicht geben dürfe. Man dürfe die Lehrerein auch nicht mit ”du” anreden, sondern man müsse ”Fräulein” und ”Sie” sagen. (Lindgren/Heinig 1967:48)

Romanen *Simon och ekarna* utspelar sig under 1940-talet. Ändå tilltalar personerna i det svenska originalet varandra oftast med *du*. Det förekommer även några få tilltal med *ni* mellan vuxna som inte träffats förut. Tilltal med titel förekommer i boken enbart inom militären. På tyska däremot används *Sie* på många fler ställen, även där det på svenska står *du*. I översättningen förekommer det även ett byte från *Sie* till *du*. Karin och Ruben känner inte varandra i början, men deras söner går i samma klass och blir vänner och även de vuxna utvecklar en nära kontakt. I det svenska originalet duar de två varandra från början, dock förekommer i deras första samtal bara formuleringar utan direkt tilltal. Så tackar Ruben Karin med orden: ”Jag är tacksam” (Fredriksson 1985:31). Det första direkta tilltalet förekommer först när de redan har känt varandra ett tag: ”Jag är stark, Ruben, sade hon. Gå nu” (Fredriksson 1985:59). I den tyska versionen säger de i denna situation ändå *Sie*: ”Gehen Sie jetzt” (Fredriksson/Kapoun 1998:72). Först några veckor senare i berättelsen tilltalar de varandra med *du*, utan att ta upp bytet explicit: ”Du mußt zu leben versuchen, Karin” (Fredriksson/Kapoun 1998:119).

Översättningarna av böcker som utspelar sig före du-reformen visar därmed olika lösningar gällande tilltalet. Några använder på tyska *T/V*-tilltalet som det används idag och andra har det svenska tilltalet med titlar kvar, åtminstone vid några ställen. På så sätt finns det här ingen genomgående adekvans- eller acceptansinriktad strategi.

6.5 Tilltal i böcker där handlingen utspelas kort efter den svenska du-reformen

P.C. Jersilds roman *Babels hus* utkom 1978, några år efter den svenska du-reformen. Den utspelas i en omställningsfas där olika tilltalsformer förekommer. Dessutom handlar romanen om kommunikation(sproblem) inom ett stort sjukhus med alla sina hierarkier och olika mänskliga relationer. Det förekommer tilltal med *du*, med titel, formuleringar med *vi* eller i passiv form, och t.o.m. i tredje person med *han*. Detta översätts olika vid olika ställen.

I många situationer står det *du* i både original och översättning, såsom t.ex. studenter emellan, där ett *du* är självklart i båda språken, och många anställda inom sjukhuset duar varandra (se t.ex. Jersild 1978:34,67; Jersild/Reichel 1980:34,71). Detta sker oavsett hierarki eller om de känner varandra närmare, t.ex. duar en kvinnlig student en överläkare t.o.m. i en kaxig ton: ”Jag tycker du ställer en fånig fråga. Knappologisk”, och på tyska: ”Ich finde, du stellst eine blöde Frage. Klein kariert” (a.a. 56; 59). Även personer som inte känner varandra och inte båda jobbar på sjukhuset säger *du* i både original och översättning, t.ex. en vakt till en patient (a.a. 30; 30), en biblioteksanställd till en patient (a.a. 69; 75), en receptionist till en polis (a.a. 27; 27), en gästföreläsare till en biträdande överläkare (a.a. 65; 69) och en anhörig till en läkarstudent (a.a. 199; 219). I alla dessa fall skulle *Sie* ha varit den självklara tilltalsformen på tyska. I bara två fall har översättaren valt att skriva *Sie* på tyska där det på svenska används *du*. I det ena fallet pratar receptionisten med en främmande kvinna: ”Du har kommit fel” – ”Da sind Sie hier falsch” (a.a. 26; 26); i det andra fallet tilltalar en operationsassistent en narkosläkare: ”Var hygglig och hjälp mej med en sak” – ”Bitte helfen Sie mir bei einem Problem” (a.a. 184; 202).

Vid en rad tillfällen används i det svenska originalet även tilltal med titel. Detta översätts på olika sätt till tyska. I några fall väljer översättaren tilltal med *Sie*, t.ex. då en läkare och en sjuksköterska som inte känner varandra pratar i telefon: ”Har syster Sirkka journalen där?” [...] Ja. Är det något särskilt doktorn vill veta?”, och på tyska: ”Haben Sie das Krankenblatt da, Schwester Sirkka?” [...] Ja, wollten Sie irgendwas Besonderes wissen, Herr Doktor?” (a.a. 85; 91); eller då en patient tilltalar en sjuksköterska: ”Vad tror syster?” – ”Was meinen Sie, Schwester?” (a.a. 183; 203). I andra fall undviks däremot tilltalet i översättning genom en passiv formulering, t.ex. då en gammal patient tilltalar en kvinnlig läkarstudent: ”Fröken menar om jag dricker?” – ”Ist damit gemeint, ob ich trinke?” (a.a. 39; 39) och då en biblioteksanställd tilltalar en patient: ”Hur står det till med tant då?” – ”Wie geht’s, wie steht’s?” (a.a. 68; 72).

Ett typiskt bruk inom vården är att använda ett tilltal med *vi*. Detta förekommer i både original och översättning, dock vid olika ställen. I en situation tilltalar en biblioteksanställd en patient i en passiv formulering: ”Väntas det på nåt?” (Jersild 1978:67) som blir på tyska: ”Und worauf warten wir hier?” (Jersild/Reichel 1980:72; ordagrant: Och på vad väntar vi här?). I en annan situation säger en läkare till en patient på svenska: ”Nu åker vi Primus” (Jersild 1978:185), men däremot på tyska i passiv form: ”Jetzt geht’s los, Primus” (Jersild/Reichel 1980:204; ordagrant: Nu börjar det, Primus).

I ett fall förekommer i originalet formen *ni*, då operationsassistenten tilltalar en patient: ”Ni får inte dricka nu”, till tyska översatt med *Sie* (Jersild 1978:183; Jersild/Reichel 1980:202). I ett annat fall används tilltal i tredje person med förnamn och pronomenet *han*. Den gamla patienten Primus får besök av sin sons flickvän Kitty, som han aldrig träffat förut, en visserligen oklar situation mellan distans och gemenskap: ”Vi är ju praktiskt taget släkt. Det är säkert något han behöver hjälp med. Inte sant?” – ’Nej inget som jag tror Kitty kan uträtta.’ – ’Men lilla pappa hade ju sökt Bernt per telefon?’ (Jersild 1978:112). Till tyska översätts detta till ett blandat tilltal med *du* och pronomen *er*: ”Wir sind doch praktisch verwandt. Bestimmt gibt es irgendwas, wobei er Hilfe braucht. Nicht wahr?” – ’Nein, Kitty, ich glaube nicht, daß du irgendwas für mich tun kannst.’ – ’Aber Papachen, du hast doch versucht, Bernt anzurufen?’ (Jersild/Reichel 1980:121). Att tilltala en person med *er* upphörde på tyska långt tidigare och låter därmed märkvärdigt, även på svenska var den formen dock förlegad under 1970-talet och översättningen är därmed källtextnära.

Vid ett ställe förekommer på svenska även ett byte av tilltal från titel till *du*. Bernt sitter vid sin pappas säng och en läkare som Bernt känner igen kommer in: ”Vi har nog träffats förr, började Bernt. På den tiden jag var distriktschef i Luna. Var inte docenten... jag menar, var inte du på Sabbatsberg förut?” (Jersild 1978:197). På tyska blir detta helt enkelt till ett byte från *Sie* till *du*: ”Wir haben uns bestimmt schon irgendwo gesehen”, begann Bernt. ’Damals war ich Bezirksleiter bei Luna. Waren Sie... ich meine, warst du nicht vorher in Sabbatsberg?’ (Jersild/Reichel 1980:217).

Att romanen utspelas i en tid där tilltalsformerna håller på förändras tas även upp explicit. En kvinnlig läkarstudent som ska intervjuva en patient funderar:

Hur skulle hon titulera honom? Till yngre patienter sade man utan vidare ”du”. Med äldre patienter kunde det bli besvärligt; skulle hon säga ”du”, ”ni”, ”vi”, ”herr Svensson” eller bara ”Svensson”. Hon sneglade i pappren, där stod: F.d. typograf. Kunde man säga ”du” bara för att han var arbetare? Det var ju vansinnigt att resonera, ändå sade hon: ”Kunde du kanske vara så snäll och berätta lite grann om hur det gick till när du blev sjuk?” (Jersild 1978:37)

Till tyska översätts det i stort sett ordagrant:

Wie sollte sie ihn anreden? Jüngere Patienten duzte man ohne weiteres. Bei älteren Patienten konnte es schwierig sein; sollte sie nun ”du”, ”Sie”, ”wir”, ”Herr Svensson” oder einfach nur ”Svensson” sagen? Sie warf einen Blick in die Unterlagen, da stand als früherer Beruf Schriftsetzer. Konnte man du sagen, nur weil er ein Arbeiter war? Das war ja eine blödsinnige Überlegung, trotzdem sagte sie: ”Könntest du vielleicht so nett sein und mir mal genau erzählen, was passiert ist, als du krank wurdest?” (Jersild/Reichel 1980:38)

I en annan situation pratar sjukvårdsbiträdet Yvonne med personalläkaren och blir uppmanad att dua: ”Tycker doktorn att jag ska byta jobb?” – ’Säg du. Här säger vi alltid du’ (Jersild 1978:73). På tyska handlar det både om titel och om pronomen: ”Frau Doktor, meinen Sie, daß ich die Arbeit wechseln soll?” – ’Sag du. Hier duzen wir uns alle’ (Jersild/Reichel 1980:77). En tysk läsare borde inte ha svårt att förstå situationen, även i Tyskland förändras tilltalsbruket och särskilt under 1970-talet spred sig tilltalet med *du* till fler sammanhang, som beskrivits i kapitel 3. Ändå var det inte samma situation som i Sverige med sin radikala *du*-reform. Just denna kulturspecifika referens förloras i översättningen, men överförs till en allmän osäkerhet och förändring av tilltalsbruket som även tyska läsare känner till. I stort sätt är den här översättningen väldigt källtextnära.

6.6 Att översätta för- och efternamn

Tilltalsformer präglas inte bara av olika pronomen utan även av att kalla personer med för- eller efternamn. Förnamn används i de undersökta översättningarna oftare än vad som brukar göras i tyskspråkiga länder. I deckaren *Du gamla, du fria* tilltalar Annika och Jimmie varandra på tyska från början med förnamn, trots att de njar varandra (Marklund/Bubenzer och Lendt 2012:24), en ovanlig kombination i Tyskland. Samma kombination förekommer i översättningen av *Midsommarvals*, där den unga kvinnan Sara presenterar sig för en gammal man med sitt förnamn, trots att de säger *Sie* (Lärn/Dahmann 2003:98).

I tyskspråkiga länder förekommer det aldrig att elever tilltalar sina lärare med förnamn utan de säger *Frau* och *Herr* samt efternamn, även i lågstadiet där barn får dua lärarna. Ändå tilltalas lärarna med förnamn i översättningarna av *Sandor slash Ida* (Kadefors/Dörries 2004:34) och *Den*

vita stenen (Linde/Kicherer 2004:80). Även i översättningen av *Rött hjärta, blå fjäril* blir ”Jessica” först ”die Lehrerin”, men kallas senare bara för ”Jessica” (Thor/Kutsch 2003:5,16). Att behålla förnamn även där det är ovanligt på tyska är en acceptansinriktad översättningsstrategi. I några fall förekommer en mer adekvansinriktad strategi. I *Den osynlige* nämns kommissarien och mamman till den försvunne som ”Harald Fors och Anna”, på tyska blir det ”Harald Fors und Anna Eriksson” (Wahl 2000:50; Wahl/Kutsch 2001:60). I samma bok översätts frågan ”Vad heter han?” förtydligande till ”Wie heißt er mit Vornamen?” (a.a. 54; 64); efternamnet är redan känt, och att frågan syftar på förnamnet skulle på tyska kunna vara oklart och förvirrande.

I *Babels bus* råder redan i originalet inte bara förvirring i tilltalet utan även en blandning av användning av för- eller efternamn. I en situation presenterar sig en vakt för en patient med förnamn: ”Jag heter Klas” – ”Ich heiße Klas” (Jersild 1978:28; Jersild/Reichel 1980:28). I en annan presenterar sig en patient för en läkare med efternamn: ”Svensson, svarade mannen” – ”Svensson’, antwortete der Mann” (a.a. 68; 73), detta kan ha med ålder att göra då patienten är över sjuttio år. I en situation byter läkaren från att tilltala patienten med förnamn till att tilltala honom med efternamn: ”Vart ska Primus ta vägen efter utskrivningen?”, och några rader senare: ”Det finns ingen släkting eller så? Som herr Svensson kunde få vara hos ett slag” (Jersild 1978:100). På tyska skiljer sig tilltalet genom först förnamn och sedan *Sie*: ”Wo geht’s nach der Entlassung hin, Primus? [...] Gibt es keine Verwandten oder Freunde, bei denen Sie eine Weile wohnen könnten?” (Jersild/Reichel 1980:107). Även inom berättartexten används i originalet ibland förnamn, ibland efternamn, och översätts till tyska precis likadant, den här översättningen är alltså väldigt källtextorienterad. Men också i resten av materialet finns det en viss tendens att låta förnamn stå kvar på tyska trots niandet, så att översättning av namn är mer adekvansinriktad än av själva tilltalspronomen.

6.7 Genusperspektiv på översättning av personbeteckningar

Roman Jakobsons påstående att översättningsproblem uppstår där ett språk måste uttrycka något som ett annat inte gör blir tydligt i genusmarkörer vid personbeteckningar. Om någon i det svenska originalet bara nämns med en personbeteckning, men inte presenteras närmare med namn eller pronomen, så avslöjar texten inte personens kön. På tyska måste översättaren dock bestämma sig för en manlig eller kvinnlig form. Några sådana fall förekommer även i materialet, och i de flesta har översättaren valt den manliga formen på tyska:

Tabell 3. Antal av hur många neutrala personbeteckningar som översätts till den manliga respektive den kvinnliga formen på tyska.

	manlig form på tyska	kvinnlig form på tyska
neutral beteckning på svenska	33	11

En rad sådana oklara fall finns i *Midsommarvals*, där valet att översätta till manlig eller kvinnlig form är könsstereotyp. ”Rektorn” och ”två poliser” blir till de manliga formerna ”der Rektor” och ”zwei Polizisten” (Lärn 1999:7, 240; Lärn/Dahmann 2003:7, 173), ”slöjdläraren som satt i sin vanliga fåtölj tappade en maska” och ”sekreteraren” blir till de kvinnliga formerna ”Handarbeits-

lehrerin” och ”Sekretärin” (a.a. 7,209; 7,157). Ett argument för att välja på det sättet kan vara att ta den mer troliga formen, enligt vilket kön som dominerar statistiskt i vilket yrke. Samtidigt reproduceras könsstereotyper genom denna strategi, som följs i alla undersökta böcker. I *Babels bus* översattes bland annat ”kirurgchefen”, ”två poliser”, ”en tolk”, ”doktorn”, ”jourhavande läkare”, ”en ung biolog” och ”ambulansförare” till den manliga formen (Jersild 1978:23, 27, 40, 92, 93, 134, 183; Jersild/Reichel 1980:21, 26, 40, 99, 100, 146, 201). I bara två fall valde översättaren den kvinnliga formen, vid sjuksköterskornas ”klinikkföreståndare” och ”kurator” (a.a. 49,100; 51,107). Kurator är ett stereotypt kvinnligt yrke, precis som sjuksköterska, även i chefsposition. Fler exempel finns i översättningen av *Du gamla, du fria* där de få beteckningar som översätts till en kvinnlig form på tyska handlar om en ”sekreterare” (Marklund 2011:61; Marklund/Bubenzer och Lendt 2012:53), en ”andrahandsgäst” som hade lämnat kvar ”några små prydnadslampor” (a.a. 36; 32) och ”terroristen” inom uttalandet ”det kanske var någon terrorist som sprängde planet med sitt läppglans” (a.a. 171; 163). Yrket sekreterare och ägandet av prydnadslampor respektive läppglans lät översättaren alltså välja kvinnliga former. Där det inte alls finns några hänvisningar till personens kön, inte ens efter statistik eller stereotypa rollbilder, översätts beteckningarna i materialet alltid till en manlig form, t.ex. ”en kund” i en kiosk i *Midsommarvals* (Lärn 1999:73; Lärn/Dahmann 2003:62). Detta bekräftar undersökningarna att personer vid genusneutrala beteckningar oftast föreställer sig en man om det inte handlar om beteckningar som syftar på stereotypa kvinnliga roller eller yrken (jfr avsnitt 3.5).

En annan situation föreligger i *Simon och ekarna*. Även där översätts ”läraren”, ”doktorn” och ”någon elektriker” med den manliga formen (Fredriksson 1985:23,56,133; Fredriksson/Kapoun 1998:27,68,163). Men eftersom berättelsen utspelas på 1940- och 50-talet är sannolikheten att yrken som lärare på ett pojkgymnasium, läkare eller elektriker utövades av kvinnor väldigt låg och översättningen till den manliga formen är därmed självklar.

6.8 Diskussion del 1

Analysen visar att översättarna i de flesta fall väljer en acceptansinriktad strategi; de riktar sig efter det tyska tilltalsbruket istället för att låta det svenska tilltalet stå kvar. De riskerar därmed inte att förvåna eller förvirra de tyska läsarna. Denna strategi väljs trots att Sverige och svensk litteratur har hög status i Tyskland och man skulle kunna argumentera för att ett svenskt *du* skulle uppfattas som inspirerande och bekräfta tyskarnas bild av att Sverige är trevligt och mysigt. Det allmänna svenska *du* är dock en språklig detalj som inte många tyska läsare känner till. Ett allmänt *du* i tyska texter skulle kunna verka allt för märkligt, särskilt om en tysk läsare inte förstår dess skandinaviska bakgrund; så skulle en översättare kunna ha resonerat. Hur starkt förankrat och självklart tilltalet med *Sie* är på tyska visar bland annat exemplen i materialet där ungdomar tilltalar vuxna på ett väldigt oförskämt sätt, men ändå använder *Sie* i samma mening.

Analysen visar också att några böcker översätts genomgående med *du*-tilltal, även om de innehåller situationer där ett *du* inte motsvarar de tyska oskrivna reglerna gällande tilltalet. Vad gäller användning av förnamn så behålls ofta det svenska tilltalet med förnamn även i de översättningar där personer säger *Sie*, trots att tilltalet med *Sie* i tyskan nästan alltid kombineras med *Herr* eller *Frau* samt efternamn. Detta verkar som en kompromiss i översättningarna, att använda det tyska *Sie*, men ändå skapa en skandinavisk förtrolighet och överföra källkulturen genom an-

vändningen av förnamn. Tillalet i böckerna som utspelar sig före och kort efter den svenska du-reformen översätts på olika sätt. Ibland används det moderna tyska tilltalsbruket med *du* och *Sie*, ibland används det svenska tilltalet med titel eller t.o.m. tredje person singular.

Intressanta resultat visar även genusanalysen av personbeteckningar. De svenska yrkesbeteckningarna och andra personbeteckningar som t.ex. ”granne” är könsneutrala. Ofta omnämns figurerna i böcker även med ett pronomen eller namn, särskilt om de spelar en större roll i berättelsen. Men det finns även exempel i materialet där personer bara nämns en gång med en könsneutral beteckning så att deras kön inte avslöjas. De har en sorts roll som statister som påverkar berättelsens miljö. På tyska är översättaren tvungen att välja en manlig eller en kvinnlig beteckning. I nästan alla fall fattades detta val enligt stereotypa könsroller. De allra flesta personbeteckningarna översattes till en manlig form; bara där det handlar om ett klassiskt kvinnoyrke som textilsyljdlärare valdes den kvinnliga formen. Dessa val kan räknas som påtvingade ingrepp i texten, då översättaren tolkar personers kön utan information i källtexten.

7. Undersökning del 2: tyska till svenska

Precis som i undersökning del 1 presenterar jag materialet och visar vilka aspekter kring tilltalsformer och personbeteckningar jag hittade. De första avsnitten behandlar på vilka sätt tilltalet med *du* och *Sie* i de tyska originalen överförs till svenska. De olika lösningarna kopplar jag till teorin av käll- eller måltextorienterade översättningsstrategier. Undersökningen ska visa om tilltalet i översättningarna anpassas till det svenska tilltalsbruket idag, respektive till det svenska tilltalsbruket under den tiden då böckernas handling utspelas, och hur namn och personbeteckningar översätts.

7.1 Material

Undersökningsmaterial del två består av 16 tyska skönlitterära böcker och deras svenska översättningar. Sex av dem tillhör litteratur för vuxna och tio barn- och ungdomslitteratur, därav en bilderbok för småbarn, fem böcker för yngre barn och fyra böcker som är främst för ungdomar. Bland barn- och ungdomslitteraturen finns det både mer lättsamma och allvarliga böcker, bland böckerna för vuxna både deckare och höglitterära verk.

De flesta böcker utspelar sig i Tyskland. Detta nämns oftast inte explicit, men kan antas på grund av miljön, namn på personer och platser. De två böckerna av österrikiska författare utspelas förmodligen i Österrike, Christine Nöstlingers *Mini feiert Geburtstag* och Elfriede Jelineks *Die Liebhaberinnen*. Deckaren *Nullzeit* utspelas på en spansk ö, handlar dock om tyskar som antingen bor eller är på semester på ön och pratar tyska med varandra. *Momo* är en roman med övernaturliga inslag som utspelas på en obestämd plats; miljön och namnen påminner om Italien. Även barn- och ungdomsromanen *Herr der Diebe* utspelas i Italien, här specifikt i Venedig, och personerna har olika modersmål. Men väsentligt är att alla böcker är skrivna på tyska som originalspråk och att alla personer talar tyska i boken och använder det gängse tyska tilltalsbruket och tyska bruket av personbeteckningar.

Böckerna i materialet utkom mellan år 1929 och 2012. De två äldsta böckerna, *Emil und die Detektive* av Erich Kästner och *Berlin Alexanderplatz* av Alfred Döblin, utspelas på 1920-talet. De andra böckerna utspelas under olika årtionden fram till nutid.

Tabell 4. Böcker som ingår i undersökningsmaterialet del två. Sorterade efter utgivningsår.

Författare	Tysk original	År	Svensk översättning	Översättare	År	Målgrupp	Tiden där berättelsen utspelas
Alfred Döblin	Berlin Alexanderplatz (första delen)	1929	Berlin Alexanderplatz (första delen)	Ulrika Wallenström (nyöversättning)	1978	vuxna	1920-talet
Erich Kästner	Emil und die Detektive	1929	Emil och detektiverna	Einar Öije	1932	barn/ungdom	1920-talet
Otfried Preussler	Das kleine Gespenst	1966	Det lilla spöket	Anne-Marie Berglund	1967	barn	1960-talet
Michael Ende	Momo	1973	Momo	Roland Adlerberth	1985	barn/ungdom	1970-talet
Paul Maar	Eine Woche voller Samstage	1973	En vecka full med lördagar	Gunilla Borén	1999	Barn	1970-talet
Elfriede Jelinek	Die Liebhaberinnen	1975	Älskarinnorna	Aimée Delblanc	2008	vuxna	1970-talet
Helga Schütz	Jette in Dresden	1977	Jette i Dresden	Ulrika Wallenström	1984	vuxna	efter 1945
Peter Härtling	Ben liebt Anna	1979	Benny älskar Anna	Karin Nyman	1981	barn	1970-talet
Doris Dörrie	Lotte will Prinzessin sein	1998	Lotta vill vara prinsessa	Gun-Britt Sundström	2000	barn, bilderbok	nutid
Kirsten Boie	Nicht Chicago. Nicht hier.	1999	Inte Chicago	Karin Nyman	2002	ungdom	1990-talet
Cornelia Funke	Herr der Diebe	2000	Tjuvarnas herre	Gunilla Borén	2002	ungdom	nutid, Venedig
Alexa Henning von Lange	Ich habe einfach Glück	2001	Vilken tur jag har	Stina Kockum	2004	ungdom	nutid
Christine Nöstlinger	Mini feiert Geburtstag	2002	Mini har kalas	Karin Nyman	2003	barn	nutid
Angelika Klüssendorf	Das Mädchen	2011	Flickan	Christine Oudenne	2013	vuxna	1950-talet, DDR
Ferdinand von Schirach	Der Fall Collini	2011	Fallet Collini	Lena Hammargren	2013	vuxna	nutid
Juli Zeh	Nullzeit	2012	Stopptid	Christine Bredenkamp	2014	vuxna	nutid

7.2 Att översätta *Sie* till svenska

I nästan alla tyska böcker som jag har undersökt förekommer tilltalet med både *du* och *Sie*. Det enda undantaget är bilderboken *Lotte will Prinzessin sein*, där de flesta dialoger utspelas mellan barnet Lotte och hennes mamma, som givetvis diar varandra, samt mellan Lotte och hennes kompis på dagis. I alla andra böcker, både barn- och vuxenlitteratur, förekommer tilltal med *Sie* enligt det

tyskspråkiga tilltalsbruket (se avsnitt 3.3 och 3.4). Att tilltal med *Sie* förekommer även i barn- och ungdomsböcker förvånar inte, eftersom barn fr.o.m. ungefär tio-årsåldern förväntas nia vuxna, och även i yngre ålder vet de att vuxna njar varandra.

Det finns olika tänkbara möjligheter hur tilltalet med *du* och *Sie* översätts till svenska. En första möjlighet är att tilltalet anpassas till tilltalsbruket som är vanligt i Sverige idag, alltså att låta alla personer i den svenska översättningen dua varandra, oavsett distinktionen av *du* eller *Sie* i originalet. En annan möjlighet är att använda det svenska tilltalet som gällde före du-reformen, alltså att personer som säger *Sie* på tyska tilltalar varandra i tredje person och med titel på svenska. En tredje möjlighet är att översätta *Sie* till *ni*, trots att *ni*-tilltalet har en annan bakgrund och konnotation i svenskan (se avsnitt 3.1 och 3.2). Direkt tilltal kan också undvikas genom andra formuleringar, den strategin används dock inte genomgående i någon av översättningarna.

Tabell 5. Antal tyska original med enbart tilltal med enbart *du*, med *du* och *Sie* respektive antal med även andra tilltalsformer (som titel och/eller *Ihr*); samt antal svenska översättningar med enbart *du*, med både *du* och *ni*, och med även andra tilltalsformer än *du* och *ni*.

	bara <i>du</i> i den svenska översättningen	tilltal med <i>du</i> och <i>ni</i> i den svenska översättningen	tilltal med <i>du</i> , <i>ni</i> samt fler tilltalsformer på svenska
bara <i>du</i> på tyska	1	0	0
tilltal med <i>du</i> och <i>Sie</i> på tyska	1	8	3
tilltal med fler tilltalsformer än <i>du</i> och <i>Sie</i> på tyska (titel, <i>Ihr</i>)	0	1	2
totalt	2	9	5

I den enda boken som på tyska enbart innehåller *du*, en modern bilderbok, används självklart även på svenska bara *du*. Därutöver finns det bara en översättning till som enbart använder *du* på svenska, i den boken förekommer dock enbart ett enda tilltal med *Sie* i hela tyska originalet. I en majoritet av översättningarna, 9 av 16, används *du* och *ni* på svenska, som ekvivalent till *du* och *Sie* i de tyska originalen. I några översättningar blandas tilltal med *ni* med tilltal med titel. Hur detta ser ut sig i detalj presenteras i de följande avsnitten.

7.2.1 Att översätta *Sie* till *ni*

15 böcker i undersökningsmaterialet innehåller tilltal med *Sie* i det tyska originalet. I 12 av dessa böcker översätts det tyska *Sie* till svenska till största del med *ni*. Ett av många exempel i materialet är när advokaten i deckaren *Der Fall Collini* pratar med mördaren som han ska försvara: ”Sind Sie Italiener?”, och på svenska ordagrant: ”Är ni italienare?” (Schirach 2011:14; Schirach/Hammargren 2013:13). Att översätta *Sie* med *ni* är därmed den vanligaste vägen att översätta det tyska tilltalsbruket. Detta trots att tilltalet med *ni* inte används i Sverige idag och aldrig har används på samma sätt som det tyska *Sie*, utan tvärtom som tilltal av högre till lägre ställda personer. Ändå används *ni* i översättningar som motsvarighet till *Sie*. Detta är ett väldigt källspråksorienterat val, källkulturens tilltalsformer överförs till måltextern.

I svenskan har *ni* före du-reformen använts neråt i hierarkin. Det förekommer även exempel i materialet där *ni* används i nedlåtande uttalanden. Dessa fall är dock helt enkelt översättningar av det tyska *Sie*, som kan användas även i förolämpningar. I barnboken *Eine Woche voller Samstage* niar protagonisten Herr Taschenbier och hyresvärdens Frau Rotkohl varandra. Därför är det självklart att Frau Rotkohl niar Herr Taschenbier även när hon skäller ut honom: ”Da ist ein Mensch für Sie, Herr Flaschenbier. Dass er mir ja nicht raucht im Zimmer, das schadet den Gardinen! Und dass er sich nicht aufs Bett setzt! Wozu haben Sie denn einen Stuhl!” (Maar 1973:10). På svenska används då *ni*-tilltalet: ”Det är en karl som söker er, herr Fiskfärs. Bara han inte röker i rummet, det förstör gardinerna! Eller sätter sig på sängen! Ni har ju en stol!” (Maar/Borén 1999:10). Detta hänger dock inte ihop med den gamla nedlåtande innebörden av svenskans *ni*, eftersom alla *Sie* i boken översätts till *ni*.

Sammanfattningsvis är översättningen av tilltalet i hög grad acceptansinriktad. I de flesta böcker följs fullständigt källspråkets tilltalsbruk, även i barn- och ungdomsböcker. Det nya tilltalet med *ni* i Sverige idag skulle kunna ha att göra med att tyska och andra språk med *T/V*-tilltal (som franskan) översätts till svenska med *ni*-tilltalet, som därmed får en ny konnotation.

7.2.2 Att översätta *Sie* till *du*

Som framställts översätts de allra flesta *Sie* till *ni*. Bara i några få fall översätts *Sie* till *du*. I romanen *Das Mädchen* förekommer i det tyska originalet enbart ett enda tilltal med *Sie*, när huvudpersonen, den namnlösa flickan, tilltalar mamman till sin klasskompis: ”ich dachte, das steht Ihnen”, till svenska översatt med *du*-tilltal: ”jag tänkte att de kunde passa dig” (Klüssendorf 2011:72; Klüssendorf/Oudenne 2013:67). Alla andra dialoger i boken sker mellan familjemedlemmar eller ungdomar som duar varandra, att ändra ett enda *Sie*-tilltal till *du* är därmed inget stort ingrepp.

I de andra böckerna förekommer enstaka fall där *Sie* översätts med *du*, trots att *Sie* annars översätts med *ni* i samma bok. I barnboken *Das kleine Gespenst* tilltalar huvudpersonen, det lilla spöket, en grupp barn med *du*, medan barnen säger *Sie* till spöket (Preußler 1966:110f.). I den svenska översättningen däremot säger barnen *du* till spöket (Preußler/Berglund 1967:105). I ungdomsromanen *Ich habe einfach Glück* förekommer en dialog där mamman tilltalar grannen på tyska med den ovanliga kombinationen av *Sie* och förnamn (Henning von Lange 2001:47), i den svenska versionen säger hon istället *du* (Henning von Lange/Kockum 2004:35). Även i deckaren *Nullzeit* förekommer ett *du* istället för det tyska *Sie* där en skådespelare intervjuas på tv (Zeh 2012:25; Zeh/Bredenkamp 2014:28). Slutligen finns det ett ställe i *Herr der Diebe* där detektiven förföljer en grupp med barn. Flickan Wespe låtsas då att han håller fast henne så att folk på gatan blir uppmärksamma och omringar honom, medan hennes kompisar kan fly. Hon ropar på tyska: ”Lassen Sie mich los, Sie Schwein!”, översatt till svenska med *du*-tilltal: ”Släpp mig, ditt svin!” (Funke 2000:107; Funke/Borén 2002:107).

I några enstaka fall verkar alltså *ni*-tilltalet inte ha passat in alls enligt de svenska översättarna, så att de använde *du* trots att de översatte *Sie* med *ni* vid andra ställen i samma bok. Dessa ändringar är dock undantag.

7.2.3 Att översätta *Sie* till titel

Även om översättning med *ni* dominerar så förekommer även tilltal med titel i materialet, alltså den distanserade tilltalsformen som användes i Sverige innan du-reformen. I barnboken *Ben liebt Anna* finns enbart ett enda tilltal med *Sie* i det tyska originalet, då Bens mamma pratar med grannen: ”Sie sind’s, Herr Leibel” (Härtling 1979:46). I det här fallet ersätts *Sie* med att prata i tredje person och använda titel: ”Är det herr Leibel!” (Härtling/Nyman 1981:63). Det handlar dock om ett enda fall i hela boken och är därmed inget val som påverkar bokens stil i högre grad.

Annars finns det två exempel av tilltal med titel i böcker som annars översätter *Sie* till *ni*. I *Momo* leker flickan Momo med en docka och tilltalar dockan som om den vore en fin dam: ”Wie nett, dass Sie mich besuchen! [...] Woher kommen Sie denn, verehrte Dame?” (Ende 1973:89). På svenska översätts detta delvis med *ni*, delvis med titel, som understryker den artiga tonen som Momo slår an i leken: ”Så roligt att ni kommer och hälsar på mig! [...] Och varifrån är frun någonstans, om man får fråga?” (Ende/Adlerberth 1985:105). I *Jette in Dresden* tilltalar flickan sin lärare vid ett tillfälle med titel, där det på tyska står *Sie*: ”Ich weiß jetzt, wie Sie das Brüten machen. Sie haben einen Apparat!” – ”Jag vet nu hur fröken gör med kläckningen. Fröken har en apparat!” (Schütz 1977:90; Schütz/Wallenström 1984:80). Även att använda titel som översättning av *Sie* är dock undantag i böckerna.

7.3 Att översätta äldre tyska tilltalsformer

I romanen *Berlin Alexanderplatz* som utspelas på 1920-talet förekommer på tyska inte bara tilltal med *du* och *Sie* utan även med den gamla tilltalsformen *Ihr*, i andra person plural. Jag har undersökt den första delen av boken, där huvudpersonen Franz träffar på olika människor, bland annat två judiska män. Franz tilltalar männen med *Sie*: ”Gehn Sie doch los! Was wolln Sie denn von einem?”, medan de tilltalar honom med *Ihr*: ”Ist Euch was, ist Euch nicht gut, habt Ihr Schmerzen?” (Döblin 1929:16). Till svenska översätts båda tilltalsvarianter med *ni*, så att det asymmetriska tilltalet försvinner: ”Gå härifrån! Va vill ni mej egentligen?” och ”Hur ä de fatt, mår ni inte bra, har ni ont?” (Döblin/Wallenström 1978:15).

Den andra boken i materialet som utspelas på 1920-talet är barnboken *Emil und die Detektive*, som utkom år 1929 på tyska och år 1932 på svenska. I det tyska originalet förekommer mest tilltal med *Sie* och i ett fall även tilltal med titel, som översätts till svenska också med titel: ”Suchen der Herr was? Haben der Herr Gast einen Wunsch?” (ordagrant: Letar herrn efter något? Har herrn gäst ett önskemål?), frågar hisspojken på hotellet, och på svenska: ”Söker min herre något? Kan jag stå till tjänst?” (Kästner 1929:113; Kästner/Öije 1932:81). Även de många *Sie*-tilltalen i den tyska texten översätts till svenska med användning av titel, t.ex. när Emil frågar en kvinna på tåget: ”Kennен Sie ihn?”, översatt till svenska med: ”Känner frun honom?” (Kästner 1929:42; Kästner/Öije 1932:27), eller när konduktören pratar med en man på spårvagnen: ”Was glauben Sie, wie viele Jungen da täglich raufkommen”, översatt till: ”Herrn kan inte tro, hur många pojkar som dagligen kommer” (a.a. 68;46). Ofta är *Sie* dock utbytt till *ni*, t.ex. när pojken Gustav tilltalar droskbilschauffören: ”Sehen Sie die Droschke, die jetzt zum Prager Platz einbiegt?”, och på svenska: ”Ser ni droskbilen, som just nu viker av in på Prager Platz?” (a.a. 94;67). Valet av antingen titel eller *ni* på svenska visar i den här översättningen inget mönster, t.ex. i vilket förhållande

personerna står till varandra. *Ni* har alltså ingen nedlåtande funktion, t.ex. tilltalar Emil även en banktjänsteman med *ni*, en person som är tydligt högre i hierarkin. Ibland förekommer tilltal med *ni* och titel till och med i samma stycke, t.ex. när Emils kusin Pony tilltalar spärrvakten på stationen: ”Kan ni säga mig, när tåget från Neustadt kommer?” (Kästner/Öije 1932:48), och sedan: ”Varför tycker stinsen det var roligt?” (a.a. 49). Samma sak förekommer när tjuven tilltalar överkonstapeln: ”Kunde överkonstapeln kanske sätta mig på fri fot nu? Frågade tjuven och skelade av idel inställsamhet. Jag har ju erkänt stölden. Och var jag bor vet ni ju.” (a.a. 96).

I två andra böcker förekommer i det tyska originalet äldre tilltalsformer i sammanhang med skoj eller med berättelser inom handlingen. I *Momo* uppfinner Momos vän Gigi en berättelse som utspelas i en fantasivärld, och där ministrarna tilltalar en prins med den gamla artighetsformen *Ihr*: ”Majestät, Ihr müßt heiraten” (Ende 1973:50). Till svenska är detta översatt med *ni*-tilltal: ”Ers majestät, ni måste gifta er” (Ende/Adlerberth 1985:59). Även *Sie*-tilltal är i samma bok översatt till *ni*, stegringen av artighetsformen faller då bort i svenskan. Ett annat fall är barnboken *Mini feiert Geburtstag* där en klasskompis tackar Mini för kalasinbjudandet och skojar: ”Es ist uns eine Ehre, Ihre Einladung anzunehmen!”, översatt med en likadan högtravande formulering och gammaldags tilltal: ”Det är oss en stor ära att antaga eder inbjudan!” (Nöstlinger 2002:29; Nöstlinger/Nyman 2003:29). Även översättningen av äldre tyska tilltalsformer löstes därmed olika i de olika översättningarna och ibland olika inom en och samma bok. Eftersom svenskan och tyskan har liknande historiska tilltalsformer är ofta en direktöversättning möjligt. I översättningen av *Emil und die Detektive* anpassades tilltalet dock i hög grad till det dåvarande svenska tilltalsskicket med titel.

7.4 Formuleringar utan tilltalsord

En strategi att lösa översättningsproblemet kring tilltal kan vara att välja formuleringar helt utan tilltalsord, alltså i en formulering utan tilltalspronomen, titel eller namn. Det finns dock ingen bok i undersökningsmaterialet där denna strategi följs genom hela boken. Det förekommer enstaka exempel där direkt tilltal undviks, men eftersom det används tilltal med *ni* i samma bok är anledningen nog inte att kringgå *T/V*-tilltalet utan att dessa formuleringar helt enkelt framstår som mest idiomatiska just i det fallet. Vid ett ställe t.ex. tilltalar en pojke en främmande vuxen i *Nicht Chicago. Nicht hier.* på tyska med *Sie*: ”Bitte, entschuldigen Sie” (ordagrant: Snälla, kan ni ursäkta), som på svenska är omformulerat till: ”Förlåt, jag ber om ursäkt” (Boie 1999:10; Boie/Nyman 2002:9). I ett annat exempel ur *Ich habe einfach Glück* säger pappan till sin bekant fru Werner på tyska ”Aber ich sage Ihnen” (ordagrant: Men jag säger till er) och på svenska ”Men det säger jag bara” (Henning von Lange 2001:83; Henning von Lange/Kockum 2004:65).

En annan form där tilltalet på svenska varken kan klassas som *du*- eller som *ni*-tilltal är formuleringar i imperativ. På tyska finns även i imperativ ett *ni*-tilltal, t.ex. i boken *Eine Woche voller Samstage* där en röst i högtalaren tilltalar kunderna: ”Vergessen Sie nicht, Käse aus Holland mitzunehmen!”; i den svenska översättningen: ”Glöm inte att ta med ost från Holland!” (Maar 1973:54; Maar/Borén 1999:54). På svenska kombineras imperativ aldrig med pronomen *du* eller *ni*. Här avgör enbart formuleringen och sammanhanget om meningen uppfattas som artig eller oartig. Som visat tidigare kan tyska även vara artig fast *Sie* används, t.ex. tilltalar hyresvärderna sin hyresgäst i *Eine Woche voller Samstage* på tyska med ”Sofort gehen Sie in die Kueche und holen

einen Lappen!"; på svenska försvinner niandet på grund av imperativformen, meningen låter likväl brysk: "Gå genast ut i köket och hämta en trasal!" (Maar 1973:12; Maar/Borén 1999:12). I andra kontexter kan en imperativ-formulering låta väldigt artig, t.ex. det inbjudande tilltalet i *Der Fall Collini*, på tyska med *Sie*: "kommen Sie doch bitte rein", på svenska i imperativ: "varsågod och kom in" (Schirach 2011:8; Schirach/Hammargren 2013:7). Flera tilltal där det på tyska används *Sie* medan tilltalspronomen på svenska försvinner genom imperativ-formen är: "Var vänlig och för tillbaka herr Collini igen" (Schirach/Hammargren 2013:16), "Mina damer och herrar, vänta tills förhandlingen är över" (a.a. 84) och "Snälla herr Baumann, njut av festen" (a.a. 95). I några av dessa exempel behålls dock det tyska tilltalet åtminstone på det sättet att de formella tilltalsorden "mina damer och herrar" och "snälla herr Baumann" får stå kvar.

Att undvika tilltalsord är i ingen av översättningarna en strategi för att undgå valet av tilltalsformer helt. Det förekommer bara enstaka gånger där en formulering utan tilltalsord ändå är det mest idiomatiska på svenska.

7.5 Att översätta textställen där tilltal tematiseras explicit

Det finns några ställen i de tyska böckerna där tilltalet med *du* och *Sie* tematiseras explicit i texten. Dessa översätts till svenska på olika sätt: med en ordagrann översättning, en svensk motsvarighet eller genom att stället utelämnas i den svenska versionen.

Tabell 6. Lösningar i svenska översättningar där tilltalsformer tas upp explicit i den tyska texten.

	ordagrann översatt (<i>Sie</i> utbytt med <i>ni</i>)	ändrat till en svensk motsvarighet	utelämnat
tilltal explicit på tyska	3	2	1

I romanen *Nullzeit* tilltalar sommargästerna protagonisten Sven vid första mötet med *Sie* och efternamn: "Sind Sie Herr Fiedler?", till svenska översatt med *ni*: "Är det ni som är herr Fiedler?" (Zeh 2012:9; Zeh/Bredenkamp 2014:9). Sedan uppfordrar Sven dem att säga *du*: "Wir duzen uns hier" (Zeh 2012:10), till svenska översätts det ordagrant till "Vi säger 'du' här" (Zeh/Bredenkamp 2014:11). Eftersom *Sie*-tilltalet översätts i boken med *ni* fungerar denna direkta översättning. Samma sak gäller för ett ställe i *Jette in Dresden* där rektorn på ungdomsvården tilltalar en anställd först med *du* och sedan byter inom samma samtal till *Sie*, som kommenteras i texten: "Vielleicht hat die Alte tatsächlich geglaubt, Sie, plötzlich wieder Sie zum Genossen Schubert, also Sie haben sich geirrt", direktöversatt till svenska: "Kanske gumman faktiskt trodde att ni, plötsligt åter ni till kamrat Schubert, alltså att ni misstog er" (Schütz 1977:82; Schütz/Wallenström 1984:72).

I romanen *Das Mädchen* däremot förekommer inget tilltal med *ni* i den svenska översättningen, det enda tyska *Sie*-tilltalet ändras på svenska till *du*. Ändå översätts ett ställe ordagrant där det tas upp att den unga tjejen börjar tilltalas med *Sie* när hon har nått en viss ålder: "Eigentlich ist ihr die Jugendweihe egal, doch ihr gefällt, dass sie fortan von den Lehrern gesiezt werden wird", på svenska: "Egentligen bryr hon sig inte om den socialistiska konfirmationen, men hon gillar att lärarna börjar säga ni till henne" (Klüssendorf 2011:147; Klüssendorf/Oudenne 2013:139). I romanen *Ich habe einfach Glück* översätts *Sie* bara vid ett tillfälle till *ni*, annars undviks det eller översätts med *du*. I det tyska originalet förekommer ett ställe där en bekant frågar pappan på en ver-

nissage om de ska säga du till varandra, vilket pappan bryskt säger nej till. Scenen intar i boken nästan en hel sida och börjar:

Voll peinlich. Noch schlimmer wäre es allerdings, wenn Papa Frau Werner wieder das Du verweigern würde. Und tatsächlich höre ich Frau Werner wieder mit alkoholisierter Stimme hinter mir lallen:

”Komm, Bernhard, lass uns doch endlich ’du’ sagen!”

”Ach, weißt du, lass mich das mal ansprechen, wenn ich meine, es ist der richtige Zeitpunkt!”

[...] (Henning von Lange 2001:84)

Min ordagrann översättning:

Superpinsamt. Men det skulle vara ännu värre om pappa skulle neka fru Werner att byta till *du* igen.

Och mycket riktigt hör jag hur fru Werner sluddrar bakom mig med alkoholiserad röst:

– Kom, Bernharnd, låt oss äntligen säga du till varandra!

– Åh, vet du, låt mig ta upp det någon gång när jag tycker det är rätt tillfälle!

På svenska är detta stycke helt enkelt utlämnat (Henning von Lange/Kockum 2004:65). Det är logiskt eftersom det inte görs distinktioner i tilltalet i denna översättning. Översättningen är därmed till stor del anpassad till det svenska tilltalsbruket idag och följer därmed en acceptansinriktad strategi, som är typisk för populärlitteratur som denna bok kan klassas som. Att scenen utlämnas spelar ingen större roll för berättelsen, det är ingen nyckelscen utan bara en stegring av pappans pinsamma beteende som skildras över flera sidor, varav det mesta alltså är med även på svenska.

Två gånger i de tyska originalen skildras missförstånd på grund av tilltalet, båda gångerna har det att göra med att ordet *sie* även är pronomenet tredje person singular feminin. I *Jette in Dresden* handlar det om en dialog mellan läraren Ursula Paul och en anställd på ungdomsvården, som pratar om problemen med flickan Jette:

Ursula Paul sagt: Und wenn ich zu ihrer Großmutter hinginge! Zu meiner Großmutter? fragt der Jugendfürsorger höchst verwundert. Zu Jettes Großmutter! sagt Fräulein Paul. Sagten Sie nicht zu meiner? Nein, sagt Fräulein Paul, und sie ärgert sich über den begriffsstutzigen Schubert und über die mehrdeutige Grammatik, überhaupt über Schwierigkeiten. (Schütz 1977:85)

På svenska är detta stycke ändrat, så att missförståndet fungerar:

Ursula Paul säger: Och om jag skulle gå hem till mormor? Till min mormor? frågar han från ungdomsvården högst förvånat. Till Jettes mormor! säger fröken Paul. Sa ni inte till min? Nej, säger fröken Paul, och hon retar sig på den trögtänkte Schubert och på den mångtydiga grammatiken, på svårigheter överhuvudtaget. (Schütz/Wallenström 1984:75)

På svenska kan detta suckande över grammatiken vara lite förvirrande, eftersom fröken Paul nog i en idiomatisk mening skulle säga ”till hennes mormor”, utan att förväxlingen kan uppstå, ändå fungerar lösningen.

Även i barnboken *Eine Woche voller Samstage* förekommer ett missförstånd med ordet *sie*. Det barnliknande kreaturet Sams är på skolan för första gången. Sams tar allt bokstavligt och har uppenbarligen aldrig hört om *Sie*-tilltalet, så det förstår inte lärarens uppmaning att tilltala honom med *Sie*.

”Du sagst Sie zu mir, verstanden!”, erklårte er.

”Sie?”, fragte das Sams verblüfft. ”Bist du denn eine Frau?”

”Lümmel”, schimpfte Herr Groll. ”Mich als Frau zu bezeichnen, so eine Frechheit!”

”Ist eine Frau denn etwas Schlimmes?”, fragte das Sams.

”Nein, natürlich nicht”, lenkte Herr Groll ein.

”Warum schimpfst du dann?”, fragte das Sams.

”Sie!”, verbesserte Herr Groll aufgebracht.
”Sie schimpft?”, fragte das Sams und schaute sich um.
”Ich kann sie gar nicht sehen.”
”Wen?”
”Die Frau, die schimpft.” (Maar 1973:95)

Egen ordagrann översättning:

”Du säger ’Sie’ till mig, fattar du!”, förklarade han.
”Sie?”, frågade lören förbluffad. ”Är du en kvinna då?”
”Lymmel!”, utbrast herr Groll. ”Att beteckna mig som kvinna, en sådan fräckhet!”
”Är en kvinna någonting hemsk?”, frågade lören.
”Nej, naturligtvis inte”, gav herr Groll med.
”Varför bråkar du då?”, frågade lören.
”Sie!”, rättade herr Groll upprört.
”Sie’ bråkar?”, frågade lören och tittade sig omkring.
”Jag kan inte se henne alls.”
”Vem?”
”Kvinnan som bråkar.”

I denna bok översätts *Sie* med *ni*, även här. Sedan ändras dialogen dock på ett kreativt sätt till att Sams uppfattar *ni* som tredje person plural, så att det passar till det svenska språket:

”Du ska säga ’ni’ till mig, förstått!”, sa han.
”Ni?” frågade lören häpet. ”Är du flera stycken?”
”Lymmel”, sa herr Groll argt. ”Hur vågar du retas med mig?”
”Jag frågade bara vad ’ni’ betyder. Är det fel att fråga?”
”Nej, naturligtvis inte”, svarade herr Groll.
”Varför skäller du på mig då?”
”Ni!”, påpekade herr Groll upprört.
”Grälar ni?”, frågade lören och såg sig om. ”Jag ser då inga fler.”
”Vilka då?”
”De som grälar.” (Maar/Borén 1999:95)

Eftersom *Sie* översätts med *ni* i de flesta böcker kan ställen där *T/V*-tilltalet tas upp oftast översättas direkt. Detta blir i den svenska texten en explicit hänvisning till den främmande källkulturen, där det finns en distinktion i tilltalet. Ställen som handlar om missförstånd på grund av grammatiken kräver kreativitet av den svenska översättaren för att hitta motsvariga ordlekar.

7.6 Att översätta för- och efternamn

I de tyska böckerna omskrivs eller tilltalas personer ofta med *Frau* eller *Herr* samt efternamn. Detta är i mitt material i de allra flesta fall översatt till *fru* eller *herr* samt efternamnet, vilket går emot den svenska konventionen att använda förnamn i de flesta sammanhang. Så blir i *Ich habe einfach Glück* t.ex. ”Herr Heinzmann” till ”herr Heinzmann” och ”Frau Werner” till ”fru Werner” (Henning von Lange 2001:78f.; Henning von Lange/Kockum 2004:61f.). Också om personer omskrivs eller tilltalas med både för- och efternamn i tyskan tas det över på samma sätt på svenska. Bara ett undantag finns i materialet, i *Eine Woche voller Samstage* där en lärare tilltalar ett barn på tyska med för- och efternamn: ”Klaus-Friedrich Ochs, wo sind noch Plätze frei?”, på svenska däremot bara med förnamn: ”Klas-Fredrik, var finns det lediga platser?” (Maar 1973:94; Maar/Borén 1999:94). Lärarens stränga ton mildras därmed på svenska. Lärare själva tilltalas i alla översättningar med efternamn, så som det är i det tyska originalet (se *Das kleine Gespenst*, Preußler

1966:40; Preussler/Berglund 1967:37; *Ben liebt Anna*, Härtling 1979:12; Härtling/Nyman 1979:17 f.; *Eine Woche voller Samstage*, Maar 1973:94; Maar/Borén 1999:94).

I *Emil und die Detektive* som utspelas under 1920-talet förekommer det att kvinnor kallas för sina mäns yrkestitel, som direktöversätts till svenska: ”Frau Bäckermeister Wirth” blir ”fru bagar Wirth” (Kästner 1929:28; Kästner/Öije 1932:15) och ”Frau Fleischermeister Augustin” blir ”fru slaktarmästar Augustin” (a.a. 40;25). Det fungerar eftersom kvinnor kunde betecknades på samma sätt på svenska under den tiden. Samma sak gäller för beteckningen *Fräulein* och *fröken* för ogifta kvinnor, så blir ”Fräulein Thomas” och ”Frau Homburg” till ”fröken Thomas” och ”fru Homburg” (a.a. 31;17).

Överlag översätts namnen källtextnära. Formen *herr/fru* samt efternamn används i den svenska översättningen, trots att detta låter gammaldags och att denna konnotation skiljer sig från det tyska originalet där *Herr/Frau* samt efternamn är självklart.

7.7 Genusperspektiv på översättning av personbeteckningar

Översättning av personbeteckningar är särskilt intressanta ur ett genusperspektiv. I de tyska originaltexterna framgår det alltid om en person är kvinna eller man, på svenska används de flesta beteckningar idag könsneutralt (se avsnitt 3.5). Eftersom beteckningar i plural även på tyska används könsneutralt i skönlitteraturen betraktar jag inte dessa fall i min studie, förutom om det är en pluralform som genom suffixet *-innen* uttryckligen syftar på en grupp av enbart kvinnor. Mer relevant för min studie är beteckningar i singular eftersom könet där alltid framgår på tyska. Jag betraktar de fall där en person bara nämns i en personbeteckning och inte genom namn eller pronomen. I översättning till svenska är då frågan om det ändå används en könsneutral beteckning så att informationen vilket kön det handlar om försvinner, eller om personens kön på något sätt förtydligas.

Tabell 7. Antal av manliga och kvinnliga personbeteckningar där bara personbeteckningen specificerar personens kön och om det till svenska översätts med en neutral beteckning eller om könet framgår.

	neutral beteckning på svenska	kön framgår även på svenska
manlig form på tyska	26	3
kvinnlig form på tyska	15	29

Tabellen visar att om en beteckning står i den manliga formen på tyska så översätts det i nästan alla fall med den neutrala svenska beteckningen. Om den tyska beteckningen däremot står i den kvinnliga formen så översätts bara en tredjedel till den neutrala och idag vanliga formen på svenska, till två tredjedelar däremot markeras könet även på svenska.

När manliga beteckningar på tyska översätts med en beteckning som på svenska enligt modernt språkbruk är neutralt blir t.ex. ”der Fahrer” till ”föraren” (Boie 1999:15; Boie/Nyman 2002:15), ”Notarzt” till ”jourläkaren” och ”der Pastor” till ”prästen” (Henning von Lange 2001:20,78; Henning von Lange/Kockum 2004:13,61). Det förekommer inte i materialet att det i den svenska översättningen markeras att det handlar om en man, t.ex. genom att skriva ”den manliga jourläkaren”. Det kan ha att göra med att den neutrala beteckningen på svenska egentligen inte är helt neutral utan i högre grad förknippas med en man, eftersom de flesta yrken tidigare

utövades av enbart män och/eller eftersom män i allmänhet är synligare i samhället, media och offentligheten.

De beteckningar som på tyska explicit syftar på en kvinna översätts däremot på olika sätt till svenska. I många fall väljs även här en neutral beteckning, t.ex. blir "Bibliothekarin" till "bibliotekarie", "Laborantin" till "laboratorieassistenten" och "Sekretärin" till "sekreterare" (Schütz 1977:76, 83; Schütz/Wallenström 1984:67,73).

En kritik mot dessa könsneutrala former kan vara att informationen om den exakta könsfördelningen i originalboken går förlorad, t.ex. i deckaren *Der Fall Collini* där många scener utspelas vid domstolen. Ofta förekommer även namn och pronomen, så att det bland annat framgår att ordföranden är en kvinna och att de flesta andra högt uppsatta personer är män (Schirach/Hammargren 2013:81). "Protokollföraren", "sekreteraren" och "en av de två nämndemännen", i den tyska texten alla i kvinnlig form, nämns dock enbart i neutral form på svenska (Schirach 2011:18, 80, 107; Schirach/Hammargren 2013:16, 62, 81). En annan information förloras i *Nullzeit*: "Was sie von der Kanzlerin hielten" (Zeh 2012:36) syftar entydigt på Angela Merkel, som än så länge är den enda kvinnliga tyska förbundskanslern någonsin. I den svenska versionen är det med den könsneutrala beteckningen "vad de tyckte om förbundskanslern" (Zeh/Bredenkamp 2014:39) mindre uppenbart att det handlar om Angela Merkel, dock är det inte relevant för berättelsen.

I många andra exempel däremot uttrycks det i de svenska översättningarna att det handlar om en kvinna. Detta sker på olika sätt. Delvis används en beteckning med kvinnligt suffix, som i tyskan, trots att detta idag är ovanligt i svenskan och kan uppfattas som ofeministiskt eller gammaldags. I *Jette in Dresden* betecknas t.ex. en och samma person i översättningen som "medhjälperka", "fröken" och "studentskan", trots att ordet "fröken" hade varit tillräckligt för att hänvisa att det handlar om en tjej och de andra beteckningarna hade kunnat översättas mer idiomatiskt till "hjälpare" och "student" (Schütz/Wallenström 1984:160). Boken utspelas dock på 1940- och 50-talet så att den gammaldags konnotationen kan vara med flit. Att översätta "Freundin" med "väninna" som i *Die Liebhaberinnen* är däremot även på dagens svenska idiomatiskt (Jelinek 1975:30,44; Jelinek/Delblanc 2008:44,108). Även i *Herr der Dieb*, som är en modernare text, förtydligas könet i beteckningar som "biljettförsäljerskan" (Funke/Borén 2001:118), "bagerskan" (aa. 217), och "försäljare eller försäljerska sökes" (aa. 379).

En annan metod att hänvisa till att beteckningen syftar på en kvinna är att lägga till ordet "kvinnlig", t.ex. som i *Das Mädchen* där flickan förs till polisstationen: "Eine Polizistin fragt, warum sie abgehauen ist" översätts med "En kvinnlig polis frågar henne varför hon stack hemifrån" (Klüssendorf 2011:82; Klüssendorf/Oudenne 2013:77). Eller så väljs en helt annan formulering, som i *Ben liebt Anna* där "Die alte Bäckerin" (ordagrant: den gamla bagerskan) blir till "den gamla tanten på bageriet" (Härtling 1979:31; Härtling/Nyman 1981:42). Att förtydliga könet i översättningen på dessa sätt kan betraktas som källspråksnära översättning.

Ordet *lärarinna* är ett specialfall. Om det är en kvinnlig lärare på tyska översätts det i materialet oftast till *lärarinna* (och aldrig bara till *lärare*), som i *Jette in Dresden* där "den Singlelehrer und die Turnlehrerin" översätts med "sångläraren och gymnastiklärarinnan" (Schütz 1977:83; Schütz/Wallenström 1984:73). I *Eine Woche voller Samstage* översätts "Lehrerin" med "lärarinna" (Maar 1973:97; Maar/Borén 1999:97), trots att könet ändå framgår ur de följande meningarna. Detta kan ha att göra med att ordet *lärarinna* inte känns ovanligt på svenska, till skillnad från

andra yrkesbeteckningar där en kvinnlig beteckning aldrig har funnits (som ”läkarska”). Ändå kan *Lehrerin* idag uppfattas som gammaldags och till och med nedlåtande, medan *Lehrerin* på tyska är den vanliga, neutrala beteckningen på en kvinnlig lärare. Fortfarande är däremot beteckningen *fröken* i låg- och mellanstadiet vanlig i Sverige idag. Målspråksorienterat översätts ”Erst als die Frau Huber, die Lehrerin, in die Klasse kam” i *Mini feiert Geburtstag* med ”Inte förrän deras fröken kom in i klassrummet” (Nöstlinger 2002: 27; Nöstlinger/Nyman 2003:26), och på de följande sidorna används på tyska ”Frau Huber” och på svenska ”fröken”.

Vissa beteckningar sticker i den svenska versionen inte ut som specifikt kvinnliga beteckningar eftersom de är gängse i modernt svenskt språkbruk, t.ex. översättningen ”Erzieherinnen” till ”dagisfröknarna” (Klüssendorf 2011: 126; Klüssendorf/Oudenne 2013:118) och ”Eine Putzfrau” till ”en städerska” (Henning von Lange 2001:80; Henning von Lange/Kockum 2004:63). Andra beteckningar är däremot ovanligare, som ”packerskorna” i *Jette in Dresden*: ”Mormor går med fasta steg här i huset, och hon stänger dörrarna så det hörs, såsom en gång i tiden som cigarettarbeterska på Yenidze, närmare bestämt på packningen, anført en strejk bland packerskorna” (Schütz/Wallenström 1984:9). Att mormodern var anförare av en strejk bland kvinnor, och inte som kvinna anförde en strejk bland män, är en information som annars skulle ha gått förlorad i översättningen med en neutral beteckning som ”packare”.

Emil und die Detektive utspelas på 1920-talet där de flesta yrken i praktiken utövades enbart av män. Att de könsneutrala beteckningarna som ”doktorn”, ”konduktören”, ”polis” m.m. (Kästner/Öije 1932:19,21,53) syftar på män är därmed självklart. Där det handlar om kvinnor är det på svenska i denna bok alltid tydligt, t.ex. i ”butiksförknar”, ”kassörska” och ”springflickor” (aa. 9,12).

Översättningen av personbeteckningar tyder på en adekvansinriktad, källtextnära strategi genom att de tyska kvinnliga formerna översätts till en kvinnlig form på svenska. De explicit manliga tyska formerna översätts till den beteckningen som egentligen används neutralt på svenska. Ursprungligen var dessa former även på svenska manliga former, och det finns inget annat sätt att explicit göra att det handlar om en man, förutom det ovanliga tillägget ”manlig” innan beteckningen. På det sättet är översättningen av personbeteckningar inte enbart källspråkstrogen.

7.8 Att översätta släktskapsbeteckningar

På tyska görs ingen språklig skillnad på *mormor* och *farmor* eller *morfar* och *farfar*. De kallas för *Großmutter* och *Großvater* eller i talspråk ofta för *Oma* och *Opa*. För att förklara vilken förälders förälder det är tilläggs ”Großmutter mütterlicherseits/väterlicherseits” (”från mammas/pappas sida”), men detta görs bara om det verkligen finns skäl att förtydliga det. Samma sak gäller för orden *Tante*, som kan vara *moster* eller *faster*, och *Onkel*, som kan vara *morbror* eller *farbror*.

Om det är oklart i den tyska texten vilken släkt det handlar om måste översättaren alltså bestämma själv. I de flesta fall framgår det i kontexten om det är *mormor* eller *farmor* osv., till exempel i *Ich habe einfach Glück* där mamman och barnen alltid hälsar på ”Oma” själva, utan att pappa följer med (Henning von Lange 2001:202). Då är det sannolikt att det handlar om mormodern, även om det teoretiskt skulle kunna vara så att pappan på grund av okända anledningar inte vill hälsa på sin egen mamma, men att hans fru hälsar på sin svärmor ändå. Om detta inte nämns i originalet kan man dock utgå ifrån att författaren menar ”mormor”.

Det finns dock även exempel där det inte finns några hänvisningar i texten vilken sida det skulle kunna vara. I de flesta fall har översättaren valt beteckningarna *mormor* respektive *farfar*, som möjligtvis kan anses som de arketypiska formerna. Endast en gång förekommer *morfar*, men då nämns ”mormor och morfar” samtidigt som par (Jelinek 1975:55; Jelinek/Delblanc 2008:79), och en gång förekommer *farmor* (Nöstlinger/Nyman 2003:60), dock i en bok som ingår i en serie så att det kan ha framgått ur tidigare böcker om det är frågan om mammans eller pappans mor.

Tabell 8. Översättning av oklara släktskapsbeteckningar till svenska.

	mormor/ morfar/ moster/ morbror	farmor/ farfar/ faster/ farbror
Großmutter/ Oma	4	1
Großvater/ Opa	1	7
Tante	1	0
Onkel	2	3

Onkel och *Tante* förekommer i materialet väldigt få gånger utan att det är tydligt om det är mammas eller pappas syskon, det går därmed inte att säga vilken översättning som är mest populär. Vid ett tillfälle i *Nullzeit* översätts ”Onkel” och ”Tante” med ”onkel” och ”tant”, trots att dessa ord egentligen inte används om släktingar på svenska. En av huvudpersonerna räknar upp några släktingar i sin dagbok: ”Oma, Opa, Onkel Lukas, Tante Miriam”, översatt till ”Mormor, farfar, onkel Lukas, tant Miriam” (Zeh 2012:184; Zeh/Bredenkamp 2014:199).

På några ställen används släktskapsbeteckningar utan att syfta på en faktisk släkting. Så frågar grannarna flickan Momo: ”Hast du denn keine Tante, keinen Onkel, keine Großmutter, überhaupt keine Familie, wo du hin kannst?” (Ende 1973:11); de vet inte om hon har släktingar och syftar därmed inte heller på en specifik släkting. Detta översätts med en blandning av mor- och far-släktingar till: ”Men har du inga mostrar eller farbröder, ingen mormor, inga släktingar alls som kan ta hand om dig?” (Ende/Adlerberth 1985:16). Ett likande fall förekommer i *Eine Woche voller Samstage*, där Sams och Herr Taschenbier låtsas att de är släkt; det finns därmed inte någon ”riktig” sida. ”Neffe” och ”Onkel” översätts här till ”brorson” och ”farbror” (Maar 1973:72; Maar/Borén 1999:72). I *Mini feiert Geburtstag* används ”Opa” som skojnamn för en staty: ”Blech-Opa nennen dir Mini und die Maxi das Denkmal vom Stadtrat Berger”, även här översatt till *farfar*: ”Plätfarfar kallar Mini och Maxi statyn av gamla borgmästarn som står vid ingången till parken” (Nöstlinger 2002: 17; Nöstlinger/Nyman 2003:17).

I *Die Liebhaberinnen* skrivs det vid ett ställe om mor- och farmödrars roll i allmänhet: ”die rolle der großmutter ist die besänftigende rolle. deswegen ist die oma auch so beliebt bei den kindern [sic]”. Detta löses med att skriva ”rollen som mor- eller farmor är den blickande rollen. därför är ju också mor- och farmor så omtyckt bland barnen [sic]” (Jelinek 1975:55; Jelinek/Delblanc 2008:79). Sedan används i samma stycke dock bara ”mormor”: ”den egna mannen, morfar, hatar mormor” (a.a. 55;79); att skriva ”den egna mannen, mor- eller farfar, hatar mor- eller farmor” bedömdes kanske för att för krångligt; och genom att i början skriva ”mor- eller farmor” är det ju redan tydligt att det syftar på båda sidor. I *Jette in Dresden* kallas en granne för ”Opa Silberling”, utan att han är släkt med någon person i boken; detta översätts idiomatiskt till ”Gubben Silberling” (Schütz 1977:142; Schütz/Wallenström 1984:125), utan alltså att mor- eller farfar behöver väljas.

7.9 Diskussion del 2

I mitt undersökningsmaterial översätts den tyska tilltalsformen *Sie* till svenska oftast med *ni*. I enstaka fall förekommer ett *du* på svenska där det står *Sie* på tyska, och i några böcker används den äldre svenska artighetsformen att tilltala i tredje person med titel. Oftast används dock *ni* som ekvivalent till *Sie*, trots att *ni* används väldigt sällan på svenska och inte alls med samma självklarhet som i tyskan. Användningen av *ni* är därmed en källtextnära och adekvansinriktad översättningsstrategi. Genom att skriva *ni* hänvisas till distinktionen mellan tilltalspronomen som är brukligt i tyskspråkiga länder, trots att ordet har en annan bakgrund i svenskan och kan uppfattas som ovanligt och gammaldags. Även om *ni* knappt används i svenskan idag är ordet dock en språklig resurs; alla känner ändå till distinktionen mellan *du* och *ni*, därför kan den användas i skönlitterära översättningar.

Vid några ställen i de tyska originalen tas tilltalsformer upp explicit, t.ex. genom att någon föreslår någon att säga *du* till varandra eller att barn uppmanas att säga *Sie* till en vuxen. Det finns olika lösningar för att översätta dessa ställen i materialet. Ibland fungerar en direktöversättning där *Sie* ersätts med *ni* eftersom *Sie* översätts med *ni* i hela boken. Ibland hittar översättarna andra kreativa lösningar, t.ex. att ett missförstånd som i den tyska texten bygger på att *Sie* låter likadant som tredje person singular (*sie* betyder även 'hon') i den svenska texten översätts med att någon missförstår *ni* som pluralform. Det förekommer också att stycket utelämnas i den svenska översättningen. Det finns därmed ingen dominerande strategi att översätta ställen som handlar explicit om tilltal. Eftersom det förekommer enbart sex sådana ställen i materialet går det inte att dra några allmängiltiga slutsatser, men exemplen visar på olika möjligheter. Dessa är dock kopplade till vilken översättningsstrategi gällande tilltalsformer som väljs för hela boken. Bara om tilltalet med *ni* används i resten i boken kan även ett ställe där tilltal tas upp i texten översättas ordagrant.

Vid översättning av namn används i materialet också oftast en källtextinriktad strategi. Så översätts *Herr/Frau* och efternamn med *herr/fru* och efternamn. Därmed bevaras det tyska bruket att tilltala personer som nias även med efternamn. I modern svenska används efternamn sällan och kan därmed framstå som gammaldags eller överdrivet formellt, ändå väljer översättarna den adekvansinrikade strategin att behålla den tyska formen.

I översättningen av personbeteckningar från tyska till svenska kan informationen om personers kön försvinna. Tyska personbeteckningar specificerar nästan alltid personens kön, medan de flesta svenska personbeteckningar används idag könsneutralt. Om personer bara nämns få gånger och enbart med personbeteckningen, dock utan pronomen eller namn, är könet odefinierat i den svenska översättningen. I mitt material används dock på svenska ofta kvinnliga suffix om det på tyska står ett kvinnligt suffix, trots att kvinnliga suffix inte är brukligt i svenskan idag och kan uppfattas som konstigt och gammaldags. Även här väljs alltså ofta en källtextnära strategi.

Översättningen av tilltalet och personbeteckningar från tyska till svenska är i mitt material oftast väldigt källtextnära och följer en adekvansinriktad strategi. Detta är en tydlig skillnad jämfört med översättningen från svenska till tyska som i mitt material är mer målsåksnära. Där anpassas tilltalet ofta till det tyska tilltalsbruket med *du* och *Sie*, även om det genomgående står *du* på svenska. Att de tyska översättningarna oftast behåller det svenska tilltalet med förnamn visar dock att de inte enbart följer en acceptansinriktad strategi utan blandar källtext- och målttextnära former.

8. Metod för intervjustudien

Jag har intervjuat tio översättare med syftet att komplettera min kvalitativa analys av textmaterialet med tankar och erfarenheter ur översättarnas praktiska arbete. Det handlar om expertintervjuer där intresset ligger på innehållet, inte språket. Jag började med att kontakta personer som har översatt böcker som ingår i mitt undersökningsmaterial, och några av dem ställde upp på att delta i en intervju. Om de andra blev jag tipsad av min handledare och av de översättare som jag redan hade intervjuat. Jag har kontaktat alla översättare först via mejl och beskrivit mitt projekt. Tre personer bad om att få frågorna i förväg för att kunna förbereda sig; till dessa skickade jag en lista över de viktigaste frågorna. Jag genomförde intervjuerna i mars och början av april 2015. Två personer träffade jag personligen i Stockholm, alla andra intervjuade jag av organisatoriska skäl via telefon. Inget tyder på att intervjuerna skiljer sig i kvalité beroende på om det var ett personligt möte eller ett telefonsamtal, framför allt eftersom det är expertintervjuer som fokuserar på innehåll och inte på t.ex. språkanvändning. Under intervjuerna var enbart jag och översättaren närvarande, förutsatt att det inte var fler personer i rummet hos dem som jag intervjuade via telefon. De flesta intervjuer tog mellan 30 och 50 minuter, bara en tog 80 minuter. Med de svenska översättarna pratade jag svenska och med de tyska pratade jag tyska, vilket föreföll naturligt. Svaren på tyska har jag här själv översatt till svenska med intentionen att återge innehållet så exakt som möjligt. Svenskarna citerar jag i stort sett ordagrant, men med anpassningar till skriftspråket och utelämnningar såvida det inte påverkar citaten innehållsmässigt. Alla samtyckte till att jag spelade in intervjun. En person ville svara på frågorna skriftligt via mejl. Eftersom hennes svar var väldigt intressanta och utförliga och inte skiljer sig i kvalité från de andras muntliga svar är det oproblematiskt att ta med hennes svar i undersökningen. Jag hade bara en följdfråga till henne som jag också fick besvarad via mejl.

Alla översättare samtyckte även till att bli citerade med sina riktiga namn, dvs. oanonymiserat. Eftersom det lätt kan uppstå små missförstånd på vägen från det inspelade materialet till de skriftspråksanpassade, förkortade och delvis översatta citat, har alla tio översättare fått läsa sina egna citat för att godkänna dem. Några önskade att ta bort eller ändra enstaka meningar. Dessa ändringar är rimliga på grund av expertintervjuernas karaktär; de tjänar som informationskälla och inte som analysmaterial.

Intervjuerna var semistrukturerade. Jag utgick från olika temakomplex som deras övergripande syn på att översätta mellan tyska och svenska, synpunkter kring tilltalsformer, namn och personbeteckningar (jfr metoden i Ulf Norbergs intervjustudie om skrivtolkning, Norberg 2014:107). Jag ställde så öppna frågor som möjligt. Alla fick samma frågor, förutom att några frågor var lite olika i grupperna tyska och svenska översättarna (se bilaga 1 för lista över frågorna). Under intervjuerna ställde jag olika följdfrågor och/eller gav exempel beroende på översättarnas första svar. Genomförandet av intervjuerna följer etnografiska principer i och med att mängden av intervjuerna skulle föra till mättnad av ämnet, så att det inte tillkom några helt nya aspekter i de sista intervjuerna (jfr Norberg 2014:107).

9. Intervjuer med översättare

Som komplement till min undersökning av tilltalsformer och personbeteckningar i översatta böcker har jag intervjuat aktiva översättare. Genom översättarnas erfarenheter och åsikter sätter jag mina undersökningsresultat i ett praktiskt sammanhang. Först presenterar jag min intervjuemetod och översättarna, sedan redovisar jag deras svar uppdelat efter olika ämnen.

9.1 Presentation av översättarna

Fem personer översätter från svenska till tyska, fem personer översätter från tyska till svenska. Alla har målspråket som modersmål. En tysk och en svensk översättare, Verena Reichel och Christine Bredenkamp, växte upp tvåspråkiga. De flesta har studerat litteraturvetenskap och/eller språk vid universitetet och några har en akademisk översättarutbildning, förutom Angelika Kutsch som däremot har stor erfarenhet med ca 420 översatta titlar. Alla översätter enbart eller huvudsakligen från svenska respektive tyska; endast Karin Nyman har även översatt en rad titlar från engelska och franska, dessutom har några både svenska och tyska översättare även översatt från andra nordiska språk. De är vid intervjun mellan 32 och 80 år gamla, några har översatt i många år och andra är i början av sin karriär.

Tabell 9. Tyska översättare.

	Födelseår	Ungefär antal översatta verk	Översatta genrer	Intervju
Paul Berf	1963	60–70	skönlitteratur, både höglitterärt och deckare	2015-03-05 via telefon
Verena Reichel	1945	95	skönlitteratur, lyrik, pjäser, musikalerna	2015-03-05 via telefon
Angelika Kutsch	1941	420	mest barn- och ungdomslitteratur	2015-03-12 via telefon
Wolfgang Butt	1937	60	mest skönlitteratur, många deckare	2015-03-20 via telefon
Stefan Pluschkat	1982	2	en deckare och en thriller	2015-03-25 via telefon

Tabell 10. Svenska översättare.

	Födelseår	Ungefär antal översatta verk	Översatta genrer	Intervju
Aimée Delblanc	1944	30	mest skönlitteratur, ett par fackböcker, en pjäs	2015-03-05 på <i>Goethe institut</i> i Stockholm
Kerstin Dreborg	1972	12	barnböcker	2015-03-12 via telefon
Karin Nyman	1934	150–200	skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur	2015-03-17 hemma hos henne i Stockholm
Christine Bredenkamp	1973	20	skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur	2015-03-31 skriftligt via mejl
Nina Katarina Karlsson	1969	10	skönlitteratur, barnböcker, teaterpjäser m.m.	2015-04-01 via telefon

9.2 Resultat av intervjuerna med tyska översättare

Det som översättarna berättade under intervjuerna delar jag upp i olika ämneskategorier. Jag går först in på deras generella synpunkter på att översätta just från svenska till tyska och presenterar deras tankar och åsikter kring översättning av kulturspecifika aspekter i allmänhet. Sedan jämför jag deras svar som rör översättning av tilltalsformer, namn och personbeteckningar.

9.2.1 Att översätta från svenska till tyska

I början av varje intervju ställde jag en öppen fråga om vad de tycker är speciellt med att översätta just från svenska till tyska, och vilka fördelar och svårigheter denna språkkombination har för översättningsarbetet. De flesta tog upp stilistiska och grammatiska aspekter. Även om de två språken verkar ligga ganska nära varandra så är de vid närmare analys ändå inte så nära i satsbyggnaden, se t.ex. Verena Reichel. Hon tycker att svenskan är mer komprimerad. Även Stefan Pluschkat påpekade att svenskan har mer korta, pregnanta meningar, och Angelika Kutsch var inne på samma spår:

Att översätta enkelheten i de svenska texterna till en melodisk tyska är inte så enkelt. (Angelika Kutsch)

Flera tog också upp att ord upprepas oftare i svenska texter, t.ex. ord som ”säga”, i tyskan däremot är den litterära normen att ha mer variation. En annan aspekt är de många ”falska vännerna”, som bland annat Stefan Pluschkat tog upp:

De två språken ligger ju relativt nära varandra och många ord liknar varandra. Det är å ena sidan till stor hjälp men å andra sidan en fälla, eftersom det finns många falska vänner. Ju längre jag sysslar med det desto mer misstänksam blir jag. Man bör alltid dubbelkolla med ordboken och aldrig gissa. (Stefan Pluschkat)

Wolfgang Butt tycker att det från svenska till tyska inte finns riktigt stora översättningsproblem över huvud taget:

Språken liknar varandra i grunden ganska mycket och har i sin stil och uttryck mycket gemensamt. De kulturella skillnaderna märks alltid, men är inte alltför betydelsefulla. Det finns ju mycket tydligare skillnader till andra kulturer. Men det finns så klart böcker som på grund av sina språkliga och stilistiska särdrag som dialekt, slang, poetiska täthet, fackterminologi och så vidare är svåra att översätta. (Wolfgang Butt)

Översättarna nämnde vid den första öppna frågan alltså mest grammatik, meningsbyggnad och ordnivå som svårigheter, inte kulturella aspekter.

9.2.2 Kulturspecifika aspekter

Min nästa fråga var hur översättarna hanterar kulturspecifika aspekter som t.ex. traditioner, fester, mat, kända personer m.m., som är okända i den tyska målkulturen. Här yttrade flera av dem grundläggande åsikter kring käll- eller måltextnära översättning. Alla översättare uttryckte en önskan att behålla källkulturen i texten, men de verkade vara olika idealistiska eller pragmatiska i sina konkreta beslut. Wolfgang Butt verkade mest radikal i sin strävan att låta kulturspecifika aspekter stå kvar, men skildrade samtidigt att han ibland möter motstånd av förlaget och får acceptera detta:

Det finns i princip tre möjligheter: att låta saker stå kvar, att infoga små förklaringar och att ersätta allt med en tysk motsvarighet. Mellan dessa möjligheter jonglerar man hela tiden. Jag tror de flesta översättare gärna vill få med något av det främmande språket. Jag är i princip en förespråkare av trogna översättningar, även om det gäller kulturspecifika aspekter. Jag vill helst bara låta aspekter stå kvar, även om den tyska läsaren inte riktigt vet vad det handlar om, men då hoppas jag att läsaren vänjer sig och att aspekten förklarar sig själv under berättelsens lopp. Till exempel "Folkets hus", som inte finns på samma sätt i Tyskland. Jag tror att det ändå går att förstå vad det är efter att det har dykt upp några gånger i boken. Men många förlagsredaktörer vill ha en text som är smidig att läsa, kanske även att det inte märks att den inte är skriven på tyska i originalet. Men jag tycker att många kräver för lite av läsarna. I stället för att erbjuda läsarna något som de kan undra över vill de alltid tillmötesgå läsaren. (Wolfgang Butt)

Verena Reichel förespråkar också att låta aspekter stå kvar, tycker dock att det går bra med förklarande ord:

Jag låter vissa begrepp hellre stå kvar och översätter dem inte. Men det förekommer små förklaringar, till exempel att skriva "varuhuset NK" istället för bara "NK". Man kan smuggla in sådana små förklarande ord om det är någonting som tyskarna absolut inte kan känna till. (Verena Reichel).

Stefan Pluschkat som precis har översatt sin andra bok känner att han fortfarande är i en fas där han listar ut för sig själv hur man hanterar sådana aspekter:

Jag tror att den största delen av översättandet består av att fatta beslut. Varje liten ordenhet kan översättas på så många olika sätt, så det handlar hela tiden om att bestämma sig. Framför allt handlar det om att dessa beslut leder till en bra och flytande helhet. (Stefan Pluschkat)

Flera översättare tog upp att resonemangen skiljer sig beroende på målgrupp. Angelika Kutsch hänvisade till barnboksöversättningen, där mycket mindre förkunskap kan förutsättas. Paul Berf som översätter mer vuxenlitteratur resonerade:

Jag tänker alltid på läsaren och frågar mig: hur viktigt är det för den tyska läsaren att förstå den här kulturella aspekten i just den här scenen? Sen använder jag olika taktiker. Ibland kan jag ta en tysk ekvivalent, ibland går det inte. Det handlar hela tiden om att överväga vad som fungerar i det specifika fallet. Vid några saker kan man idag också utgå ifrån att alla tyska läsare känner till dem, som midsommar och köttbullar. (Paul Berf)

Wolfgang Butt har en lite annorlunda synvinkel på läsaren:

I princip förutsätter jag ingenting allts. Jag tänker att litteratur generellt är självförklarande. Men jag tänker också att man inte borde vara rädd för luckor. Det finns helt enkelt saker som man inte förstår, också i tyska texter, om det nu är för att min tankekapacitet inte räcker till eller om det dyker upp sakförhållanden som jag inte känner till. Varför ska en översatt text alltid kunna konsumeras smidigt på alla vis? Jag tycker den ska ha sina stötestenar och därför låter jag vissa saker stå kvar. (Wolfgang Butt)

Om Sveriges popularitet i Tyskland spelar roll för översättningen av kulturspecifika aspekter fanns det också olika synvinklar på. Paul Berf tror att Sveriges popularitet gör att så många svenska böcker översätts, men inte att det påverkar det konkreta översättningsarbetet, bortsett från undantag som att t.ex. köttbullar känns till i Tyskland idag. Angelika Kutsch däremot ser en större betydelse:

Sveriges popularitet i Tyskland spelar säkert en enorm roll, och det var helt klart Astrid Lindgren som har initierat detta, hon utlöste en enorm våg. Därför kan man idag utgå ifrån att många vuxna vet mer om svensk kultur än förr. Om det gäller barn är det mer begränsat. Och några saker känner inte heller vuxna till, till exempel "Skansen", och då gäller det att hitta en bra lösning utan att texten blir tråkig. I slutändan är det förlagets sak att bestämma om till exempel namn på politiker ska stå kvar eller tas bort. (Angelika Kutsch)

Wolfgang Butt har upplevt att förlagen trots Sveriges popularitet är emot att låta främmande saker vara kvar:

Redaktionen argumenterar alltid att det ändå framgår ur innehållet att det handlar om Sverige. Men översättningen i detalj ska inte innehålla några främmande element. (Wolfgang Butt)

Också Stefan Pluschkat påpekade att förlagen påverkar översättningen:

Det är klar att förlagen har sina direktiv. Olika förlag har kanske också olika konventioner, till exempel i hur man gör med orsnamn eller om man ska låta namn på sevärdheter stå kvar eller förklara dem. (Stefan Pluschkat)

9.2.3 Tiltal

Översättarna hade många synpunkter kring tiltalsformer. Min textundersökning hade visat att de flesta tyska översättningar innehåller tiltal med *Sie* och *du* enligt det tyska tiltalsbruket, även om det bara står *du* i det svenska originalet. Även alla fem översättare som jag intervjuade sa att de använder sig generellt av de tyska tiltalsformerna. Fyra av dem tycker själva att detta är rimligt, bara Wolfgang Butt skulle helst vilja ha kvar det allmänna svenska *du* men mötte motstånd av förlaget. Paul Berf motiverade sitt val att använda det tyska *du* och *Sie* med att den tyska texten ska ge ett ekvivalent intryck som den svenska, som bara uppnås om tiltalet anpassas till tyskan:

Jag använder tiltal efter de tyska förhållandena. Om en kriminalkommissarie i en deckare möter ett vittne som han aldrig träffat förut, så niar de varandra. Jag tycker att det är störande om sådana människor duar varandra eftersom det inte alls stämmer överens med våra sociala konventioner. Tyskan har ett väldigt komplicerat system av niande och duande. Men jag tycker att det också finns mycket hierarki och graderingar i de sätt och vis som svenskarna kommunicerar på, bara att de inte uttrycker det genom *du* och *ni*. Det finns andra språkliga sätt att uttrycka distans, som olika accentueringar av *du* eller möjligheten att undvika *du* genom att inte tilltala personen direkt. Så jag tror det är en illusion att *du* helt skulle ha utrotat de sociala hierarkierna. Därför tycker jag att argumentet att vilja visa den skandinaviska förtroligheten genom duandet inte håller riktigt. Om man duar på tyska markerar det direkt en sådan otrolig närhet och förtrolighet, det är ju *du* inte på svenska. Där är det neutralt eftersom man tilltalar alla med *du*. Det borde man inte idealisera. (Paul Berf)

Verena Reichel var inne på samma spår:

Personligen tycker jag att argumentet överväger att det skulle förvirra eller störa en tysk läsare om alla säger du till varandra. (Verena Reichel)

Wolfgang Butt var den enda som helst skulle vilja föra över det svenska *du* till de tyska texterna:

Jag är forskare inom skandinavistik och har bott några år i Sverige, och eftersom jag har upplevt den svenska kulturen med så mycket sympati så hade jag såklart ett särskilt behov av att visa den tyska publiken så mycket så möjligt av det. Det gäller också för duandet. *Du* har ju, lite förenklat sagt, framför allt politiska orsaker. Jag delade åsikten att det blir ett mer demokratiskt samhälle om alla personer befinner sig på samma nivå utan hierarkier som redan är anlagda i språket. Därför hade det politiska skäl att jag alltid har tyckt att detta *du* borde man bjuda den tyska publiken på, så att den kan fundera på det. (Wolfgang Butt)

Han gjorde också så i några av sina första översättningar, stötte dock snart på motstånd från förlagets sida. I intervjun betonade han upprepade gånger hur stor roll lektorerna spelar:

Förlagslektoraren spelar en avgörande roll i hur mycket en text anpassas till den tyska kulturspecifika miljön. När jag översatte min första deckare av Mankell på 90-talet läste två kvinnliga lektorer min översättning och var chockade över hur osympatisk den där Wallander är som direkt säger *du* till folk. Jag har försökt att förklara att det helt enkelt är så i Skandinavien och att man väl kan över-

sätta det på det viset. Men de tyckte det var omöjligt, särskilt ur feministiskt synvinkel eftersom Wallander som man var så oförsämd att dua kvinnor bara sådär. Jag gav upp då och lät dem nia varandra, men det publicerades en kommentar i början av boken där det står att läsare som känner till det svenska allmänna *du* kommer sakna det i den här översättningen, men att tilltalet anpassades till det tyska tilltalskicket, även om en del av originalets autenticitet förloras. Jag ville genom kommentaren åtminstone hänvisa till problemet och visa att jag hellre hade skrivit *du*. Men jag vill ju också att boken säljs bra och om båda lektorerna tror att de inte kan sälja det om Wallander framstår som så osympatisk på grund av *du*, då får det väl vara. Min kollega Gabriele Haefs däremot har översatt Anne Holts deckare från norska till tyska och i dessa böcker finns det en kommentar där det står att den tyska läsaren kanske kommer undra över att alla duar varandra i den här boken, men i Norge är det så. När jag läste det tänkte jag: se där, kanske hade jag också kunnat driva igenom att ha en sådan kommentar istället. Men annars funderar jag inte så mycket på det längre, utan skriver helt enkelt *du* och *Sie* som det skulle vara på tyska, det är allmänt bruk i översättningar idag och jag anstränger mig inte längre att försöka driva igenom den svenska formen mot förlaget. (Wolfgang Butt)

Paul Berf tror att det är lite av en generationsfråga, att det tidigare fanns översättare som ville driva igenom det allmänna duandet i översättningar, men att alla yngre översättare vill låta folk dua och nia varandra som det görs i Tyskland:

Att skriva *du* och *Sie* framkallar hos förlagen såklart inget motstånd alls eftersom det är ju det normala i tyskan, det är de vana vid. (Paul Berf)

Angelika Kutsch som själv länge jobbade som lektor ställde sig positiv till att tillsammans med förlaget bestämma om det ska förekomma ett *Sie* i texten, hon hänvisade dessutom till att det finns olika resonemang för barn- och vuxenlitteratur:

Ibland är det glasklart hur man gör. Om man till exempel översätter böcker för väldigt små barn då använder man helt enkelt *du*, det behöver man inte fundera på. Men ju äldre barnen blir, desto mer vanskligt blir det, och ofta avstämmer jag det då med förlaget. Om det gäller böcker för vuxna är det egentligen självklart att förlagen kräver att folk ska nia varandra på tyska. (Angelika Kutsch)

Förutom det generella valet att använda det tyska *T/V*-tilltalet uppstår frågan hur översättarna bestämmer vilka personer som duar och vilka som niar varandra. Om det bara förekommer *du* i den svenska originaltexten är det översättarna själva som måste bestämma det, och det finns i tyskan inga helt entydiga regler kring det. Ingen av översättarna säger att de har någon allmängiltig strategi hur de översätter tilltalet. Verena Reichel instämde att det finns gränfall där både *Sie* och *du* skulle fungera:

Ibland är det svårt att bestämma om personer ska säga *du* eller *Sie*. Då väljer jag efter min känsla. (Verena Reichel)

Angelika Kutsch sa att hon ibland kan hitta någon ledtråd i originaltexten:

Hur jag översätter tilltalet måste framgå ur textens stämning, var personer befinner sig just då och sådant. Ibland kan jag avläsa det ur den svenska repliken också, vilket tonfall den har. (Angelika Kutsch)

Paul Berf tycker att det beror mycket på i vilken tid och miljö boken utspelas:

Man måste fundera på när boken utspelas och i vilken miljö, och sedan försöker jag att använda tilltalsformerna så som de skulle vara i Tyskland vid denna tid och miljö. På 50-talet till exempel niade man ju också i Tyskland varandra mycket mer än idag. (Paul Berf)

Stefan Pluschkat tycker det spelar roll vilka tilltalsformer som väljs:

Jag tycker det gör mycket med texten, eftersom tilltalsformen säger mycket om vilken relation personerna har, och sådant gör texten levande. Läsaren får en annan bild om två personer sitter i sof-

fan och säger *du* och förnamn till varandra, eller om de i samma scen säger *Sie*, det blir två helt olika scener. (Stefan Pluschkat)

Alla fem översättarna har erfarenhet av att det kan vara nödvändigt att personer i berättelsens lopp byter från *Sie* till det mer förtroliga *du*. Alla tycker att svårigheten ligger i att hitta ett lämpligt ställe där personerna byter tilltalet, så berättade t.ex. Paul Berf:

Problemet är relationer som utvecklas. I svenskan finns det ju aldrig en situation där folk övergår från *Sie* till *du*, och som översättare måste jag hitta den punkten där de ska byta. Om de till exempel upplever något väldigt emotionellt tillsammans tycker jag att de kan säga *du* efteråt, det är ganska plausibelt. Men ibland finns inte den punkten. En gång hade jag i en deckare två personer som träffades för första gången som nya kollegor i ett utredningsteam. De njar varandra i början, men utvecklar snabbt en tajt arbetsrelation. Då har jag faktiskt lagt till en mening som ”Ska vi inte dua varandra, kollegor emellan?”. Det fanns aldrig någon specifik scen där det hade passat bra att de bara började dua varandra. Samtidigt hade det inte fungerat heller om de hade fortsatt att nja varandra. Men att lägga till meningar gör jag bara i undantagsfall, om det verkligen inte går på annat sätt. (Paul Berf)

Även Verena Reichel tycker att det kan vara nödvändigt att tillägga en sådan mening:

Man måste hitta punkten där det är trovärdigt att byta till *du*. Ofta finns det en väldigt tydlig punkt, till exempel om de kysser varandra i slutet av ett kapitel, då säger de i nästa *du* utan att man behöver betona det på något sätt. Men det har hänt att jag har lagt till en mening där personer erbjuder varandra att säga *du*. Det ingår i översättarens frihet. (Verena Reichel)

Wolfgang Butt däremot försöker alltid att byta tilltalsformen inom en scen, inte från ett kapitel till det nästa:

Någonstans i berättelsen står personer sig så nära att de inte borde säga *Sie* längre. Då letar jag efter en punkt där de börjar dua varandra. Jag har alltid försökt att göra det inom en scen. Det måste inte tas upp explicit. Men läsaren ska märka att personen plötsligen byter till duandet. Läsaren kanske blir förvånad, men märker det i alla fall. (Wolfgang Butt)

Stefan Pluschkat som endast översatt två böcker tycker att det var särskilt svårt att byta tilltalsformer i den moderna thrillern han översatt:

Romanen hade många olika perspektiv och tidshopp, så att två personer kunde träffas för första gången och säga *Sie*, och när de dyker upp nästa gång först 50 sidor senare står de varandra mycket närmare och borde säga *du*. Då frågar jag mig, jag själv har ju sysslat länge med texten, men om läsaren läser det för första gången, förstår den att det plötsligt står *du* eller blir det konstigt? (Stefan Pluschkat)

Själv har han inte lagt till en mening där personer erbjuder varandra att säga *du* någonstans än, men tycker det kan vara rimligt:

Sådana ingrepp måste man ibland göra som översättare. Men jag tror att det är stor skillnad mellan underhållningslitteratur och höglitterära texter. Om det är underhållningslitteratur tar sig översättarna och de utländska förlagen större friheter. Om det är litterära texter däremot har läsarna mycket mer tolerans vad som angår det främmande i texten. (Stefan Pluschkat)

En del av översättarna har även erfarenhet med äldre texter som utspelas innan den svenska du-reformen. Stefan Pluschkat har översatt en bok som utspelas på 50-talet:

Där var tilltalsformerna egentligen närmare tyskan än idag. Svenskans tilltal i tredje person kan absolut fungera, men det beror på vilken tidsperiod texten utspelas i. Personligen tror jag att *Sie* passar bättre i vissa fall. (Stefan Pluschkat)

Paul Berf översatte Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings Saga* som utspelas på 1800-talet:

Jag gjorde en nyöversättning och försökte i viss mån att damma av texten lite. Men jag har försökt att till exempel behålla titlar. Det är ju en historisk kontext, då kan man inte bara ta bort det. Dessutom tilltalade man varandra ju i Tyskland under den tiden också med titlar. (Paul Berf)

Stefan Pluschkat tror dessutom att översättning av tilltalsformer kan förändras i framtiden:

Det förändras ju i takt med att tilltalsformer i Tyskland förändras. Där är ju tilltalsbruket idag mycket annorlunda än bara för tio år sedan. Dessutom tror jag att framtida översättningar kommer påverkas av hur det utvecklar sig med skandinaviska tv-serier som dubbas till tyska, jag tror att det redan nu oftast duas där. (Stefan Pluschkat)

Sammanfattningsvis brukar alla översättare alltså översätta det svenska allmänna *du* enligt det tyska tilltalsbruket med *du* och *Sie*. De har dock olika åsikter kring det. De flesta tycker att det är rimligt att göra så. Ett argument är att vilja översätta ekvivalent; ett *du* på tyska förmedlar en extrem närhet om det används i situationer där det egentligen skulle sägas *Sie*, det skulle alltså ge ett intryck som inte ges i den svenska texten, och skulle då förfälska texten. Wolfgang Butt är den enda som hellre skulle vilja ha kvar det allmänna *du* i texten och motiverar det med sin sympati till den politiska strävan att avskaffa hierarkier i språket. Han är också den översättare som generellt är mest positiv till att låta främmande element stå kvar utan att förklara dem och att hellre kräva mer av läsaren än att göra texten för enkel.

9.2.4 Namn

Tilltalsbruket präglas också av om man använder förnamn eller efternamn. I mitt undersökningsmaterial behölls ofta tilltalet med förnamn som i den svenska texten, även i situationer där det är ovanligt i tyskan. Bara i några fall har det i stället använts *herr* eller *fru* och efternamn. De fem tyska översättare hade olika åsikter kring om de skulle ändra ett förnamn till ett efternamn. Tre av dem sa att det händer att de använder efternamn istället, bland annat Stefan Pluschkat:

Om efternamnet förekommer i boken då kan det fungera att göra en ”Anna” till en ”Frau Sundström”. (Stefan Pluschkat)

Angelika Kutsch och Paul Berf tycker t.o.m. det kan vara okej att själv hitta på ett efternamn:

Det förekommer att jag själv ger någon ”Johan” ett efternamn så att det går att tilltala honom. (Angelika Kutsch)

Paul Berf hänvisade till att det även är möjligt att be författaren om ett efternamn:

Att hitta på ett efternamn kan vara nödvändigt om figurerna har ett väldigt distanserat förhållande. Jag vet att en kollega till mig har skrivit till författaren någon gång eftersom hon behövde ett efternamn till någon figur och ville inte hitta på det själv. (Paul Berf)

Verena Reichel och Wolfgang Butt däremot sa att de aldrig hittar på efternamn utan översätter namnen precis som de står i originalet. Inte heller de andra tre ändrar alltid förnamn till efternamn. Därmed säger personer ofta *Sie* och samtidigt förnamn. Jag diskuterade med översättarna om detta är en rimlig kombination på tyska. Flera av de tyckte att det är lite ovanligt, men inte helt omöjligt på tyska, t.ex. Paul Berf:

Det förekommer i mina översättningar att personer tilltals med förnamn och *Sie*, det blir lite som på gymnasiet. Det är en ovanlig kombination, men det är svårt att översätta annat, då skulle jag behöva hitta på ett efternamn. (Paul Berf)

Även Stefan Pluschkat gav exemplet att det förekommer i tyska skolor att lärare tilltalar äldre elever med *Sie*, men förnamn. Han tycker att den kombinationen i vissa situationer t.o.m. passar bra:

Jag tror att i vissa situationer förekommer den kombinationen i Tyskland, att skapa distans genom att säga *Sie*, men samtidigt använda förnamnet, som skapar då en lite konstig förtrolighet, lite överlägsen, så var det ju ofta i skolan. Jag hade ett ställe i en översättning där en äldre lite chauvinistisk herre pratade med en ung kvinna och förklarade världen för henne, då tyckte jag det passade väldigt bra med *Sie* och förnamn. (Stefan Pluschkat)

Verena Reichel tycker inte heller att den kombinationen är så konstig:

Så ovanligt är det ju inte, det finns många situationer där man står varandra och säger förnamnet. Jag tycker i alla fall inte att det är så ovanligt att man rycker till. (Verena Reichel)

Wolfgang Butt tycker däremot att det faktiskt är konstigt med *Sie* och förnamn:

Det har jag ibland funderat över, men aldrig hittat någon lösning. Jag använder alltså inte hela det tyska tilltalssystemet. Jag skriver *Sie* men låter förnamnet stå kvar. Jag har undrat om ingen har märkt det än att det egentligen är ologiskt. (Wolfgang Butt)

Han tror dock också att den kombinationen kan förekomma i Tyskland i vissa situationer, t.ex. om en chef tilltalar en anställd.

Sammanfattningsvis var översättarna oeniga huruvida förnamn ska stå kvar eller ändras till *Herr* eller *Frau* och efternamn. Två har alltid kvar förnamn medan tre i vissa fall ändrar det till efternamn, om de tycker förnamnet inte skulle passa alls i den situationen på tyska. Alla tycker att kombinationen *Sie* och förnamn inte är helt orimligt; det används i tyskan t.ex. från lärare till nästan vuxna elever och från chefer till anställda.

9.2.5 Personbeteckningar

Om en persons kön inte definieras i den svenska texten eftersom det bara står en könsneutral personbeteckning är översättaren tvungen att välja en manlig eller kvinnlig form på tyska. Det verkade dock inte vara ett översättningsproblem som någon av översättarna som jag intervjuade hade funderat mycket på. De flesta svarade först att det gäller att hitta ett ställe där könet förtydligas, så sa t.ex. Verena Reichel:

Förr eller senare får man ju veta om det är en man eller kvinna, det visar sig under berättelsens gång. (Verena Reichel)

Angelika Kutsch svarade liknande:

Oftast kan man lista ut vilket kön en person har. Det förekommer väldigt sällan att en beteckning dyker upp bara en gång och sedan aldrig igen, men om det är så, då spelar det nästan ingen roll om det är en han eller hon. Jag väntar tills det kommer någon beskrivning av personens rörelser eller en dialog, och då vet man väldigt snabbt om det nu är en han eller hon. (Angelika Kutsch)

Även Wolfgang Butt beskrev letandet i texten:

Det har hänt flera gånger, jag känner till problemet väl. Jag försöker lista ut vilket kön det är. Om jag tycker det framgår ur texten att det är en kvinnlig lärare då skulle jag också skriva det. Men jag har haft det flera gånger att jag har letat och undrat hur jag ska välja, man vill ju inte skriva "Lehrer und Lehrerinnen" som det brukar göras i tyska medier. Jag försöker få klarhet och bestämmer inte efter eget godtycke. (Wolfgang Butt)

Om det verkligen är en person som nämns bara en enda gång och denne inte spelar någon vidare roll i berättelsen tycker de flesta översättare som jag intervjuade att de skulle bestämma efter sin egen känsla, bl.a. Verena Reichel:

Det gör jag efter min känsla, där har jag ingen särskild strategi. Men det är mer en randfråga, det spelar inte stor roll. (Verena Reichel)

Också Wolfgang Butt höll med att könet ibland kan vara oklart och tror att han väljer efter sannolikheten vilket kön det är:

Alltså där är jag nog lite inkonsekvent, i sådana fall skulle jag ändå efter eget godtycke fundera över hur sannolikheten ser ut, vilket kön det skulle kunna vara. Om det är en försäljare skulle jag fråga mig vem som säljer vad. Om det är en bilförsäljare brukar man inte föreställa sig en kvinnlig försäljare, utan en manlig. Och om man köper datorer tror jag att de flesta människor också tänker på en manlig försäljare. Men det finns andra varor där man automatiskt föreställer sig en kvinnlig försäljare. (Wolfgang Butt)

Även Paul Berf tycker att det helt enkelt gäller att bestämma sig:

Om det verkligen aldrig framgår om det är en man eller kvinna kan man egentligen bara bestämma själv. Om det är en lärare väljer jag nog en kvinna om det är lågstadiet, eftersom lågstadielärare i Tyskland oftast är kvinnor. Gäller det gymnasiet är det svårare. Om det handlar om en läkare är det också svårt, då är det verkligen 50–50 om det är en kvinna eller man. Men som sagt förekommer det inte så ofta oklara personbeteckningar, och de få gånger gör jag det helt enkelt efter magkänsla. Kanske efter hur någon framstår i en dialog eller vad jag får för bild i mitt huvud. Om det skulle vara viktigt skulle personen ju presenteras närmare och då skulle man förr eller senare få ett ”han” eller ”hon”. Eller så frågar man författaren, oftast gör jag under översättningsarbetet en lista med frågor som jag sedan ger till författaren. (Paul Berf)

Stefan Pluschkat var den ende som direkt svarade att han brukar fråga författaren om könet är oklart:

I sådana fall frågar jag författaren. När jag översätter markerar jag alla otydligheter, till exempel om det kommer in en sjuksköterska och man inte vet om det är en man eller en kvinna. Det kan vara så att författarna inte tycker det är viktigt och då får man helt enkelt bestämma själv, eller man får ett svar att det i dennes ögon är en kvinna eller en man. Det går givetvis inte om författaren är död, då måste man bestämma själv ändå. Men det tycker jag att man får också, framför allt om personen bara dyker upp en gång och inte spelar någon mer roll. Eller man hittar en formulering där det även på tyska förblir öppet vilket kön det är. (Stefan Pluschkat)

Frågan om oklart kön vid personbeteckningar tycker de flesta är oviktigt eftersom det förekommer väldigt sällan och då bara om en person inte spelar roll för berättelsen. De flesta sa att de i sådana fall väljer efter magkänsla eller sannolikheten vilket kön det är, och några sa att de skulle fråga författaren. Min textundersökning har visat att de fall av ospecifika personbeteckningar som fanns nästan alla översätts till manliga beteckningar på tyska, förutom om det handlar om stereotypa kvinnliga yrken. Det går dock att försvara dessa val med att de svenska beteckningarna kanske formellt är neutrala, men uppfattas inte som helt neutrala heller, utan väcker hos de flesta människor en bild som oftast är stereotyp. Om författaren inte själv bryter med stereotypen genom att uttrycka i texten på något sätt att det t.ex. handlar om en kvinnlig bilförsäljare, då kan det vara rimligt som översättare att inte heller ta sig friheten att efter eget godtycke översätta mot den bild som de flesta nog får av ordet bilförsäljare. Å andra sidan reproducerar det stereotypa könsroller.

9.2.6 Svårighetsgrad och förlagets påverkan

Jag ville även veta om översättarna brukar fundera länge över de aspekter jag undersökte, eller om det är val som fattas automatiskt och på rutin. Angelika Kutsch sa att hon generellt översätter efter magkänsla. Verena Reichel svarade att hon funderar på nytt vid varje författare:

Om det är samma författare har man ju bestämt sig hur man hanterar dessa aspekter. Om det är en ny författare måste man fundera kring det på nytt. (Verena Reichel)

Wolfgang Butt som precis som Verena Reichel har översatt väldigt länge tycker att det brukar gå ganska automatiskt, men inte alltid:

Om man har nått en viss punkt går allting ganska automatiskt. Men små problem dyker alltid upp, och då kan det absolut vara så att man sitter i en timme och ruvar över en enda rad, vissa saker låter sig inte lösas med rutin. (Wolfgang Butt)

Generellt uppfattar översättarna varken val kring tilltal, namn eller personbeteckningar som stora ingrepp i texten, utan som en självklar del i översättningsarbetet. Ändå skulle några i vissa fall fråga författaren kring dessa aspekter, t.ex. för att få ett efternamn eller kunna definiera en persons kön.

I alla intervjuerna med tyska översättare är det tydligt att de tyska förlagen är inblandade i hur vissa översättningsproblem löses och hur mycket av det främmande som får stå kvar i texten. Flera översättare anmärkte att det ofta verkar glömmas bort i översättningsvetenskapen att det inte är enbart översättaren som bestämmer. Överlag verkar de tyska förlagen föredra att kulturspecifika aspekter förklaras istället för att bara stå kvar på svenska. Detta gäller också tilltalsformer som ska anpassas till det tyska tilltalsbruket.

9.3 Resultat av intervjuerna med svenska översättare

Jag presenterar resultaten av intervjuerna med de svenska översättarna på samma vis som med de tyska översättarna ovan. Båda grupperna fick frågor om samma ämnen, men jag presenterar dem separat för att kunna visa de olika resonemangen.

9.3.1 Att översätta från tyska till svenska

Även intervjuerna med de svenska översättarna började jag med en öppen fråga om vad som utmärker att översätta just från tyska till svenska. De flesta tycker att språken ligger väldigt nära varandra och att just det kan göra det svårt, så sa t.ex. Christine Bredenkamp:

En fördel för översättningen kan vara att vi ligger hyfsat nära varandra i sätt att uttrycka sig, att vi ingår i samma språkfamilj. Men fördelen kan bli till nackdel om man känner sig för hemma i språket, för då kan tyskan färga av sig för mycket på svenskan och man måste distansera sig lite extra för att höra ordentligt. (Christine Bredenkamp)

Nina Katarina Karlsson tycker liknande:

Språken är ju lika. Jag har en kompis som översätter från turkiska till svenska, och det är ju mycket svårare och tar mer tid, man måste helt bygga om språket tills det blir bra. Svenska och tyska ligger ju ofta relativt nära, det svåra är då att språken smittar varandra. De är så pass lika att man ibland är osäker om det är tyska eller svenska. (Nina Katarina Karlsson)

Karin Nyman hänvisade till att man kan bli förledd av den liknande ordföljden. Aimée Delblanc påpekade vissa skillnader i ordval och exakthet, att t.ex. orden ”och” och ”men” ofta används tvärtom på svenska och tyska, att tyskan och svenskan uttrycker rörelsemönster på olika sätt, och att tyska ofta har mycket exakta tidsangivelser, ibland ända ner till sekunder där man på svenska kanske snarare säger ”en stund”. Hon sa dessutom att det gäller att återge författarens individuella stil. Ingen av översättarna nämnde kulturspecifika aspekter vid den här första öppna frågan. De tycker att språken är nära varandra och att det därför är svårt att lösgöra sig från källtexten, men att detta är nödvändig eftersom det finns skillnader i bland annat meningsbyggnad, ordval och stil.

9.3.2 Kulturspecifika aspekter

Alla fem svenska översättare sa att de helst översätter kulturspecifika aspekter så källtextnära som det går, men är samtidigt pragmatiska i att ändra och förklara om de anser det nödvändig. Så sa t.ex. Kerstin Dreborg:

Man måste göra någon sorts textanalys, även om den inte är jätteavancerad, men för att försöka se varför källtexten ser ut som den gör. Man måste fråga sig: om jag skriver såhär, har jag gått ifrån själva intentionen, själva det som är källtexten? Om det finns en mening med att källtexten ser ut på ett visst sätt, då ska man ju vara nära. Men jag tror inte det är bra att vara källtextnära bara för att. Det viktigaste är ju att få en bra måltext. (Kerstin Dreborg)

Också Aimée Delblanc sa att hon absolut vill vara så nära källtexten som möjligt, men att hon inte behåller saker om det är obegripligt:

Det som är viktigt är ju att knåda texten och ändå ligga så nära originalet som möjligt. Nu till exempel översätter jag romanen *Blutsbrüder* där jag behåller alla tyska krognamn och gatunamn, eftersom boken också är ett slags Berlinkarta. Jag har också översatt Elfriede Jelinek och då säger en del: Gud, är inte hon svår? Det är klart att hon är svår, men hon har en sådan otrolig medvetenhet om hur hon skriver och vad hon skriver, och det är så rytmiskt och så musikaliskt. Och jag tror att om jag gör precis som hon så blir det bra, för hennes text har en sådan auktoritet. Det är en nåd att stilla bedja om att en text har en sådan auktoritet, för då kan man med förtroende följa texten. (Aimée Delblanc)

Även Karin Nyman vill vara så nära källtexten som det går och framhävde hur berikande det är att behålla kulturspecifika aspekter:

Jag vill helst återge det som det är. Det framgår ju alltid, även för unga läsare, att det handlar om ett annat land och det är inte alls tråkigt att det är annorlunda. När jag översatte Christine Nöstlingers ungdomsböcker var det till exempel nytt och oväntat för mig att tonåringarna gick hem från skolan vid ett-två-tiden och fick en ordentlig måltid hemma av sin mamma, och skolan var slut. Men man kunde ju verkligen inte ändra på det i en översättning. Tvärtom var det ett plus att få in den här lite andra kulturen, eftersom allt annat var så likt mellan storstadsbarnen i Wien som Nöstlinger beskrev och tonåringarna i Stockholm. Litteratur ska ju ge kultur. Jag tycker verkligen inte att man ska göra som man gjorde i Sverige med Enid Blyton under en period, att allt byttes ut mot svenska, så det var köttbullar och sådant, det är ju väldigt tråkigt. Det är en dumhet, tycker jag. (Karin Nyman)

Nina Katarina Karlsson gav några exempel där hon skulle ha kvar eller ta bort en aspekt:

Det är ju alltid väldigt olika från fall till fall och vad det är för typ av text. Jag såg en pjäs av Robert Schimmelpfennig där det var ”Sankt Martins dag”, och de pratade ganska långt innan jag fattade vad det var eftersom vi inte firar det här. Men jag hade gjort likadant, att översätta rakt av som det står. Det är ju ett sätt att få lokalkolorit, att få en att känna att det är en tysk text från början. Då måste man som läsare anstränga sig lite för att fatta vad det är. Men ibland får man ju lägga in en li-

ten grej. Tidningar brukar man ju inte översätta, det framgår ju ofta att det är en tidning ändå, men en gång hade jag en tidning som hette "Gegen den Strom" [mot strömmen], inget mer, och det är ganska svårt att förstå att det är ett tidskriftsnamn. Jag försöker undvika det, men ibland lägger jag till en förklaring, så att det inte blir helt obegripligt. (Nina Katarina Karlsson)

Även Christine Bredenkamp bestämmer från fall till fall. Hon betonade att det är viktigt att ha kvar även okända kulturspecifika element:

Det är ju det som är hela tjusningen med att läsa litteratur från hela världen, att min egen värld och förståelse vidgas! Att jag får en inblick i andra kulturer och traditioner. Annars försvinner ju en del av hela vitsen. En läsare får aldrig underskattas, läsaren är nyfiken och intresserad och inser att vi befinner oss i ett annat land med andra seder och bruk. En läsare välkomnar främmande element. Ibland övertar man det kulturspecifika direkt, så att en "Currywurst" blir en "currykorv", men dialektala ord som "Schrippe" måste inte bli mer specifikt än en "fralla" på svenska. Ibland måste man skriva om eller skriva till och då försöker jag göra det så smidigt och kort som möjligt. Ibland är det okej att ta bort små detaljer som bara skulle vara störande, utan att man för den skull tar bort det viktiga. Skolsystemet är ju annorlunda och man kan då tala om årskurser eller överföra till låg-, mellan-, högstadium och gymnasium, det är okej tycker jag. Förklarar gör jag sällan, det handlar i så fall om några få tillagda ord. Jag har inställningen att man inte heller förstår och begriper allt när man läser en bok på sitt modersmål, nya och okända företeelser för läsaren förekommer alltid, oavsett språk och land. Det är bara att kolla upp eller memorera eller fatta. (Christine Bredenkamp)

Kerstin Dreborg hänvisade till att det är speciellt med att översätta barnböcker:

Man måste tänka på att det är barn som ska läsa det, det får inte vara för komplicerat. Källtexterna är ju ofta inte komplicerade i sig, men man måste tänka på att barnen ska förstå den här kulturella kontexten. Man ska föra över en kultur och samhälle så att det blir begripligt för de svenska barnen, det tycker jag nästan är det som är svårast. (Kerstin Dreborg)

Även Christine Bredenkamp berättade om en barnboksöversättning:

Generellt sett vill man fortsätta vara i det land där den tyskspråkiga boken utspelar sig. Det är viktigt att landet och språket framgår, det går inte att placera en roman i Sverige bara för att. Då är mer förlorat än vunnet. I barnboken jag nyligen översatte var det däremot inget som talade för att det är just Tyskland vi befinner oss i, så där bytte jag några namn efter samråd med förlaget, Bärbel blev Bettan, Uwe blev Olle, och euro blev kronor. (Christine Bredenkamp)

På frågan hur mycket kunskap de svenska läsarna har om Tyskland och tysk kultur var översättarna överlag eniga om att svenskarna vet relativt lite. Nina Katarina Karlsson sa:

Jag tänker att de faktiskt har förvånansvärt lite kunskap om tysk kultur, med tanke på att länderna ligger så nära varandra. De flesta har nog mer kunskap om Italien eller Frankrike för att det anses vara härliga, exotiska turistmål. Jag tror att många har en ganska dålig uppfattning om Tyskland. Man tänker på autobahn genom Tyskland till semesterorten, man vet ganska mycket om andra världskriget och Adolf Hitler, och man tänker på tyska bilar, tysk industri, och att de har bra ingenjörer. Men inte så mycket mer. Det går också nästan aldrig några tyska filmer eller något tyskt på tv. Ganska många har nog en förutfattad mening om att det är tråkigt. Bortsett från den här delen av litteraturen som väldigt många män läser, historiska fackböcker om bland annat andra världskriget är ju väldigt populärt. Och de som vet mycket om teater vet ju att världens bästa teater spelas i Berlin. Men vanligt folk tycker nog det är väldigt svårt och konstigt. Många reser till Berlin nuförtiden, men det är ju väldigt annorlunda än stora andra delar av Tyskland. Så jag tror att generellt har man nog ganska dålig inblick i tysk kultur. Men när jag översätter brukar jag inte ta så jättemycket hänsyn till det utan tänker då får de kolla upp. Det gör jag själv om jag läser något, om det är intressant för en då kollar man. (Nina Katarina Karlsson)

Även Aimée Delblanc tycker att svenskarnas bild av Tyskland är ganska bristfällig:

Det är sorgligt att se att den närhet mellan Tyskland och Sverige som funnits i alla århundraden plötsligt inte skulle betyda någonting efter kriget. Sverige vände kappan efter vinden och vände sitt

intresse mot de segrande makterna, framför allt mot Amerika. Och i stället för att sopa framför egen dörr, bearbeta Sveriges egen roll under kriget trodde man sig vara skuldfrri och vände sig bort från det tyska. (Aimée Delblanc)

Hon tror att ryktet om tysk litteratur som svår finns, men att det håller på att förändras och att intresset börjar öka:

Lite generaliserande kan man se på skolresultaten och den intellektuella debatten att bildning har en mycket högre rang i Tyskland, medan det finns jättemycket populärkultur i Sverige. Och då finns det också en rädsla för det som skulle kunna tänkas vara för svårt. Dessutom kan ju ingen tyska längre. Men jag tror det håller på att ändras en hel del ändå. Många yngre läsare verkar tycka det är väldigt spännande med tysk litteratur och flera mindre förlag ger ut tysk litteratur. Tysk teater spelas och på tv har man visat Ferdinand von Schirachs pjäser och en hel del tysk film. Och man ska inte underskatta vad det betyder att folk har upptäckt Berlin, även om många åker dit och pratar engelska. (Aimée Delblanc)

Hon sa precis som Nina Katarina Karlsson att det inte har någon direkt påverkan på hennes översättningar att tysk litteratur uppfattas som svår, och Christine Bredenkamp svarade likadant:

Just för översättningsstrategin vet jag inte om det spelar någon roll att kunskapen om tysk kultur inte är stor. Det man lär sig, det lär man sig, det man är intresserad av, det tar man reda på mer om. Oavsett land och kultur. Fast det vore trevligt om Tyskland kunde bli av med tråkstämpeln som många svenskar sätter dit. Inställningen till Tyskland och tyskarna är ju lite speciell, därför välkomnar jag mer tyskspråkig litteratur i Sverige, vilket också skett på senare år, med yngre författare som svensken har lättare att ta till sig. (Christine Bredenkamp)

Karin Nyman hänvisade till att bilden av tysk litteratur som svår aldrig gällde barnböcker, utan att de tyska barnböckerna lästes väldigt mycket i Sverige. En anmärkning om barnböcker och kulturspecifika aspekter gjorde också Nina Katarina Karlsson, som berättade att det idag kan ändras små saker i översättningen utifrån genusperspektivet:

Jag översatte två bilderböcker om ”kaptan Sharky” som handlar om ett barn som är sjörövarkapten och ger sig ut på olika äventyr. I Tyskland ger förlaget ut de här böckerna till pojkar och böcker om ”prinsessan Lillifee” till flickor. Men jag tycker att piratböcker inte är bara för pojkar utan det kan även flickor läsa. Alla karaktärer i boken är djur, en apa, en papegoja, en sköldpadda och så vidare, men alla hade pojknamn. Det tyckte jag är så himla fånigt och så osvenskt, så jag bestämde faktiskt tillsammans med förlaget att ändra det till könsneutrala namn på alla djuren. Vi ville göra boken lite mer tillgänglig även för flickor. Jag tycker man kan göra sådana här anpassningar i barnböcker. En kollega hade en barnbok där det var väldigt tydligt att mamman var hemmafru, med ”mamma bakar” och ”mamma lagar mat” och så, och då ändrade hon ibland till ”föräldrarna” när det gick, för att göra det lite mer neutralt. Det är ett slags politisk och ideologisk agenda. Men det är också en marknadsanpassning eftersom jag tror att väldigt många svenskar skulle tycka att oj, vilken omodern bok. (Nina Katarina Karlsson)

Intervjuerna med de svenska översättarna visar att de generellt gärna har kvar kulturspecifika element, men samtidigt är pragmatiska och argumenterar för att lägga till små förklarande ord eller att helt byta ut något om det inte spelar någon roll för berättelsen och är helt obegripligt och krångligt att förklara. Alla tycker att svenskarna har lite kunskap om Tyskland och en ganska dålig bild, att de först och främst tänker på andra världskriget, autobahn, bilar och industri och att det tyska är tråkigt. Ingen av översättarna tar dock hänsyn till det i det konkreta översättningsarbetet utan de tycker att främmande aspekter berikar texten. Några ser också att Tysklandsbilden börjar förändras, bland annat genom att Berlin är väldigt populärt särskilt bland unga svenskar. De påpekade dessutom att kulturspecifika aspekter hanteras annorlunda i barnboksöversättning, eftersom barn är en speciell målgrupp som ska förstå texten. Dessutom behövs det idag ibland

ändringar utifrån genusperspektivet eftersom Sverige har en livligare jämställdhetsdebatt och inte godkänner extremt könsstereotypa barnböcker.

9.3.3 Tilltal

Undersökningen av tilltalsformer i mitt textmaterial visade att det är väldigt vanligt att översätta det tyska *Sie* till *ni* och därmed behålla den tyska distinktionen av tilltalspronomen, även om det inte stämmer överens med tilltalsbruket i Sverige idag. Till skillnad från översättningarna till tyska är de svenska översättningarna därmed mycket mer källtextnära vad gäller tilltalsformer. Också de flesta av översättarna som jag intervjuade sa att de brukar översätta *Sie* till *ni*, men inte alltid eller varje gång. Karin Nyman berättade hur hon brukar resonera:

Det är olika beroende på sammanhang och personer. Det är trevligt om man kan behålla *Sie* på många ställen. Men det finns lägen där det verkligen blir fullkomligt onaturligt i en dialog på svenska. Till exempel ett samtal mellan studenter i tjugo-årsåldern som inte känner varandra, det skulle inte fungera att de säger *ni* till varandra i en text som utspelas idag. Är det nödvändigt att ändra tilltalet för att man ska känna igen situationen, då får man göra det. (Karin Nyman)

Aimée Delblanc förespråkar också att ha det tyska tilltalet kvar:

Jag tycker att man i möjligaste mån ska behålla *ni* i de fall där det inte blir för konstigt. Det beror på stilvärdet i boken som ska översättas. Ett *ni* kan sticka i ögonen på svenska. Men jag tycker att man översätter ju också ett lands kultur och bör då överföra hela det landets kultur. (Aimée Delblanc)

Hon hänvisade till att det annars inte fungerar att ha kvar ställen där tilltal tas upp explicit på tyska:

Jätteknepig är det ju alltid om de säger ”Ska vi lägga bort titlarna?”. Då kan man ju inte ha duat folk först, utan då måste man bibehålla *ni* och säga: Det är en tysk specialitet, en kulturspecifik tysk företeelse. (Aimée Delblanc)

Christine Bredenkamp tycker också att *Sie* oftast borde översättas med *ni*:

I första hand blir *Sie* till *ni*. Det är den tyska nyansen som jag anser måste finnas med, annars låtsas man något som inte är. *Ni*-tilltal ger den tyska smaken, och den är viktig. Precis som i många andra språk där man också niar. Det är Sverige som är undantaget här, inte tvärtom. Det kan låta styligt på svenska om relationen personerna emellan känns nära, men: tyskarna niar varandra, inget mer med det. Att översätta *Sie* till *du* blir fel i de flesta fallen. Ibland går det att undvika genom att bara använda efternamnet eller genom att fråga ”Kaffe?” istället för ”Önskar ni en kopp kaffe?” vilket absolut ingen i Sverige skulle fråga, hur formell situationen än är. Jag kan också tänka mig att man ibland får tillåta sig ett *du* fast det är *Sie*, om relationen personerna emellan tillåter det, om det är på gränsen. (Christine Bredenkamp)

Nina Katarina Karlsson jämförde tilltalet i skönlitteratur och i teaterpjäser som hon har översatt:

Det beror helt på boken, men jag tror att jag ganska ofta låter *ni* stå kvar. Då behåller jag lite den tyska karaktären, att såhär säger man i Tyskland, det är lite annorlunda. I en teaterpjäs däremot tog jag bort ganska mycket *ni* och valde *du* istället. Teaterpjäser brukar man anpassa lite mer. Dialog går ju alltid lite längre från originalet än annan text, och pjäser har en annan typ av upphovsrätt, man får ändra mer. Och i den pjäsen tog jag bort *ni* nästan hela tiden och skrev *du*, men den utspelade sig inte heller i Tyskland utan var helt orealistisk. Så det beror helt på typ av bok. Jag skulle definitivt behålla att till exempel barnen säger *ni* till sin lärare och tilltalar henne med *Frau* och efternamn för att visa att det är lite andra förhållanden i Tyskland. (Nina Katarina Karlsson)

Bara Kerstin Dreborg som än så länge enbart översatt barnböcker använder alltid *du* på svenska:

När man översätter ska man ju föra över den betydelsen som den tyska texten har. Så jag översätter att det blir *du* på svenska, för vi säger *du*. Det är helt självklart för mig för på tyska är det helt naturligt att säga *Sie*, och i samma situation i Sverige så säger man *du*. Det blir jättekonstigt annars eftersom svenska inte har den här skillnaden. (Kerstin Dreborg)

I stort sett verkar det dock vara konsensus i Sverige idag att översätta tilltalsformerna källtexttroget. Aimée Delblanc höll med:

Man brukar säga att det går mode i hur man översätter, i den här eviga frågan att ta texten till läsaren eller läsaren till texten. Jag kan iaktta att man är väldigt mycket mera trogen ursprungstexten idag än vad man kanske var på 50/60-talen. Det kan säkert ha med den ökade globaliseringen att göra, att man vill behålla det lokala och speciella, men samtidigt är mera öppen för att ta in det främmande. Och då tycker jag att det här *Sie*-tilltalet kan räknas in här, att man kan säga: Så är det Tyskland, så gör man i Tyskland. (Aimée Delblanc)

En fråga som kom upp i min undersökning var huruvida *ni* låter konstigt och stötande på svenska eller skapar en fel konnotation eftersom det aldrig har använts på samma sätt som i Tyskland, utan hade närmast en nedlåtande karaktär. Detta tycker dock ingen av översättarna är ett större problem. Aimée Delblanc påpekade att svenskarna ändå känner till *ni*-tilltalet:

Många andra språk som franska, spanska, italienska har ju en hövlighetsform. Och det finns ju ett artighets-*ni* idag i Sverige också. Många unga personer som arbetar i serviceyrken niar äldre personer till exempel. Om man har varit med sedan 1970-talet och du-reformen då vill man inte bli niad eftersom man vet att man inte niade jämbördigt utan alltid neråt. Men jag förstår den artighetsformen idag, fast det kunde upplevas nästan som en backlash när det kom på 80/90-talet. (Aimée Delblanc)

Hon tycker ändå att *ni* är den enda lösningen för att översätta källtexttroget:

Det är en skillnad om det är äldre eller nyare böcker. Översätter jag en text av Goethe och det står *Sie* så måste jag markera det. Men det finns ju inget annat ord än *ni* på svenska, så jag måste använda det. Det enda som fanns tidigare annars var ju att använda titel, och det blir ju alldeles för klumpigt. (Aimée Delblanc)

Karin Nyman som föddes 1934, långt innan du-reformen, minns också det gamla tilltalet:

Tilltalet innan du-reformen var ju helt förfärligt. För barn var det nästan omöjligt att tala med vuxna för det fanns nästan inget som man kunde säga, förutom *tant* och *farbror*. Det fungerade men det var ju ingen bra lösning. (Karin Nyman)

Hon tycker dock inte att *ni* generellt är nedlåtande:

Ni anses ju vara nedlåtande. Och det var nog det för de som var noga med sina titlar, som ville bli tilltalade med sina titlar, de tyckte inte om att bara få heta *ni*. Vanliga människor tyckte nog det gick bra att heta *ni*. Men idag är det ju så att en del gamla människor blir illa berörda av att inte få bli kallade för *du* för det har vi verkligen tyckt var så bra. Jag tycker det låter väldigt konstigt att bli tilltalad med *ni*, för det har jag ju inte gjort någonsin under mitt liv förrän nu. När jag var barn sa ingen *ni* till mig självklart, och när man var ung och studerade så sa man också *du* och sen kom du-reformen. Jag tycker det är naturligast att säga *du*. Men nu blir vi tilltalade med *ni* av ren vördnad. Men nedlåtande är det väl inte, unga människor idag vill ju absolut inte låta nedlåtande utan tycker att de är särskilt vänliga och förekommande. (Karin Nyman)

Nina Katarina Karlsson tycker också illa om det nya niandet i Sverige:

Jag är ju född 1969 och har aldrig varit med om annat än att säga *du* till alla. Nu kommer det en ny trend att man börjar säga *ni* lite mer, till exempel på restauranger. Och jag blir förbannad, jag tycker det är jävligt otrevligt. (Nina Katarina Karlsson)

Hon tycker ändå att det fungerar i översättningar:

Det är ju inget konstigt så att folk inte begriper det eller ryggar tillbaka. Utan såpass vanligt är det ändå, läser man gamla böcker så säger de ju *ni*, i Selma Lagerlöf eller August Strindberg. Det är inte jättekonstigt att säga det. (Nina Katarina Karlsson)

Vad gäller tilltalsformerna översätter de flesta det tyska *Sie* med *ni*, precis som min textundersökning visade. Några sa dock att de ibland ersätter ett *Sie* med ett *du* där det skulle bli alltför konstigt på svenska. Bara en person sa i intervjun att hon översätter alltid till *du* med motivationen att ett *ni* låter konstigt på svenska. På tyska är det ju inte konstigt med *Sie*, ett *ni* har alltså en annan effekt på svenska. Denna översättare översätter än så länge bara barn- och ungdomsböcker där det ofta förekommer mindre *Sie*-tilltal i tyska original.

Alla översättare är eniga om att det nya niandet i vardagen i Sverige är konstigt, men de flesta tycker att *ni* fungerar i översättningar ändå därför att man känner till det som artighetsform i andra språk eller i gamla svenska böcker och blir inte förvånande när man läser det. Därför går det att använda med målet att ha det tyska kvar i texten. Översättarna tycker inte heller att *ni* uppfattas som nedlåtande, även om det historiskt sett haft den konnotationen i Sverige.

9.3.4 Namn

Med tanke på att de flesta svenska översättningar behåller *ni*-tilltalet förvånar det inte att de även oftast behåller tilltalet med *herr* eller *fru* och efternamn. Christine Bredenkamp kommenterade:

Herr och *Frau* blir *herr* och *fru*, återigen för att behålla det tyska. Att tyskans och svenskans *Herr/herr* och *Frau/fru* är så lika varandra gör nog att man låter bli att skriva *Herr* och *Frau*, men ser man på spanska, portugisiska, franska eller engelska så behåller man oftast *mr, mrs, señor, señora, senbor, senbora, monsieur, mademoiselle*, och där är det sällan någon, varken läsare eller förlag, som har några invändningar. Jag har hittills aldrig hittat på ett förnamn. Det är möjligt att jag kan ha skrivit ett känt förnamn i ett berättande avsnitt istället för *herr* eller *fru*, eller enbart efternamn utan titel. (Christine Bredenkamp)

Andra sa att de gör olika i olika översättningar, t.ex. Aimée Delblanc:

Vi behåller nog inte generellt *herr* och *fru*. Det är i så fall bara om stilen absolut kräver det, i äldre texter till exempel. Och tilltalsformerna beror på i vilket sammanhang personerna uppträder. (Aimée Delblanc)

Också Karin Nyman sa att hon gör på olika sätt:

Ibland kan man ju bara hoppa över det, om det känns väldigt tydligt att det där inte skulle personen i boken sagt i ett svenskt sammanhang. Men annars är det trevligt att ha kvar det lite här och där. Man ska ju inte undvika någonting bara för att det skulle kunna förvåna någon läsare. (Karin Nyman)

Kerstin Dreborg, som ju i sina barnboksöversättningar alltid använder *du*, sa att hon ändå ibland behåller efternamnen, men att hon hade ett fall där förlaget var emot det:

Det var en barnbok för 11–12-åringar där det förekom en granne som hette ”Herr Graumann”. Jag översatte det till ”herr Gråman” men förlaget sa att det inte kan stå så i en barnbok, det måste stå hans förnamn. Då fick jag hitta på ett förnamn helt enkelt, han fick heta Bruno. Det var likadant sedan i nästa bok, då var det lärare som jag fick hitta på förnamn till. Jag tycker det här med *herr* och *fru* skulle man kanske kunna behålla, men jag förstår också hur förlaget tänkte. (Kerstin Dreborg)

Sammanfattningsvis sa de flesta att de oftast har kvar *herr/fru* och efternamn för att bevara det tyska i texten.

9.3.5 Personbeteckningar

I tyskan uttrycker varje personbeteckning vilket kön personen har. Kvinnor tilltalas och betecknas alltid med ord med kvinnliga suffix. I översättningen till svenska kan den informationen falla bort om man använder de idag i Sverige vanliga könsneutrala beteckningarna och om den personen inte nämns med namn eller pronomen. De flesta översättare sa att de vill ha kvar informationen vilket kön det handlar om. För Aimée Delblanc handlar det om källtextnära översättning:

Jag tror att det är viktigt helt enkelt för att vara trogen originalet. Det måste ju ha någon betydelse i originalet om det är sagt att det är en kvinna. Handlar det om kvinnor då måste det ju framgå att det är en kvinnlig läkare eller en kvinnlig fotograf eller en kvinnlig lärare. Jag tycker det är synd om det försvinner, för det spelar ju roll om det är en man eller en kvinna. Att skriva ”kvinnlig läkare” tycker jag är gångbart eftersom det ju finns på svenska. Men man kan inte säga ”professorska” därför att det socialt sett bara är frun till professorn. Men ”kvinnlig professor” går bra. Epitet ”kvinnlig” funkar i de flesta fall. Jag tycker det ska framgå, inte bara för att det är något slags feministisk ståndpunkt utan därför att det har med bokens innehåll att göra och det vill jag inte förändra. (Aimée Delblanc)

Karin Nyman använder gärna beteckningar med feminint suffix, precis som Christine Bredenkamp:

Jag har en förkärlek för de gamla svenska kvinnliga formerna och brukar vilja få in dem, men de elimineras ganska ofta av redaktörerna. (Christine Bredenkamp)

Hon använder dock inte alltid kvinnliga beteckningar:

Det är inte alltid att föredra att skriva in ”kvinnlig”, det kan bli otympligt och är oftast onödigt, då det många gånger ändå framgår i texten att det rör sig om en kvinnlig läkare eller något annat. Men visst, lösningar som ”kvinnan i huset bredvid” eller ”grannfrun” har förekommit, och de är naturliga och smidiga. (Christine Bredenkamp)

Nina Katarina Karlsson var den enda person i intervjuerna som hellre neutraliserar beteckningen på svenska och motiverade detta feministiskt:

Vi tycker ju att ni är väldigt gammaldags i Tyskland. Jag på svenska skulle aldrig skriva ”lärarinna”, jag tror många kvinnor som är lärare skulle nog bli förolämpade om de skulle bli kallad ”lärarinna”. Men ofta är det inte så himla viktigt att sätta kön på alla. I enstaka fall kan det vara viktigt, på översättarprogrammet hade vi en text där det förekom en ”galning” som var en kvinna. Men oftast spelar det ingen som helst roll. (Nina Katarina Karlsson)

Vi diskuterade de motsatta argumenten i Sverige och Tyskland; bland många tyska feminister är det konsensus att kvinnor ska synliggöras i språket och att det därför är bra och nödvändig att använda explicit kvinnliga beteckningar. En tanke bakom det är också att en neutral beteckning som ”polis” framkallar hos de flesta en bild av en man, och att det därför spelar roll att visa att det även finns kvinnliga poliser. Nina Katarina Karlsson höll inte med:

Jag tycker också att det spelar roll, men att man just därför inte behöver synliggöra det. Polisen kan vara en man eller kvinna, det vet man inte. Jag har liksom en feministisk princip att jag inte tycker man ska göra så i svenskan. Ibland kan det vara viktigt att skriva till exempel ”kvinnlig polis”. Men ofta försöker jag medvetet ta bort det och bara skriva ”polisen”. Jag tycker det ska vara självklart att det finns både män och kvinnor som är poliser och därför ska det finnas bara ett ord. I Sverige finns det ju också i verkligheten många kvinnliga poliser fast det är ett typiskt manligt yrke, Sverige är ju mycket mer jämställt. Tyskland är lite mer efter på den punkten. Jag tror man bevarar rollerna genom att bevara de här namnskillnaderna. Så jag skriver bara ”läkaren” och så får folk fatta efter en stund att det är en kvinnlig läkare och konfronteras med sin fördom att läkare bara är män. (Nina Katarina Karlsson)

Hon påpekar också att många kvinnliga beteckningar på svenska låter nedlåtande:

Ofta kan det vara väldigt nedlåtande. Till exempel är ”dansös” en förolämpning. Och ”lärarinna” låter väldigt gammaldags och mer för småbarn och inget man är stolt över. ”Skådespelerska” och ”sångerska” kan man nog ha kvar. Men till exempel ”massös” låter som porr. Det finns en rad sådana beteckningar som låter väldigt vulgärt och nedlåtande. (Nina Katarina Karlsson)

De flesta översättare som jag intervjuade vill dock ha kvar informationen om det är en man eller kvinna, återigen för att ha kvar så mycket så möjligt av källtexten. Några använder även de idag i Sverige ovanliga kvinnliga suffixformerna. Bara Nina Katarina Karlsson sa uttryckligen att hon hellre skriver de svenska könsneutrala beteckningarna och argumenterade med att det inte spelar roll vilket kön personen har, och att många kvinnliga beteckningar på svenska låter förlegade och nedlåtande.

9.3.6 Otydliga släktskapsbeteckningar

I svenskan är många släktskapsbeteckningar tydligare än i tyskan, så är en tysk *Oma* antingen *mormor* eller *farmor*. De svenska översättarna sa att det i första hand gäller att hitta ett ställe i boken där det framgår om det är *mormor* eller *farmor*. Om det inte alls framgår tycker några att det är okej att välja själv, andra skulle fråga författaren. Flera hänvisade till att det framför allt gäller att vara konsekvent, t.ex. Aimée Delblanc:

Man får leta sig tillbaka i texten och hitta var det står. Om det inte framgår i texten då väljer man nog bara, då är det en underordnad roll. Det som är knepigt är om det blir inkonsekvent, om personen kommer tillbaka någon gång, och ena gången som moster och andra gången som faster, då funkar det ju inte. (Aimée Delblanc)

Kerstin Dreborg hänvisade till att det blir problematiskt om personerna dyker upp igen i senare böcker:

Det svåra är ju om det är en hel serie och så översätter man bok nummer ett och bestämde sig att det är *farmor* och så visar det sig i bok nummer tre att det var *mormor*. Men man kan ju alltid försöka få tag i det tyska förlaget eller författaren och ställa en sådan fråga, om det verkligen är nummer ett i en serie. (Kerstin Dreborg)

Samma problem minns Karin Nyman:

Jag har ju översatt många Mini-böcker [en barnboksserie av Christine Nöstlinger om en liten flicka som heter Mini]. Den allra första boken om Mini hade översatts av en annan översättare och då förekom det en *Oma* i boken, och i den boken kunde man inte vara säker på om det var en *farmor* eller *mormor* och hon bestämde sig att översätta den till *mormor*. Sen översatte jag andra Mini-böcker där det förekom samma *Oma* och det var helt uppenbart att det var en *farmor*. Men det kunde jag inte göra något åt utan var tvungen att behålla *mormorn*, det blev lite speciellt. (Karin Nyman)

Christine Bredenkamp frågar helst författaren:

Om det är viktigt att veta exakt om det är *mormor* eller *farmor* och författaren lever så frågar jag, oftast frågar jag även om det kanske inte är jätteviktigt. Hittills har jag inte behövt välja själv, författarna har hjälpt mig om det inte framgått. (Christine Bredenkamp)

Nina Katarina Karlsson svarade likadant:

Jag översatte en släktkrönika som är en sann historia, då var det ju viktigt eftersom det var en sann berättelse. I en fiktiv berättelse skulle jag nog också fråga i alla fall om det finns möjlighet. Jag har ändå alltid några frågor till författaren. (Nina Katarina Karlsson)

Hon berättade att hon däremot helt enkelt behåller orden *onkel* och *tant* istället för att översätta till *farbror/morbror* eller *faster/moster*:

Onkel har jag valt att behålla och inte översatt till *farbror* eller *morbror* eftersom jag tycker att det också är ett sätt att behålla det tyska lite. *Onkel* finns som ord på svenska, man använder det inte nuförtiden men jag tror alla förstår vad det är. På 1800-talet sa man *onkel* ibland. Också om man skriver "tant Margot" så tänker man ju att det är en *faster* eller *moster* eller någon släkt. (Nina Katarina Karlsson)

Att välja *mormor/morfar* eller *farmor/farfar* går i de flesta fall genom att hitta informationen vem det handlar om någonstans i texten. Om det inte alls framgår har översättarna olika strategier, antingen att bestämma själv eller att fråga författaren. Att bestämma själv tycker flera är okej om det inte spelar någon roll som helst. Att fråga är nödvändigt om det är en sann historia eller om det är en serie, eftersom det är knepigt om man bestämmer sig för *mormor* och i nästa bok i serien blir det uppenbart att det är *farmor*.

9.3.7 Svårighetsgrad och förlagets påverkan

Ingen av översättarna uppfattar de kulturspecifika aspekterna tilltal, namn och personbeteckningar som några större översättningsproblem, så sa t.ex. Aimée Delblanc:

Det har mycket med hela stilnivån i boken att göra. Att man helt enkelt vill återge bokens stilnivå. Men jag kan säga att jag inte sitter och funderar hur länge som helst på en sådan sak, utan jag skriver som det står. Men jag funderar till exempel om något i min översättning bryter mot stilnivån i boken. Man får inte låta för vardaglig till exempel men inte heller för byråkratisk. (Aimée Delblanc)

Karin Nyman tycker att kulturgrejerna är ett litet, men inget jättestort ingrepp, men att hon ändå behöver fundera kring det på nytt varje gång:

Det går inte riktigt att ha någon rutin med de här sakerna för det är så olika från sammanhang till sammanhang. Men det är klart, man måste bestämma sig, man kan inte gå och fundera över det i dagar som det är med andra svåra översättningsproblem. Det finns ju väldigt mycket större översättningsproblem som handlar om hur man kan återge en fantastiskt mångfacetterad text, en mening som har ett innehåll som gick alldeles utmärkt att ha på originalspråket på det sättet och det finns ingen given motsvarighet. Det tycker jag är väldigt mycket svårare än de här kultursakerna. (Karin Nyman)

Nina Katarina Karlsson sa just om tilltalsbruk:

Jag har inte funderat jättemycket på det. Jag kan inte säga att det är mindre relevant, men det har inte varit något problem. Jag har inte haft någon bok där jag tyckt det var svåra beslut. (Nina Katarina Karlsson)

Intervjuerna visar skillnader i hur mycket de tyska och de svenska förlagen påverkar detaljer i översättningarna. Det som framgår här var att de tyska förlagen verkar i högre grad kräva ändringar och eftersträva målspråksanpassade texter utan störande, främmande element, medan de svenska förlagen verkar låta översättarna bestämma fritt i högre grad och acceptera källtextnära översättningar. Det betyder inte att de svenska översättarna inte har kontakt med förlagen, utan Aimée Delblanc sa:

Det är jätteviktigt att ha en god redaktör därför att redaktören är den första, i positiv bemärkelse kritiska, läsaren. Jag har hört att vissa förlagsredaktörer kan vara diktatoriska med vad de tycker, men man får diskutera sig fram. Jag har inte upplevt något annat än ett mycket respektfullt och konstruktivt samarbete. (Aimée Delblanc)

Också Kerstin Dreborg sa att det är viktigt att ha bra kontakt med förlaget. Christine Bredekamp sa att de svenska förlagen inte brukar lägga sig i när det gäller att ha kvar kulturspecifika element, utan att det är mer stilnivån hon får synpunkter på:

Svenska förlag lägger sig möjligen i mer vad gäller språket. De vill helst ha det ”lätt och ledigt” vilket ibland ställer till det, och ibland får man kämpa för en lite mer komplicerad formulering. (Christine Bredekamp)

Karin Nyman sa att hon aldrig har fått någon policy från förlaget hur hon skulle översätta. Inte heller Nina Katarina Karlsson har fått några anvisningar:

Det var snarare så att jag har haft saker som jag tyckte att förlaget skulle bestämma. Till exempel om man ska översätta ”Zigeuner” ordagrant med ”zigenare”. Just nu finns det ju en opinion i Sverige att man inte får säga så. Så då valde förlaget att skriva ”spåkvinnor” och ”romer” istället. Det handlade ju mer om en praktisk fråga, att ingen skulle anmäla dem, än en litterär grej. Men det var jag som ställde den frågan, om jag bara hade skickat in det hade de nog inte reagerat. Men annars har jag aldrig fått några anvisningar. Förlagen kommer inte med någonting egentligen. Också med kulturspecifika grejer är det upp till översättaren att fatta beslut. Jag har ganska många översättarkollegor och jag har aldrig varit med om att förlaget har synpunkter på det eller ändra något. (Nina Katarina Karlsson)

Just om tilltalsformer har hon aldrig pratat med förlagen, hon håller dock med om att det verkar finnas en konsensus bland översättarna att ha kvar de tyska tilltalsformerna:

Jag har nog aldrig pratat med förlaget om det här utan jag tror det är mellan översättare, det går lite trender i det här tydligen. Nu är rådande norm i Sverige att man ska hålla sig nära originalet, man ska vara texttrogen, man ska föra läsaren till texten, inte anpassa texten efter läsaren utan läsaren får ta sig till texten. (Nina Katarina Karlsson)

Förlagen i Sverige verkar alltså blanda sig i mindre än tyska förlag vad gäller kulturspecifika aspekter och kräver inte att översättarna anpassa texterna till målkulturen, men vissa översättare upplevde att de fick anvisningar att språket skulle vara lätt och inte för komplicerat.

9.4 Diskussion av intervjustudien

Alla tio översättare hade många synpunkter på mina frågor, även om flera i början sa att de inte funderar så mycket utan översätter som det faller sig. De flesta tyska översättare som jag pratade med försvarar den målspråksorienterade, acceptansinriktade strategin att anpassa tilltalsformerna till det tyska tilltalsbruket. Ett huvudargument var att vilja nå samma intryck av situationen, och ett *du* i en på tyska ovanlig situation skulle måla upp en förtrolighet som inte existerar i det svenska originalet. Flera hänvisar också till att många tyskar har en positiv bild av Sverige generellt, men bara väldigt få vet om en språklig detalj som det svenska duandet. De svenska översättarna var däremot i stort sett eniga om att vilja behålla det tyska tilltalsbruket, enligt en källspråksorienterad, adekvansinriktad strategi. Huvudargumenten var å ena sidan att vilja ha kvar den främmande kulturen och å andra sidan att översättningen av *Sie* med *ni* fungerar bra eftersom de svenska läsarna känner till denna tilltalsform och vet att det finns den distinktionen i många andra språk, även om den inte är bruklig i Sverige idag.

Översättning av personbeteckningar tyckte ingen var ett större problem heller eftersom det förekommer så sällan att könet inte uttrycks alls genom pronomen eller namn. De flesta tyskar översätter ospecificerade personbeteckningar efter magkänsla och skulle bara i undantagsfall fråga

författaren, om personens kön förefaller särskilt relevant. Svenskarna var delade i sina åsikter om att antingen förtydliga könet, även om former med kvinnligt suffix är ovanligt på svenska idag, eller att utgående från en feministisk princip använda den neutrala formen eftersom kön inte anses som relevant, särskilt inte om en person inte spelar någon större roll i berättelsen.

En skillnad verkar vara hur mycket förlagen påverkar översättningarna i Tyskland och Sverige. I båda länder är översättarna i kontakt med redaktörerna. De tyska översättarna berättade dock mycket mer om att förlagen vill att tilltalsformer översätts enligt det tyska tilltalsbruket, kräver alltså en målspråksanpassning. De svenska översättarna har inte varit med om att förlagen har synpunkter kring att översätta *Sie* till *ni*, de mötte alltså inget motstånd till att översätta källspråks-troget.

Intervjuernas resultat stämmer överens med den första undersökningen i den mening att översättarna nämnde samma sätt att översätta tilltal och personbeteckningar som förekommer i de böcker jag undersökte. Översättarna hade intressanta synpunkter på varför de gör vissa val. Dessutom blev det tydligt att översättning av tilltalsformer och personbeteckningar är en komplex social praktik, även om översättarna bedömde dessa aspekter som mindre svåra eller relevanta jämfört med andra översättningsproblem. Hur tilltalsformer och personbeteckningar översätts hänger ihop med översättningsnormer i landet, som i sin tur är kopplade till tyskans respektive svenskans ställning i målkulturen. Det hänger också ihop med översättarnas egna åsikter, med tidsbundna trender bland översättare och med förlagen och redaktörerna.

10. Sammanfattande diskussion

Tilltal och personbeteckningar är två av många kulturspecifika aspekter som är olika i olika språk och därför kan översättas på olika sätt. De utgör några av de otaliga små och större översättningsproblem som hela tiden dyker upp i översättningsprocessen och där översättarna måste välja mellan olika lösningar.

Min studie har visat vilka översättningsproblem det finns kring tilltal och personbeteckningar. Tilltalsbruket är olika i Sverige och i tyskspråkiga länder. I Sverige används det nästan enbart *du*, bara undantagsvist förekommer ett *ni*, t.ex. använder yngre personer i serviceyrken ibland *ni* för att vara extra artig. Annars gäller ett allmänt *du* i svenskan. I tyskspråkiga länder används distinktionen mellan *du* och *Sie*. De oskrivna grundreglerna är att *du* används i mer informella och att *Sie* används emellan vuxna som inte känner varandra och i formella sammanhang. Vid översättning av tilltalsformer måste då översättaren välja om hen anpassar tilltalet till målkulturens tilltalsbruk eller om hen översätter tilltalet så källtextnära som möjligt. Att översätta källtextnära kan eftersträvas ut ur en övertygelse att vilja ha kvar så mycket som möjligt av originaltexten och visa t.ex. källkulturens tilltalsbruk. Däremot kan källkulturens tilltalsbruk förvirra och störa måltextens läsare, därför kan översättare välja en måltextnära översättning. Jag har kopplat dessa val i min studie till Gideon Tourys definition av olika översättningsstrategier. En adekvansinriktad strategi betyder att översätta källtextnära, en acceptansinriktad strategi betyder att översätta måltextnära.

Jag har visat att de tyska översättarna i mitt undersökningsmaterial oftast använder det tyska tilltalsbruket och därmed översätter acceptansinriktad, medan de svenska översättarna i många

fall har kvar det tyska tilltalsbruket genom att ersätta *Sie* med *ni* och därmed översätter mer adekvansinriktad. Dessa strategier skiljer sig i mitt ändå begränsade material inte mellan olika tidsperioder och genrer. Översättningen av tilltal i böcker som utspelas innan 1970 verkar dock åt båda håll mindre problematiskt eftersom både svenskan och tyskan då hade distinktionen mellan nära och distanserat tilltal. Även om artighetstilltalet var olika (i tyskan med *Sie*, i svenskan med titel eller i vissa fall *ni*) framstår det i böcker under den tidsperioden som mer självklart att översätta *Sie* med *ni* och tvärtom. Niandet har i svenskan tidigare haft en nedlåtande konnotation, men det är många i den yngre generationen idag inte medvetna om. Distinktionen mellan *du* och *ni* är därför en språklig resurs i svenskan som kan användas i översättningar.

Användning av för- eller efternamn är en vidare del av tilltalsbruket. I modern svenska tilltalsas alla i många sammanhang enbart med förnamn. I tyskan tilltalar bara de som säger *du* varandra med förnamn, i kombinationen med *Sie* gäller *Herr/Frau* samt efternamn, med få undantag. Här uppstår översättningsproblemet om namnen ska stå kvar så som i originalet, trots att förnamn är ovanligt på tyska i många sammanhang och att det på svenska är förlegat att säga *herr/fru* samt efternamn. I de svenska översättningarna är strategin oftast adekvansinriktad, så att det används *herr/fru* samt efternamn. Intressant är att även de tyska översättningarna vid användning av namn ofta är adekvansinriktade och har kvar det svenska tilltalet med förnamn, trots ett det blir en ovanlig kombination med det tyska *Sie*. Detta framstår som ett slags kompromiss av att anpassa tilltalspronomen till tyskan men att ha kvar det typiskt svenska sättet att säga förnamn även i distanserade relationer.

Jag har även visat vilka översättningsproblem som finns kring personbeteckningar och genus. I modern tyska specificerar nästan alla personbeteckningar personens kön. Män tilltalsas och omskrivs med den manliga beteckningen, för kvinnor används personbeteckningar med kvinnliga suffix. I tyskan finns inga neutrala beteckningar eller etablerade beteckningar för personer som inte definierar sig som ett av de två könen. I modern svenska har den manliga personbeteckningen blivit neutralt, kvinnliga suffix används nästan aldrig längre. I böcker på svenska kan det då vara odefinierat vad en person har för kön, om denna person inte förekommer även med namn eller pronomen. Detta förekommer vid personer som bara nämns en eller några få gånger och bara genom en personbeteckning och handlar då om sidofigurer i boken. Även om dessa personer inte spelar någon större roll i berättelsen så tillhör de till berättelsens kuliss eller miljö. Översättningsproblemet är då att en tysk översättare är tvungen att lägga till informationen om personens kön. Även om dessa personer inte har en relevant roll i berättelsen kan det å ena sidan färga boken om t.ex. alla yrkesbeteckningar översätts enligt stereotypa bilder, å andra sidan kan det vara problematiskt om översättaren själv skulle ta sig friheten att översätta alla yrkesbeteckningar tvärtemot stereotyperna. I översättningar från tyska till svenska är problemet att informationen om en persons kön kan försvinna.

I materialet finns det en rad sådana ospecificerade personbeteckningar i de svenska originalen. De flesta översätts till tyska med den manliga formen, både stereotyp manliga yrkesbeteckningar och beteckningar där det inte finns en dominerande bild, såsom ”kund” eller ”granne”. Bara vid stereotyp kvinnliga yrken väljs den kvinnliga beteckningen. Antagligen framstår denna strategi som självklar och logisk för många översättare; att översätta så att en person med stereotyp manlig yrke definieras som kvinna i översättningen skulle kännas som radikalt. Ändå reproduceras stereotypa könsroller och bilden av en manlig dominans i offentligheten genom detta sätt

att översätta. Det är svårt att här urskilja en käll- eller måltextnära strategi, eftersom de tyska översättarna är tvungna att välja antingen en manlig eller kvinnlig en beteckning, det finns ingen neutral beteckning som i den svenska källtexten. I översättningarna från tyska till svenska däremot finns det många exempel där de tyska beteckningarna med kvinnliga suffix översätts till svenska med de svenska kvinnliga suffixen. De finns som språklig resurs, även om de är gammaldags. På så sätt har många av de svenska översättarna även här valt en adekvansinriktad strategi och har kvar all information ur källtexten.

Vid både tilltalsformer och personbeteckningar är de tyska översättningar i mitt material i överlag mer målspråksanpassade och acceptansinriktade, medan de svenska översättningarna är mer källspråksnära och adekvansinriktade. Detta kan förvåna med hänsyn till att Sverige som land och svensk litteratur har hög status i Tyskland, medan Tyskland och tysk litteratur får inte lika mycket intresse i Sverige. Å andra sidan är Tyskland mycket större på det globala litterära fältet, på det sättet är det typiskt att tyska översättningar är mer målspråksanpassade; Sverige däremot är en relativt liten kultur som ofta tillåter mer främmande element i litteraturen.

I intervjuerna med översättarna fick jag många synpunkter på vilka motiveringar som kan stå bakom valet av källtext- eller måltextnära översättning. Flera tog upp att det inte är enbart översättaren som bestämmer utan även förlaget. Just vad som gäller tilltalsformer berättade de tyska översättarna att förlagen oftast kräver en anpassning till det tyska tilltalsbruket. De svenska översättarna har inte upplevt någon inblandning från förlagets sida vid just den frågan. Själva har de olika åsikter kring hur tilltalsformer borde översättas. De flesta tyska översättare står bakom att översätta enligt tyskt tilltalsbruk. En avgörande poäng är att ett allmänt *du* på tyska skulle skapa en extrem förtrolighet bland främmande personer i texten som inte finns i originaltexten, och att *Sie* därför återger situationer mer korrekt. De svenska översättarna däremot vill behålla niandet för att ha kvar den tyska kulturen i texten. De tycker att ett *ni* inte förvånar eller stör läsaren så mycket att det inte kan användas, eftersom personer i Sverige vet om att det finns distinktionen i tilltalet i andra språk och känner igen det ur äldre svenska böcker. Översättarna tycker inte att ett *ni* skulle kunna uppfattas som nedlåtande tilltal.

Fall av personbeteckningar där könet inte är definierat hade de tyska översättarna inte reflekterat så mycket över utan påpekade att det förekommer sällan och att de då bestämmer efter magkänsla, några sa också att de skulle fråga författaren vad den har för bild av personen. Flera av de svenska översättarna vill gärna ha kvar informationen vilket kön det handlar om så att inget ur originaltexten går förlorat, och flera sa att de gärna använder de gamla svenska kvinnliga suffixen. En person använder medvetet de neutrala svenska beteckningarna med anledningen att kön inte anses relevant i alla sammanhang och att de kvinnliga suffixen är gammaldags och ofeministiska.

Min studie visar att tilltal och personbeteckningar kan leda till komplexa överväganden, fastän de bara berör få av väldigt många aspekter av översättningsarbetet. Undersökningen är kvalitativ och visar på vilka problem, lösningar och åsikter som kan förekomma kring tilltal och personbeteckningar. I vidare forskning skulle dessa resultat kunna prövas på ett större textmaterial för att få kvantitativa resultat på hur dessa aspekter brukar översättas. En annan möjlighet för vidare forskning är att göra en jämförelse med översättningar till och från andra språk än tyska och svenska, t.ex. om även översättningar till romanska språk ändrar det svenska allmänna *du* till sitt eget tilltalsbruk. Undersökningen skulle dessutom kunna utvidgas på flera kulturspecifika

aspekter, det vill säga att inte bara fokusera på tilltal och personbeteckningar utan att analysera om översättningar i sin helhet följer en acceptans- eller adekvansinriktad strategi. Analysen skulle även kunna utvidgas på flera nivåer av översättningsnormer som Toury nämner, alltså att både analysera preliminära, initiala och operationella normer.

Översättningsvetenskapen är ett komplext fält som öppnar upp för mycket vidare forskning. Den här studien med fokus på tilltalsformer och personbeteckningar i skönlitterär översättning mellan tyska och svenska ville ge ett litet bidrag till det.

Litteratur

- Agell, Fredrik, 2013: "Bilderna av tysk litteratur som svår hämmar introduktionen i Sverige", i: *Respons* 6/2013. Hämtat från nätet 2014-12-02: <http://tidskriftenrespons.se/article/bilden-av-tysk-litteratur-som-svar-hammar-introduktionen-i-sverige/>
- Bergman, Gösta, 1959: *Tilltalsord i Norden*. Publikationsnämnden: Svenska Föreningen Norden. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Besch, Werner, 1998²: *Duzen, Siezen, Titulieren: zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Braun, Friederike, 1988: *Terms of Address: problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Berlin/ New York/ Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Brown, Roger och Gilman, Albert, 1960: "The Pronouns of Power and Solidarity", i: Sebeok, Thomas A. (red.): *Style in Language*. Cambridge, Massachusetts: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology. S. 253–276.
- Bußmann, Hadumod och Hellinger, Marlis, 2003: "Engendering female visibility in German", i: Hellinger, Marlis och Bußmann, Hadumod (red.): *Gender Across Language. Volume 3*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 141–174.
- Clyne, Michael och Norrby, Catrin och Warren, Jane, 2009: *Language and Human Relations – Style of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franke, Berthold, 2007: "Tyskarna har hittat sin Bullerby", i: *Svenska Dagbladet*. Publicerad 09-12-2007. Översättning Peter Sjöberg. Hämtad från nätet 2014-12-12: http://www.svd.se/kultur/understrecket/tyskarna-har-hittat-sin-bullerby_671003.svd
- Grimm, Imre, 2011: "Duzen oder Siezen? In Deutschland herrscht Verwirrung über Anreden", i: *Hannoversche Allgemeine Zeitung*. Publicerad 2011-01-26. Hämtad från nätet 2014-12-12: <http://www.haz.de/Nachrichten/Medien/uebersicht/Duzen-oder-Siezen-In-Deutschland-herrscht-Verwirrung-ueber-Anreden>
- Güttinger, Fritz, 1963: *Zielsprache – Theorie und Technik des Übersetzens*. Zürich: Manesse Verlag.
- Hornscheidt, Antje, 2003: "Linguistic and public attitudes towards gender in Swedish", i: Hellinger, Marlis och Bußmann, Hadumod (red.): *Gender Across Language. Volume 3*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 339–368.
- Hygrel, Dorothea, 1997: *Att översätta komik: En undersökning av funktionsförändringar i tyska översättningar av svensk skönlitteratur*. Uppsala/Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jakobson, Roman, 1959: "Lingvistiska aspekter på översättning", i: Kleberg, Lars (red.): *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm: Natur och Kultur. S. 147–155.
- Jobin, Bettina, 2004: *Genus im Wandel – Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Koller, Werner, 2001⁶: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim: Quelle und Meyer.

- Mazur, Jenny, 2012: *Die 'schwedische' Lösung: Eine kultursemiotisch orientierte Untersuchung der audiovisuellen Werbespots von IKEA in Deutschland*. Uppsala: Institutionen för moderna språk.
- Melin, Lars, 2007: "Du-reformen som blev en jag-revolution", i: *Språktidningen*. Utgåva oktober 2007. S. 18–21. Hämtat från nätet 2014-11-19:
<http://spraktidningen.se/artiklar/2007/10/du-reformen-som-blev-en-jag-revolution>
- Munday, Jeremy, 2008: *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.
- Mårtensson, Eva, 1986: "Det nya niandet", i: *Nordlund 10*. Lund: Institutionen för nordiska språk i Lund. S. 35–79.
- Newmark, Peter, 1988: *A textbook of translation*. Hemel Hempstead: Prentice-Hall International.
- Norberg, Ulf, 2014: "Skrivtolkning i Svenskfinland och Sverige: En intervjustudie med aktörer inom vuxendövtolkningsområdet", i: Hartama-Heinonen, Ritva m.fl. (red.): *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic Proceedings of the KäTu Symposium on Translation and Interpreting Studies*. Vol. 8. S. 104–118
- Pauwels, Anne, 1997: "Non-sexist language policy debate in the Dutch speech community", i: Braun, Friederike och Pasero, Ursula (red.): *Kommunikation von Geschlecht*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlagsgesellschaft. S. 261–279.
- Rosell Steuer, Pernilla, 2004: *...ein allzu weites Feld? Zu Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis anhand der Kulturspezifika in fünf Übersetzungen des Romans „Ein weites Feld“ von Günter Grass*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Schultze, Brigitte, 2013: "Sprachenpaare im Blickpunkt: Schnittstellen von Sprache und Kultur in Dramenübersetzungen", i: Katarzyna, Lukas och Turska, Marta och Olszewska, Izabela (red.): *Translation im Spannungsfeld der cultural turns – Studien zur Germanistik, Skandinavistik und Übersetzungskultur*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. S. 31–56.
- Stolze, Radegundis, 2013: "Wo Übersetzungswissenschaft Kulturwissenschaft ist", i: Lukas, Katarzyna; Olszewska; Turska, Marta (red.): *Translation im Spannungsfeld der cultural turns – Studien zur Germanistik, Skandinavistik und Übersetzungskultur*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. S. 17–30.
- Svedjedal, Johan, 2012: "Svensk skönlitteratur I världsperspektiv", i: Ulla Carlsson och Jenny Johannisson (red.): *Läsarnas marknad, marknadens läsare. En forskningsantologi utarbetad för Litteraturutredningen*. Stockholm: Kulturdepartementet. S. 233-246
- Tandefelt, Marika, 2011: "Ses det gås utan ljus? – om finländskt och svenskt tilltal", del 3 av "Tre nedslag i svenskans samtidshistoria", i: *Språkbruk*. Utgåva 1/2011. Institutet för de inhemska språken (red.). Hämtat från nätet 2014-11-19:
<http://www.sprakinstitutet.fi/index.phtml?l=sv&s=4314>
- Toury, Gideon, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Unesco, 2014: *Index Translationum*. Statistics. TOP 50 Original language. Hämtat från nätet 2014-12-16: <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=3&nTyp=min&topN=50>

Undersökningsmaterial del 1

- Axelsson, Helena, 1995: *Suck Puck Päck*. Smedejbacken: Eriksson & Lindgren.
- Axelsson, Helena/ Hildebrandt, Christel (övers.), 1998: *Wer heisst schon Puck!* Aarau/ Frankfurt am Main/ Salzburg: aare Verlag.
- Björk, Monika, 1995: *Hamburger-Haren*. Stockholm/ Eskilstuna: Rabén & Sjögren.
- Björk, Monika/ Hildebrandt, Christel (övers.), 1999: *Der Hamburger-Hase*. Aarau/ Frankfurt am Main/ Salzburg: aare Verlag.
- Brattström, Inger, 1985: *Trollkarlen i tunnelbanan*. Stockholm/ Kungälv: Rabén & Sjögren.
- Brattström, Inger/ Kicherer, Birgitta (övers.), 1997: *Solong und der Zauberer*. Mödling–Wien: St. Gabriel.

- Edwardson, Åke, 2000: *Låt det aldrig ta slut*. Stockholm: Norstedts.
- Edwardson, Åke/ Kutsch, Angelika (övers.), 2003: *In alle Ewigkeit*. München: List Verlag.
- Fredriksson, Marianne, 1985: *Simon och ekarna*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Fredriksson, Marianne/ Kapoun, Senta (övers.), 1998: *Simon*. Frankfurt am Main: Wolfgang Krüger.
- Jersild, P.C., 1978: *Babels hus*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Jersild, P.C./ Reichel, Verena (övers.), 1980: *Das Haus zu Babel*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Kadefors, Sara, 2001: *Sandor slash Ida*. Stockholm: Bonnier Carlsen. Utgåva av Mån-pocket 2008.
- Kadefors, Sara/ Dörries, Maike (övers.), 2004: *Sandor slash Ida*. Hamburg: Carlsen.
- Lärn, Viveca, 1999: *Midsommarvals*. Stockholm/ Falun: Wahlström & Widstrand.
- Lärn, Viveca/ Dahmann, Susanne (övers.), 2003: *Sommer auf Saltön*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- Lind, Åsa, 2002: *Sandvargen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lind, Åsa/ Leukel, Jutta (övers.), 2004: *Zackarina und der Sandwolf*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg.
- Linde, Gunnel, 1964: *Den vita stenen*. Stockholm: Bonniers Junior.
- Linde, Gunnel/ Kicherer, Birgitta (övers.), 2004: *Der weiße Stein*. Hildesheim: Gerstenberg.
- Lindgren, Astrid, 1945: *Pippi Långstrump*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lindgren, Astrid/ Heinig, Cäcilie (övers.), 1967: *Pippi Langstrumpf*. Hamburg: Oetinger.
- Marklund, Liza, 2011: *Du gamla, du fria*. Stockholm/ Smedejbacken: Piratförlaget.
- Marklund, Liza/ Bubenzer, Anne och Lentdt, Dagmar (övers.), 2012, *Weißer Tod*. Berlin: List.
- Nilsson, Per, 2002: *Aldrig mer Milena?* Stockholm: Alfabeta.
- Nilsson, Per/ Kicherer, Birgitta (övers.), 2004: *Verzaubert von Milena*. Hamburg: Oetinger.
- Thor, Annika, 2002: *Rött hjärta blå fjärl*. Stockholm: Bonnier Carlsen.
- Thor, Annika/ Kutsch, Angelika (övers.), 2003: *Ein rotes Herz, ein blauer Schmetterling*. Hamburg: Carlsen.
- Wahl, Mats, 1996: *Emma och Daniel: Mötet*. Stockholm/ Falun: Bonnier Carlsen.
- Wahl, Mats, 2000: *Den osynlige*. Stockholm: Brombergs.
- Wahl, Mats/ Kutsch, Angelika (övers.), 1997: *Emma und Daniel*. München/ Wien: Carl Hanser.
- Wahl, Mats/ Kutsch, Angelika (övers.), 2001: *Der Unsichtbare*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Undersökningsmaterial del 2

- Dörrie, Doris/ Gun-Britt Sundström (övers.), 2000: *Lotta vill vara prinsessa*. Stockholm: Berghs.
- Dörrie, Doris, 1998: *Lotte will Prinzessin sein*. Ravensburg: Ravensburger.
- Funke, Cornelia, 2000: *Der Herr der Diebe*. Hamburg: Cecile Dressler.
- Funke, Cornelia/ Borén, Gunilla (övers.), 2002: *Tjuvarnas Herre*. Bromma: Opal.
- Lange, Alexa Henning von, 2001⁶: *Ich habe einfach Glück*. Hamburg: Rowohlt.
- Lange, Alexa Henning von/ Kockum, Stina (övers.), 2004: *Vilken tur jag har*. Stockholm: Alfabeta.
- Preußler, Ottfried, 1966: *Das kleine Gespenst*. Schulausgabe 2008. Stuttgart/Wien: Thienemann.
- Preussler, Ottfried/ Berglund, Anne-Marie (övers.), 1967: *Det lilla spöket*. Del av serien Saga. Stockholm: Svensk läraretidningens förlag.
- Maar, Paul, 1973: *Eine Woche voller Samstage*. Hamburg: Oetinger.
- Maar, Paul/ Borén, Gunilla (övers.), 1999: *En vecka full med lördagar*. Bromma: Opal.
- Härtling, Peter, 1979: *Ben liebt Anna*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg.
- Härtling, Peter/ Nyman, Karin (övers.), 1981: *Benny älskar Anna*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Boie, Kirsten, 1999¹¹: *Nicht Chicago. Nicht hier*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Boie, Kirsten/ Nyman, Karin (övers.), 2002: *Inte Chicago*. Falun: Berghs.
- Schirach, Ferdinand von, 2011: *Der Fall Collini*. München: Piper.

- Schirach, Ferdinand von/ Hammargren, Lena (övers.), 2013: *Fallet Collini*. Stockholm: Bonnier.
- Jelinek, Elfriede, 1975: *Die Liebhaberinnen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Jelinek, Elfriede/ Delblanc, Aimée (övers.), 2008: *Älskarinnorna*. Falun: Brombergs.
- Zeh, Juli, 2012: *Nullzeit*. Frankfurt am Main: Schöffling & Co.
- Zeh, Juli/ Bredenkamp, Christine (övers.), 2014: *Stoptid*. Stockholm: Svante Weyler Bokförlag.
- Ende, Michael, 1973: *Momo*. Stuttgart: Thienemann.
- Ende, Michael/ Adlerberth, Roland (övers.), 1985⁸: *Momo*. Stockholm: Berghs.
- Schütz, Helga, 1977: *Jette in Dresden*. Berlin, Weimar: Aufbau Verlag.
- Schütz, Helga/ Wallenström, Ulrika (övers.), 1984: *Jette i Dresden*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Klüssendorf, Angelika, 2011: *Das Mädchen*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Klüssendorf, Angelika/ Oudenne, Christine (övers.), 2013: *Flickan*. Malmö: Thorén och Lindskog.
- Döblin, Alfred, 1929, *Berlin Alexanderplatz*. Upplaga från 2008. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Döblin, Alfred/ Wallenström, Ulrika (övers.), 1978: *Berlin Alexanderplatz*. Olten: Walter-Verlag.
- Kästner, Erich, 1929: *Emil und die Detektive*. 125:e upplaga från 1979. Hamburg: Cecilie Dressler.
- Kästner, Erich/ Öje, Einar, 1932: *Emil och detektiverna*. Upplaga från 1962. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Nöstlinger, Christine, 2002: *Mini feiert Geburtstag*. Wien: Dachs-Verlag.
- Nöstlinger, Christine/ Nyman, Karin, 2003: *Mini har kalas*. Stockholm: Berghs.

Bilaga: Intervjufrågor

SVENSKA

Kort om dig själv:

När och hur började du med översättning?

Hur många böcker har du översatt än så länge? (ungefär)

Vilka typer av böcker har du översatt? (facklitteratur, skönlitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur, annat)

Översätter du från fler språk än tyska?

Språkpar Svenska-Tyska

Vad tycker du är speciell med att översätta just från tyska till svenska?

Svenska och tyska ligger ju relativt nära, vilka för- och nackdelar har det för översättningsarbetet? (falska vänner?)

Kulturspecifika aspekter i texter

Vilka kulturspecifika aspekter kan leda till översättningsproblem från tyska till svenska? (t.ex. om det förekommer viss mat, traditioner, fester, organisation av samhället, politik, hänvisning till verkliga personer, ...)

Vilka slags aspekter skulle du översätta till en motsvarighet i målkulturen, vilka skulle du låta stå kvar (och evt. förklara)?

Man kan ju prata om olika översättningsstrategier: Att hålla sig så nära kulturen i källtexten som möjligt, eller att ändra och anpassa texten till målkulturen. Vad föredrar du? Varför? (acceptans- och om adekvansinriktad översättning, nära målkulturen eller nära källkulturen)

Vad spelar det för roll för översättningsstrategin vilken kunskap om Tyskland och tysk kultur det finns i Sverige, och vilken status som tysk litteratur har här?

Hur mycket kunskap om den tyska kulturen förväntar du hos de svenska läsare när du översätter?

Hur mycket brukar man som översättare fundera över varje sådan aspekt? Är det mycket rutin i det/ lösningar som alltid används?

Tilltal

I tyskan finns *Sie* och *du*, i svenskan bara *du*. Hur översätter du tilltalet med *Sie* till svenska?

Vilka för- och nackdelar ser du med att översätta *Sie* till *ni*, respektive att översätta alla *Sie* till *du*?

Brukar du ibland undvika tilltal med *Sie* eller *du* genom andra formuleringar?

Använder du olika formuleringar eller stilnivåer beroende på om personerna säger *Sie* eller *du* i den tyska källtexten?

Namn

Tilltalet med *Sie* kombineras på tyska oftast med användningen av *Herr/Frau* och efternamn, på svenska tilltalas även främmande personer oftast med förnamn. Vilken variant använder du i översättningar från tyska till svenska? Händer det t.ex. att du använder (själv påhittade) förnamn istället för *herr/fru*?

Personbeteckningar

På tyska specificeras kön genom suffix vid alla personbeteckningar och yrkestitlar (Nachbar/Nachbarin, Lehrer/Lehrerin). Om personen inte nämns med pronomen eller namn, utan bara med beteckningen – skulle du välja att använda den neutrala beteckningen på svenska, eller att hänvisa till könet (t.ex. genom att skriva ”kvinnan i huset bredvid” istället för ”grannen” eller ”kvinnlig lärare”)? I vilka fall skulle du göra det? Kommer du ihåg om du har haft sådana fall i dina översättningar, och hur du resonerat kring det?

Vid släktskapsbeteckningar är svenskan oftast mer specifik än tyskan – hur översätter du om det står *Großmutter* och det är oklart om det är *mormor* eller *farmor*? (samma problem uppstår ju vid *faster/moster, farbror/morbror*)

Kontakt med förlag och författare

Hur ser kontakten med författaren och förlagen ut?

Får du vissa anvisningar från förlagen gällande översättningen, och i så fall vilka?

TYSKA

Kurz zu Ihnen persönlich:

Wie sind Sie zum Übersetzen gekommen?

Wie viele Bücher haben Sie (ungefähr) bisher übersetzt, und welche Art Bücher? (Fachliteratur, Belletristik für Erwachsene, Kinder- und Jugendbücher etc.)

Übersetzen Sie auch von anderen Sprachen als Schwedisch?

Das Sprachenpaar Schwedisch-Deutsch

Worin zeichnet sich die Sprachkombination Schwedisch-Deutsch aus? Welche Vorteile und Schwierigkeiten ergeben sich daraus, ausgerechnet aus dem Schwedischen ins Deutsche zu übersetzen?

Die schwedische und die deutsche Sprache liegen einander ja relativ nah (verglichen mit Sprachen anderer Sprachfamilien), ist dies vor allem von Vorteil für die Übersetzungstätigkeit oder birgt es auch „Fallen“? (falsche Freunde?)

Kulturspezifische Aspekte in Texten

Welche kulturspezifischen Aspekte können zwischen dem Schwedischen und Deutschen zu Übersetzungsproblemen führen? (zum Beispiel bei Aspekten wie Essen, Traditionen, Feste, Organisationen, das politische System, Schulsystem, Erwähnung von realen im Land bekannten Personen, ...)

Welche dieser Fälle würden Sie mit etwas im deutschen Sprachraum Bekannten ersetzen, welche Fälle würden Sie in „schwedischer Weise“ belassen (und eventuell mit einem Wort oder Satz erklären)?

Grundsätzlich gibt es ja unterschiedliche Strategien beim Übersetzen: So nah wie möglich an der Kultur des Ausgangstextes zu bleiben, oder den Text weitgehend an die Kultur und Gesellschaft der Zielsprache anzupassen. Welche Strategie bevorzugen Sie? Warum?

In welchem Grad denkt man beim Übersetzen konkret über all diese Aspekte nach? Treffen Sie viele dieser Entscheidungen „automatisch“ bzw. „routinemäßig“?

Schweden als Land hat in Deutschland ja einen relativ hohen Status, ist beliebt und angesehen. Spielt dies eine Rolle beim Übersetzen von schwedischen Büchern?

Welche Kenntnisse über Schweden und schwedische Kultur setzen Sie bei ihren deutschsprachigen Leser/innen voraus?

Anredeformen

Im Deutschen gibt es die Formen *Sie* und *du*, im Schwedischen nur *du*.

Folgen Sie beim Übersetzen ins Deutsche denen auf Deutsch üblichen Anredeformen?

Entscheiden Sie meist „automatisch“ ob die Personen in der deutschen Übersetzung *Sie* oder *du* sagen sollten, oder gibt es viele Grenzfälle?

Nach welchen Überlegungen entscheiden Sie in diesen Fällen?

Erinnern Sie sich an Fälle in Ihren Übersetzungen wo Sie entschieden haben dass die Personen vom *Sie* zum *du* wechseln (oder sogar umgekehrt)?

Wie haben Sie dies konkret gelöst (explizit thematisiert)?

Welche Rolle spielt die Wahl von Anredeformen Ihrer Meinung nach?

Könnte in Übersetzungen ins Deutsche auch ein allgemeines *du* verwendet werden? (die Deutschen mögen ja die skandinavische Vertraulichkeit, der skandinavische Charakter des Buches würde unterstrichen werden...)

Namen

Die Anrede mit *Sie* geht im Deutschen in der Regel mit der Anrede mit *Herr/Frau* und Nachnamen einher, im Schwedischen dagegen werden heute in fast allen Zusammenhängen nur Vornamen verwendet. Wie gehen Sie damit in Übersetzungen vom Schwedischen ins Deutsche um? Lassen Sie beispielsweise die Vornamen stehen, auch in Situationen wo es im Deutschen unüblich ist, oder verwenden Sie stattdessen Nachnamen? Denken Sie sich den Nachnamen aus, falls im Schwedischen nur der Vorname genannt wird?

Personenbezeichnungen

Im Deutschen wird per Suffix gekennzeichnet, ob eine Person männlich oder weiblich ist (Nachbar/Nachbarin, Lehrer/Lehrerin). Wenn eine Person in der schwedischen Version nur mit einer neutralen Bezeichnung vorkommt (z.B. „lärare“), ohne dass sie außerdem mit Pronomen oder Namen genannt wird, welche Bezeichnung wählen Sie auf Deutsch?

Welche Überlegungen stehen dahinter?

Haben Sie in solchen Fällen manchmal Kontakt mit dem Autor/ der Autorin, um zu Fragen welche Form nach dessen/ derer Meinung besser passt?

Kontakt mit Verlag und Autor/innen

Wie sieht der Kontakt mit Schriftsteller/-innen und Verlagen aus?

Bekommen Sie bestimmte Vorgaben oder Anleitungen von Seiten des Verlags was eine konkrete Übersetzung angeht?